

कृष्णाजी अनंत सभासद – विरचित

शिव-छत्रपतीचे चरित्र

श्रेय

टंकन:- मृणाल भिडे

मुद्रितशोधन:- राहुल प्रकाश सुवर्णा

मुखपृष्ठ:- मृणाल भिडे

मृणाल भिडे यांची ओळख:

माझी माहिती : मी मृणाल विद्याधर भिडे. मी राज्यशास्त्राची पदवी घेतल्यानंतर ग्रंथालयशास्त्रामध्ये पदव्युत्तर पदवी(BLISc.) घेतली आहे. आता त्यातच पुढे शिक्षण(MLISc.) घेऊन करीयर करण्याचा मानस आहे. वाचनाची अत्यंत आवड, आणि मराठी वाचनसाहित्य इंटरनेटवर आणण्याची मनापासून इच्छा.! सुरुवात कुठून करावी या विचारात असताना या वेबसाईटवरच्या एका कम्युनिटीवर या उपक्रमाविषयी कळलं. आणि हा माझा पहिला प्रयत्न...

अनुक्रमणिका

क्रम	शीर्षक	पृष्ठ
१	लेखनास आज्ञा.	६
२	मालोजीस दृष्टांत	६
३	शिवाजीचा जन्म.	६
४	‘ बारा मावळें काबीज केलीं ’	७
५	पुरंदर घेतला	७
६	जावळी काबीज	७
७	संभाजीचा जन्म	८
८	आदिलशहाचा शहाजीस जाब	९
९	अफजलखानाची रवानगी	९
१०	कृष्णाजी भास्कर ' हेजिबीस ’	९
११	शिवाजीचा युध्दनिश्चय	१०
१२	नेताजी पालकरास कामगिरी	१०
१३	पंताजीपंत खानाकडे	११
१४	खानाच्या कपटाचा परिस्फोट	११
१५	शिवाजीचा खानास निरोप	१२
१६	खान प्रतापगडाखाली	१२
१७	भेटीची योजना	१२
१८	शिवाजीची तयारी	१३
१९	“शिवाजी म्हणजे काय?”	१३
२०	अफजलखानाचा वध	१३
२१	खानाच्या लष्कराचा पाडाव	१४
२२	राजे यांचा दिलासा	१५
२३	शिवाजी ‘ अवतारीच होता.’	१५
२४	विजापुरी शोक	१६
२५	प्रतापगडावर देवीची स्थापना	१६
२६	‘मोगलांईत धुंद उठविली.’	१६
२७	गडकोटांचा बंदोबस्त	१७
२८	पागांची व्यवस्था	१७

२९	लष्कराची रीत	१८
३०	पायदळास आज्ञा	१८
३१	मोकासे नाहीत	१९
३२	मुलकी कारभार	१९
३३	जमीन-मोजणी व महसूल	२०
३४	देवस्थानादिकांचा योगक्षेम	२०
३५	शास्ताखान पुण्यावर	२१
३६	खानाची बोटे उडाली.	२१
३७	खान 'दिल्लीस चालला.'	२३
३८	राजे खुशाल	२३
३९	जयसिंग-दिलेरखानास पाठविले.	२३
४०	जयसिंगाचे अनुष्ठान	२४
४१	श्रीभवानीचा दृष्टांत.	२४
४२	रघुनाथपंडित जयसिंगाकडे	२५
४३	जयसिंगाचे आश्वासन :	२५
४४	दिलेलखान कष्टी	२६
४५	मुरारबाजी पडला.	२६
४६	शिवाजी-जयसिंग भेट	२७
४७	दिल्लीस जाण्याचा करार	२८
४८	शिवाजी-जयसिंग विजापुरावर	२९
४९	राजे आगऱ्यास	२९
५०	शिवाजी पादशाही दरबारात	३०
५१	'रस-रंग राखून निघून जाणें'	३१
५२	पादशाहास अर्ज	३१
५३	औरंगजेबाचा विकल्प	३१
५४	शिवाजी जाफरखानाच्या भेटीस	३१
५५	शिवाजीभोवती चौकी	३२
५६	मेव्याचे पेटारे	३२
५७	राजांचे पलायन	३२
५८	हिरोजीही निघाला	३३
५९	रामसिंगाची कैफियत	३३
६०	शिवाजीचा शोध	३४

६१	राजे राजगडास	३४
६२	गड परत घेण्याची तजवीज	३५
६३	“एक गड घेतला, परंतु एक गड गेला!”	३५
६४	इतरही गड घेतले.	३६
६५	संभाजी राजगडास : नेमणुका	३६
६६	‘पतकें केलीं.’	३६
६७	पन्हाळा आदिलशाहीकडे	३७
६८	नेताजीस दूर करून कडतोजी सेनापती	३७
६९	संभाजी मोगलांचा ससहजारी	३८
७०	मोगलांशी सला	३८
७१	शाहाजाद्याशी भेट	३९
७२	बादशाहाचा हुकूम	३९
७३	शाहाजाद्याचा इशारा	३९
७४	पादशाहा थक्क	४०
७५	प्रतापरावाची भेट	४०
७६	रांगणा ‘रक्षिला’	४०
७७	मोगलाईत पाळत	४०
७८	सुरतेची लूट.	४०
७९	‘दर्यास पालाण घातलें.’	४२
८०	काय सावंत व बाजी पासलकर	४२
८१	शाहाजीचा मृत्यू	४२
८२	शिंदीचा पराभव	४३
८३	‘कुल कोंकण काबीज.’	४४
८४	बनसूर ‘मारिलें.’	४५
८५	कारंजे-औरंगाबाद लुटली.	४५
८६	रायरी- ‘तक्तास जागा.’	४५
८७	राजारामाचा जन्म	४६
८८	कोळवण काबीज	४६
८९	कणरागडचे युद्ध	४६
९०	सालेरीचा वेढा	४७
९१	दिलेलखान पळून गेला.	४८
९२	“बहादुरखान पेंडीचें गुरूं आहे.”	४८

९३	पन्हाळा-रायबाग घेतले.	४९
९४	कारभाराचे हवाले	४९
९५	बेलोलखान शरण	४९
९६	नारोपंतास 'मजुमदारी'	५०
९७	प्रतापराव ठार	५०
९८	हंबीररावास सरनोबती	५०
९९	रघुनाथपंत हणमंते शिवाजीकडे	५१
१००	हुसेनखान धरिला.	५१
१०१	'कोपल घेतलें'	५१
१०२	हंबीरराव मोगलाईत	५२
१०३	राजे सिंहासनारूढ	५२
१०४	पातशाहाचा खेद	५४
१०५	भागानगर-भेटीचा विचार	५४
१०६	राजे भागानगरास	५५
१०७	पादशाहाचे समाधान	५६
१०८	"तुम्हीं सहाय असावें."	५६
१०९	राजे श्रीशैल्यास	५६
११०	चंदीस वेढा	५६
१११	शिवाजी-व्यंकोजी भेट	५७
११२	राजे देशी	५७
११३	व्यंकोजीशी सला	५८
११४	जालनापूरस वेढा	५९
११५	संभाजी दिलेलखानाकडे	५९
११६	राज्याची मोजदाद	६०
११७	'दोन प्रांत मिळून एक राज्य.'	६४
११८	राजारामाचे लग्न	६५
११९	राजांस ज्वराची व्यथा	६५
१२०	राजांचे देहावसान	६५
१२१	अशुभचिन्हे व उत्तरक्रिया	६६
१२२	राजा अवतारीच.	६७
१२३	फलश्रुती.	६७

॥ श्री ॥

श्रीमंत महाराज राजश्री राजाराम साहेब छत्रपती, साहेबांचे सेवेशी

१ .लेखनास आज्ञा.

विनंती सेवक कृष्णाजी अनंत सभासद कृतानेक विज्ञापना ऐसी जे .साहेबीं मेहेरबानी करून सेवकास पुसिलें कीं ,“आपले पिते थोरले राजे यांणीं इतका पराक्रम केला व चार पातशाहींशीं दावा लाविला . ऐसा पराक्रम केला .ऐसें असतां औरंगजेब येऊन [त्यानें] किंल्लोकिल्लीं अनर्थ मांडिला .याचा अर्थ काय ? तुम्ही पुरातन ,राज्यांतील माहीत [गार] लोक आहां ,तरि इस्तकबिल पासून चरित्र लेहून देणें.” म्हणोन आज्ञा केली .त्याजवरून वर्तमान ऐसी जे-:

२ .मालोजीस दृष्टांत

राजियांचे बाप थोरले महाराज राजश्री शाहाजी राजे ,यांचे बाप म्हणजे राजियांचे आज्ञे राजश्री मालोजी राजे व विठोजी राजे भोंसले;हे निजामशाही वजीर दौलता करून तोलदारीने होते .त्यांची निष्ठा श्रीशंभुमहादेव यांचे भजनीं बहूत होती .त्यास शिखरी यात्रा चैत्रमासीं भरते .पांच सात लक्ष माणसें मिळतात .पाणियाचें बहूत संकट .उदक नाही .तीन कोशांवरून उदक आणतात .लोक श्रमी बहूत होतात.म्हणून राजश्री मालोजीराजे यांनी तेथें जागा पाहून तळें एक थोर बांधिलें .सर्वत्र लोकांस उदक कार्यास येई असें केलें .अपरमित द्रव्य खर्च केलें .तळें संपूर्ण उदकानें भरलें .हें करितांच रात्रौ श्रीशंभुमहादेव स्वप्नास येऊन ,प्रसन्न होऊन बोलिला जे ,“तुझ्या वंशांत आपण अवतार घेऊं .देव-ब्राह्मणांचे संरक्षण करून म्लेंछांचा क्षय करतो .दक्षिण देशाचें राज्य देतो ” म्हणोन त्रिवार वचन करून वर दिला .त्याजवरून राजे यांस [बहूत संतोष होऊन] त्यांनीं दानधर्म बहूत केला.

३ .शिवाजीचा जन्म.

पुढें राजश्री मालोजी राजे यांच्या पोटीं राजश्री शाहाजीराजे व राजश्री सरफजी राजे हे दोघे पुत्र जाहाले .दोघांनीं पातशाहीमध्ये दौलता केल्या .दौलत करीत असतां निजामशाही बुडाली .यावरि शाहाजी राजे इदलशाही वजीर जाले .महाराज हा किताब दिला .दाहाबारा हजार फौज चालूं लागली .शाहाजी राजियासि दोघी स्त्रिया .प्रथम स्त्री जिजाई आऊ .दुसरी स्त्री तुकाई आऊ .तिचे पोटीं एकोजी राजे पुत्र जाले . जिजाई आऊ तिचे पोटीं राजश्री शिवाजी राजे पुत्र होतांच श्रीशंभुमहादेव जागृतीं येऊन स्वप्न जालें कीं ,“

आपणच अवतरलों आहे .पुढें बहूत ख्यात करणें आहे .बारा वर्षेपर्यंत तुम्हीं आपले जवळ ठेवावें .पुढें न ठेवणें .जातील तिकडे जाऊं देणें .आटोप न करणें.” ऐशी जागृति जाली.शाहाजी राजे कर्नाटक बेंगरूळ येथें होते .त्यांपाशी कारभारी राजश्री नारोपंत दीक्षित होते.त्यांच्या पोटीं रघुनाथपंत व जनार्दनपंत हे दोघे पुत्र बहूत शाहाणे जाले .शाहाजी राजे यांसि दौलतेमध्ये पुणें परगणा होता .तेथें दादाजी कोंडदेव शाहाणा , चौकस ठेविला होता .तो बेंगरूळस महारांचे भेटीस गेला .त्याबरोबर राजेश्री शिवाजी राजे व जिजाबाई आऊ ऐशीं गेलीं .ते समयीं राजियास वर्षे बारा होतीं .बराबर शामराव निळकंठ म्हणून पेशवे करून दिले व बाळकृष्णपंत ,नारोपंत दीक्षिताचे चुलत भाऊ ,मुजुमदार दिले .व सोनोपंत डबीर व रघुनाथ बल्लाळ सबनीस ऐसे देऊन दादाजीपंतास व राजे यांसि पुण्यास रवाना केलें .ते पुण्यास आले.

४ .बारा मावळें काबीज केलीं.

येतांच बारा मावळें काबीज केलीं .मावळे देशमुख बांधून ,दस्त करून ,पुंड होते त्यांस मारिलें . त्याजवर ,कालवशात ,दादाजी कोंडदेव मृत्यू पावले .पुढें शिवाजी राजे आपणच कारभार करीत चालले .मग सुपें महाल येथें कोणे एके जागा संभाजी मोहिता म्हणोन सावत्र आईचा भाऊ ,मामा होता .तो महाराजांनी महालावरि ठेविला होता .त्याचे भेटीस शिमग्याचे सणास पोस्त मागावयास म्हणून गेले .मामास कैद करून ठेविले .त्याचे तीनशें घोडे पागेचे होते व द्रव्यही बहूत होतें .वस्तभाव ,कापड हस्तगत करून सुपे देश साधिला तुकोजी चोर मराठा म्हणोन लष्करचा सरणोबत केला .शामराव निळकंठ पेशवे व बाळकृष्णपंत मुजुमदार व नारोपंत व सोनोजीपंत व रघुनाथ बल्लाळ सबनीस असे कारभारी करून बहूत सावधपणे चौकशीनें वर्तणूक करीत चालले.

५ .पुरंदर घेतला

पुढें जुन्नर शहर मारिलें .घोडे दोनशें पाडाव केले .तीन लक्ष होनांची मत्ता ,खेरीज कापड जिन्नस , जडजवाहीर हस्तगत करून पुण्यास आले .मग अहमदनगर शहर मारलें .मोंगलांशी मोठें युद्ध केलें .सातशें घोडे पाडाव केले .हत्तीही पाडाव केले .द्रव्य बहूत सापडलें . ते समयीं पागा बाराशें व शिलेदार दोन हजार जाहाले .अशी तीन हजार स्वारांची बेरीज जाली .तेव्हां माणकोजी दाहातोंडे सरनोबत लष्करचे केले .मग किल्ले कोंढाणा इदलशाही होता ,तो भेद करून घेतला.ठणे आपले ठेविले .सर्वेच पुरंदरगड इदलशाही येथे निळकंठराव म्हणोन ब्राह्मण गडास खावंद होते ,ते मेले .त्यांचे पुत्र दोघे ,ते एकांत एक भांडूं लागले .त्यांची समजावीस करावयास म्हणोन राजे पुरंदरास गेले आणि ते दोघे भाऊ कैद करून तोही गड आपणच घेतला . आपलें ठाणें बसविलें.

६.जावळी काबीज

त्याजवरि कोंकणांत कल्याण भिवंडी मारिली .आणि माहुली किल्ला अदलशाही घेतला .मावळे लोक यांची संचणी करीत चालले .मुरबाद म्हणोन डोंगर होता त्यास बसविलें .त्याचें नांव राजगड म्हणोन

ठेविलें .त्या गडाच्या चार माच्या वसविल्या .कोंकणात चंदरराव मोरे म्हणून राज्य करीत होते .व शृंगारपुरीं सुर्वे राज्य करीत होते .त्यांचे प्रधान शिरके होते .असे जबरदस्त गड ,कोठ ,दाहा बारा हजार लष्कर ,हाशम समेत राज्य करित असत .त्यांजकडे रघुनाथ बल्लाळ सबनीस बोलावून पाठविले .विचार करितां ,“ चंदरराव मोरे यास मारल्या विरहित राज्य साधत नाही .त्यास तुम्हांवांचून हें कर्म कोणास न होय .तुम्ही त्यांजकडे हेजबीस जाणें.” ऐसें सांगितलें .बराबर निवडक धारकरी शे सवाशें माणूस निवडून दिले .ते स्वार होऊन जावली नजीक जाऊन पुढें चंदररायास सांगून पाठविलें कीं ,“ आपण राजियाकडून आलों आहां .कित्येक बोलणें चालणें तहरह कर्तव्य आहे.” असें सांगून पाठविलें .उपरि त्यांनी त्यांस आपणाजवळ बोलावून भेट घेतली .कित्येक बाह्यात्कारी बोलणें जाहालें .बिराड दिलें तेथें जाऊन राहिले .दुसरे दिवशीं मागती गेले .एकांती भेट घेतली .बोलणे जाहालें .प्रसंग पाहून चंदरराव व सूर्याजीराव दोघां भावांस कटारीचे वार चालविले .जमातीशी निघून चालिले .पाठीवर लाग जाहाला त्यास मारून निघून चालिले .खांसाच पडलियावरि लोक काय चालून येतात ?असें कर्म करून ,परतोन राजियाकडे भेटीस आले .तेच खांसा राजा चालोन जाऊन जावली सर केली.मावळे लोकांस कौल देऊन संचणी केली .प्रतापगड म्हणवून नवाच वसविला .हणमंतराव म्हणवून चंदररायाचा भाऊ चतुर्बेट म्हणून जागा जावलीचा होता , तेथें बल धरून राहिला .त्यास मारल्याविना जावलीचें शैल्य तुटत नाही .असें जाणून संभाजी कावजी म्हणून महालदार राजियाचा होता त्यास हणमंतराव याजकडे राज्यकारणास पाठवून ,सोडिरिकीचें नातें लावून ,एकांती बोलीचालीस जाऊन ,संभाजी कावजी यानें हणमंतरायासि कटारीचे वार चालवून जिवें मारिलें .जावली काबीज केली .सिवतर खोरियांत बाबजी राऊ म्हणून पुंड होता .तोही कैद करून त्याचे डोळे काढिले.

७. संभाजीचा जन्म

पुढें सुर्वे राज्य करीत होते त्यांजवर चालून गेले .शृंगारपूर घेतलें .सुर्वे पळोन देशांतरास गेले .त्यांचे कारभारी शिके होते त्यांशी भेद करून राज्य हस्तगत केलें .त्यांसि महाल मुख देखून त्यांची कन्या राजियानें आपलें पुत्रास केली .याप्रकारें जावलीचें राज्य व शृंगारपूरचें राज्य ऐशीं दोन राज्यें काबीज केली .तेव्हां मोरो त्रिबंक पिंगळे ब्राह्मण यांनी बहूत मेहनत केली .त्याजवरून शामराव निळकंठ यांची पेशवाई दूर करून मोरोपंतास पेशवाई दिली ,व निळो सोनदेव यांणीही मेहनत केली म्हणोन सुरनिशी सांगितली .गंगाजी मंगाजी म्हणोन होते त्यांस वाकनिशी सांगितली .प्रभाकरभट म्हणून थोर ब्राम्हण उपाध्ये होते त्यांचे पुत्र बाळभट व गोविंदभट हे उपाध्येपण चालवीत होते .लष्करचा सरनोबत नेताजी पालकर केला .नेताजी सरनोबती करोत असतां सात हजार पागा व तीन हजार शिलेदार अशी दहा हजार फौज जाहाली .मावळे लोकांची संचणी दाहा हजार पावेतो जाली .यांसि सरनोबत येसाजी कंक म्हणून केला .ऐसें राज्य चौकशी बंदोबस्त करून राहिले .राजियाची स्त्री निंबाळकर यांची कन्या सईबाई केली होती ती प्रसूत जाहाली .पुत्र जाहाला .त्याचें नांव संभाजी राजा म्हणून ठेविलें .बहूत उत्साह केला .धर्म बहूत केला .राजगडीं राहिले.

८ आदिलशाहाचा शहाजीस जाब

मग पुढे या खबरी दिल्लीस पातशाहास कळाल्या .विजापूर) येथे (अली इदलशाहा पादशाही करुं लागले व बडी साहेबीण सुलतान महंमद याची बायको ही कारभार कुल करीत असतां त्यांस हें वर्तमान कळून बहुत कष्टी जाहारी .पातशाही किल्ले घेतले .देशही काबीज केला .एक दोन राज्यें बुडविलीं .हा पुंड जाहाला .त्यास मारून गर्दीस मेळविण्याचें कसें करावें ,म्हणून विचार करून ,राजश्री शाहाजी राजे बैंगरुळाकडे होते ,त्यांस पत्रें लिहिलीं .महालदार रवाना केले कीं ,“तुम्ही पादशाही चाकर आणि शिवाजी लेक पुण्याकडे पाठवून यांणीं पादशाहाशीं बदलून हरामखोरी केली .चार किल्ले पादशाही घेतले .देश ,मुलूख काबीज केला व मारिला .एक दोन राज्यें बुडविलीं व एक दोन राजे पादशाही रूजुवात होते ते मारिले .आतां लेंकास कैदवार ठेवणें .नाहीं तरि पादशाही हवाला घेतील.” असें लिहून पाठविलें .मग महाराजांनी उत्तर दिलें कीं ,“शिवाजी आपला पुत्र ,परंतु आपणाजवळून पळोन गेला .तो आपल्या हुकुमांत नाही .आपण तो पादशाहांशी रूजुवात एकनिष्ठेनें आहों .शिवाजी आपला पुत्र याजवरि हल्ला करावी ,मन मानेल तें करावें ,आपण दरम्यान येत नाहीं.” असें उत्तर पाठविलें.

९ .अफजलखानाची रवानगी

त्याजवरून बडी साहेबीण हिणें कुल वजीर उमराव अदलशाही बोलावून आपून शिवाजी राजियावरि रवाना करावे म्हणोन पुसतां कोणी कबूल केलें नाहीं .अफजलखान वजीर यांणीं कबूल केलें कीं ,“ शिवाजी काय ?चढे घोडियानिशी जिवंत कैद करून घेऊन येतो.” असें बोलिलियावरि पादशाहाजादी खुशाल होऊन वस्त्रें ,अलंकार ,हत्ती ,घोडे ,दौलत इजाफा देऊन नावांजिक बरोबर उमराव जमाव बारा हजार स्वार ,खेरीज पायदळ रवाना केलें.

१० .कृष्णाजी भास्कर हेजिबीस

तेव्हां अवघी फौज एकत्र होऊन औरस चौरस लष्कर उतरलें .आणि पुढें तुळजापुरास आलें .तेथें येऊन मुक्काम केला .श्रीभवानी कुलदेवता महाराजांची ,तीस फोडून ,जातियांत घालून ,भरडून पीठ केलें .भवानीस फोडतांच आकाशवाणी जाहारी कीं ,“ अरे अफजलखाना ,नीचा ,आजपासून एकविसावे दिवशीं तुझें शीर कापून ,तुझें लष्कर अवघें संहार करून नवकोटी चामुंडास संतृप्त करितें.” अशी अश्रणी जाहारी .पुढें लष्कर कूच करून श्रीपंढरीस आलें .भीमातीरीं उतरलें .देवास उपद्रव देऊन वाईस आलें .तेथें येऊन विचार केला कीं ,“राजियाकडे हेजिबीस पाठवून ,सला करून ,पातेजून जिवंत हातीं धरावा.” अशी मनात योजना करून कृष्णाजी भास्कर हेजीब यास बोलावून आपून सांगितलें कीं ,“ तुमचे बाप महाराज त्यांचा आमचा भाईचारांत पुरातन स्नेह चालला आहे .त्याजमुळें तुम्ही कांही आपणांस इतर नाहीं .तुम्हीं येऊन आपल्यास भेटणें .आपण पादशाहा जवळून तुम्हांस तळकौकणचें राज्य व जाहागिरी देववितों .गडकोट घेतले ते करार करवितों .वरकडही नावांजितों .जितके तुमचे मनांत असेल तेणेंप्रमाणें सरंजाम देववितों .

पादशाहार्शी भेट घेणें तरी घ्या ,नाहीं तरि मुलाजमत माफ करवितो.” ऐशा कित्येक गोष्टी सांगोन “ सल्यांत राजासि भेटीस आणावें. अगर आपण येऊं.” असें कृष्णाजीपंतापाशी सांगितलें .आणि त्यास पुढें रवाना करावें (असें केलें).

११ .शिवाजीचा युध्दनिश्चय

तां या खबरी राजियासि पावल्या कीं ,“विजापुराहून अफजलखान बारा हजार स्वारांनिशीं नामजाद जाहाला.” हें कळून राजानें आपली कुल फौज लष्कर मुस्तेद करावें ,आणि जावलीस युद्ध करावें ,आपण प्रतापगडास जावें ,हा विचार केला .तेव्हां सर्वांनीं निवारिलें कीं,जुंज देऊं नये ,सला करावा .त्यास राजे बोलिले जे ,“ संभाजी राजियास जसें मारिलें तसें आपणास मारितील .मारितां मारितां जें होईल तें करूं . सला करणें नाहीं.” हा विचार केला .तां रात्रीं श्रीभवानी तुळाजापूरची इणें मूर्तिमंत दर्शन दिलें आणि बोलिली कीं ,“ आपण प्रसन्न जाहालों .सर्वस्वें साह्य तुला आहे .तुझे हातें अफजलखान मारवितो .तुजला यश देतो .तूं कांहीं चिंता करूं नको.” म्हणून धीर भरंवसा देऊन अभय दिलें .राजे जागे होऊन जिजाबाई आऊस बोलावून आणून स्वप्नाचें वर्तमान सांगितलें .व गोमाजी नाईक पानसंबळ जामदार व कृष्णाजी नाईक व सुभानजी नाईक असे मातबर लोक व सरदार व सरकारकून मोरोपंत व निळोपंत व अण्णाजीपंत व सोनाजीपंत व गंगाजी मंगाजी व नेताजी पालकर सरनोबत व रघुनाथ बल्लाळ सबनीस व पुरोहित असे बोलावून सर्वास स्वप्न सांगितलें .“श्रीप्रसन्न जाहाली ,आतां अफजलखान मारून गर्दीस मेळवितो.” असे म्हणाले .हें सर्वांचे मतें कठीण कर्म ,सिध्दीस गेलें म्हणजे बरें ,नाही तरि कसें होईल ? म्हणोन विचार पडला .मग राजे बोलिले कीं ,“सला केलियाने प्राणनाश होईल .युध्द केलियानें जय जाहालियास उत्तम ,प्राण गेलियाने कीर्ति आहे .येविषयीं श्लोक-:

जितेन [जयेन?] लभते लक्ष्मीं मृत्युनापि सुरांगना:।

क्षण-विध्वंसिनी काया का चिंता मरणे रणे॥१॥

असा नीतीमध्यें विचार सांगितला आहे .त्याजकरितां युध्द करावें हें खरें .आतां एकच तजवीज करावी . संभाजी राजे पुत्र व मातोश्री आहेत हीं राजगर्दी ठेवावीं .जर अफजलखान मारून जय जाहाला ,तरि] माझा मीच आहे .एखादे समयी युध्दीं प्राणनाश जाहला तरि [संभाजी राजे आहेत ,त्यांस राज्य देऊन त्यांचे आज्ञेत तुम्हीं राहाणें.” अशी निर्वाणूक करून सर्वास सांगून आशीर्वाद दिला कीं,“शिवबा !विजयी होशील.”

१२ .नेताजी पालकरास कामगिरी

असा आशीर्वाद घेऊन मग राजे निघोन प्रतापगडास गेले .नेताजी पालकर सरनोबत यास लष्कर घेऊन वर घाटावरि येणें म्हणोन सांगितलें ,आणि अफजलखानास जावलीस बोलावितो ,सला करून भेटतो , विश्वास लावून जवळ आणितो ,ते समयीं तुम्हीं घाटमाथा येऊन मार्ग धरणें.” असें सांगितलें .त्याजबरोबर रघुनाथ बल्लाळ सबनीस दिले .व मोरोपंत पेशवे व शामराव निळकंठ व त्रिबंक भास्कर यांसही समागमें

घेऊन तेही कोंकणातून यावे असें केलें.

१३ .पंताजीपंत खानाकडे

इतक्यांत कृष्णाजीपंत हेजीब खानाकडील आले .त्यांस प्रतापगडावर घेतलें .राजियाची भेट जाहाली .कित्येक खानांनी गोष्टी सांगितल्या होत्या त्या विदित केल्या ..लौकिक बोलणें जाहालें .राजे बोलिले कीं ,“ जसे महाराज तसे खान आपणास वडील आहेत .त्यांची भेट अलबता घेऊ.” असे बोलून कृष्णाजीपंत यांस बिराड एक घर दिलें .तेथें जावयास निरोप दिला .दुसरे दिवशी राजे सदरेत बैसले .सरकारकून सर्व सरदार असे सर्वही बोलावून आणिले . व पंताजी गोपीनाथ म्हणवून राजियाजवळ विश्वासू मातबर होते ,त्यांस बोलावून आणून एकांती महालांत खलबत बैसले .राजे पंताजीपंतास बोलिले जे ,“खानाचे हेजीब कृष्णाजीपंत हेजिबीस आले आहेत ,त्यांस निरोप देऊन रवाना करितों व तुम्हांसही अफजलखान याजकडे रवाना करितों .तेथें जाऊन ,खानाची भेट घेऊन बोलीचाली करणें .खानास क्रिया शपथ मागणें .तुम्हीं ते शपथ मागतील तरि देणें .अनमान न करणें .हर प्रकारे जावलीस घेऊन येणें .याखेरीज सैन्यामध्ये युक्तिप्रयुक्तीनें ज्या रितीनें शोध मनास आणावयाचा त्या रितीनें आणा .खानाचें चित्त आमच्या बरियावर किंवा वाडटावरि आहे असा शोध करणें.” इतकें सांगून ,राजे सभेस आले . कृष्णाजीपंतास बोलावून आणिलें .राजे म्हणों लागलें कीं ,“ खानाची क्रिया पाहिजे .याजकरिता आमचे पंताजी गोपीनाथ यांस तुम्हीं आपणांसमागमें खानाच्या भेटीस नेणें .यांजवळ हस्तपंजराची आण देववणें .खानास जावलीस घेऊन येणें .काकाची भेट घेऊन येऊं .आमच्या मनात कांही कपट नाही.” असें सांगितलें . त्यांस ही गोष्ट मानली .मग कृष्णाजीपंतास वस्त्रें देऊन रवाना केले .तसेच पंताजीपंतास वस्त्रें देऊन अफजलखानाकडे रवाना केले.

१४. खानाच्या कपटाचा परिस्फोट

त्यांणीं जाऊन खानाची भेट घेतली .खानांनी सन्मान केला .कृष्णाजी भास्कर यांनी अर्ज केला की ,“ शिवाजीनें हेजिबीस पंताजीपंतास पाठविले आहेत .एकांती बैसून बोलावें.” असें सांगितल्यावरि खान एकांती बैसून कृष्णाजीपंत व पंताजीपंत यांस बोलावून आणून वर्तमान पुसिलें .कृष्णाजीपंत बोलिले की ,“ राजे तुम्हांवेगळे नाहीत .जसे महाराज शाहाजीराजे तसे तुम्ही ,म्हणून शपथ दिली .राजे निर्भय होऊन जावलीस येतील .खानानीही शंका न धरतां जावलीस यावें .त्यांची तुमची मुलाजमत होईल .तुम्ही सांगाल तें ऐकतील.” हा भावार्थ खानास कळल्यावरि मनात नष्टाई धरून शपथ दिली .खान बोलिले कीं ,“राजा हरामजादा काफर ,जावली कुबल जागा ,येथें भेटीस यावें म्हणोन बोलावितो .यास्तव तूं ब्राह्मण मध्यस्थ होऊन शपथ देशील तरि शिवाजी राजियाचे भेटीस येईन .मुलाजमत घेऊं.” त्यास पंताजीपंतीं क्रिया दिली जे ,“राजे तुमच्या वाईटावरि नाहित .संदेह न धरणें .भेटीस यावयाचें करणें.” ऐसें सांगून सैन्यात लांच लुचपत देऊन ,मुत्सद्दी वजीर यांजवळ शोध करून विचारलें .त्यांनी सांगितलें कीं ,“शिवाजी हरामजादा आहे .याशीं युद्ध करितां सापडणार नाही .याजकरितां राजकारण लावून भेटी घ्यावी ,आणि [भेटीचे समर्थीं

धरावा ,ऐसी खानांनी तजवीज केली] आहे.[” म्हणून कळलियावरि दुसरे दिवशीं पंताजीपंत खानाकडे येऊन ,राजियाकडे जातो म्हणून हुकूम मागितला .खानानें बहुमान करून राजाकडे पाठविलें.

१५.शिवाजीचा खानास निरोप

पंताजीपंत प्रतापगडास आले .राजाची भेट जाहाली .ते समर्थी पंताजीपंतांस घरीं जावयास निरोप दिला .रात्रीं एकले पंताजीपंत भेटीस बोलाविले .राजे व पंत दोघे बैसून आण शपथ घालून ,एकांती वर्तमान पुसिलें कीं ,“ यथार्थ करीणा सांगणें .खानाच्या मनांत कसें काय आहे हें सागणें”. ऐसें घरोबियांत घेऊन राजांनी पुसिलें. तेव्हा त्यांनी सांगितलें की,“खानाच्या मनांत दुष्ट बुध्दी आहे .सला करून तुम्हांस भेटीस आणून ,दगा करून कैद करून ,विजापूरास धरून न्यावें ऐसें आहे .जर तुम्हांस हिंमत असली तरि खानास नाना प्रकारें भेद करून जावलीस घेऊन येतो .तुम्हीं हिंमत धरून एकांती ,एकांगी करून मारणें आणि लष्कर सर्व लुटणें .राज्य सर्व आपलें करणें.” ऐसा विचार सांगितला .[तो] राजांच्या मनांत आला .तेव्हां पंताजीपंतांस पांच हजार होन बक्षीस दिलें आणि खानास सांगणें जे ,“राजा बहूत भितो.” “वाईस भेटीस यावयास धीर पुरत नाही .खान वडील आहेत ,मेहेरबानी करून जावलीस येऊन भेट देतात तरि आपण भेटीस येतो .आपण यास हातीं धरून ,धीर भरंवसा देऊन ,पादशाहाचे मुलाजमतीस घेऊन जाऊन उर्जित करतील तरी थोरपण आहे .ऐसे कित्येक मजकूर सांगून घेऊन येणें.” म्हणोन विचार सांगोन पंताजीपंत यास रवाना केलें.

१६ .खान प्रतापगडाखाली

ते जाऊन वार्डस खानास भेटले .करीणा जाहीर केला .“राजा कचदील आहे .येथें भेटीस येतां शंका धरितो .तुम्हींच तेथे जावलीस चलणें .तेथे भेटीस येतील ,दिलासा करून बराबर घेऊन जाणे.” असें सांगितलें .त्यावरून खान बहूत खुशाल होऊन ,कुच करून जावलीस रडतोंडीचा घाट उतरून आला .तो प्रतापगडाखालीं डेरे देऊन राहिला .आसपास चौगर्दी बारा हजार लष्कर व बंदुखी ,आराबियाच्या गाडया , हत्ती सुतारनाल्याच्या गाडया , जागां जागां पाणी पाहून उतरले .पंताजीपंतांस गडावरि राजियाकडे पाठविले की ,“ भेटीस येणें.”

१७ भेटीची योजना

त्याजवरून ते राजियासि जाऊन भेटले .लौकिक बोलणें जें बोलवयाचें तें बोलिले .एकांती मागती सर्व वर्तमान सांगितलें कीं ,“ आपण बोलल्याप्रमाणें खानास घेऊन आलों .आतां तुमची त्यांची भेटी एकांती खासे खासे यांची करवितो .तुम्ही हरीफी करून कार्यभाग करणें तो करावा.” म्हणोन सांगितलें .भेटीस एक दिवस आड करून दुसरे दिवशी भेटावें असें केलें .“राजे गडावरून उतरावे ,खानांनी गोटांतून पुढें यावें , उभयतांनी दरम्यान डेरे देऊन खासे खासे भेटावे.” ऐसा निर्वाद करून राजाचा निरोप घेऊन खानाजवळ गडाखाली माचीस उतरून गेले .खानास वर्तमान सांगितलें .खानानेंही मान्य केलें.

१८ शिवाजीची तयारी

मग दुसरे दिवशी गडाखालीं राजियांनी सदर केली .डेरे बिछाने व असमानगिरी ,तिवाशिया व मोतियांच्या झालरी लाविल्या .चित्रविचित्र बाडे व लोडें ,गाद्या ,पडगाद्या टाकिल्या .सदर सिध्द केली .घाट माथां लष्कर] सुध्दां [नेताजी पालकर आणविले होते ,त्यांसि इशारत सांगोन पाठविली कीं ,“उद्यां खानाचे भेटीस जातों ,फते करितों आणि गडावरि येतों .तेव्हां एकच आवाज गडावरि करितों .तेव्हां तुम्ही घाटाखाली उतरोन लष्करांत खानाच्या चालोन येऊन मारामारी करणें.” तैसेच कोंकणातून राजश्री मोरोपंत पेशवे आणविले .त्यांसही गडावरील आवाजाची इशारत सांगितली .आपण निवडक लोक गडावरून उतरोन जागां जागां झाडीत ठेविले .आणि खासां राजियांनी जरीची कुडती घातली .डोईस मंदील बांधिला त्यांत तोडा बांधिला .पायांत चोळणा घालून कास कसली ,व हातांत एक विचवा व वाघनख चढविलें .आणि बराबर जिऊ महाला म्हणून मरदाना होता त्याजवळ एक पट्टा व एक फिरंग व ढाल ,तैसाच संभाजी कावजी महालदाराजवळ पट्टा व फिरंग व ढाल ,ऐसे दोघे माणसें मरदाना आपणा बराबरि भेटीस घेतलीं .वरकड आसपास धारकरी लोक जागां जागां जाळींत उभे केले .आणि राजियांनै स्नान करून भोजन केलें .सिध्द होऊन गडाखालीं भेटीस जावयास उतरले.

१९ .“शिवाजी म्हणजे काय?”

गोटांतून भेटीस यावयास खानही सिध्द होऊन चालले .बराबरि लष्कर हजार दीड हजार बंदुखी मुस्तेद होऊन चालिले .मोठे मोठे धारकरी लोक समागमें निघाले ,चालिले .इतक्यांत पंताजीपंत पुढे होऊन अर्ज केला की ,“इतका जमाव घेऊन गेलियाने राजा धाशत खाईल .माघारा गडावरि जाईल .भेटी होणार नाही .शिवाजी म्हणजे काय ?यास इतका सामान काय करावा ?राजा दोघां माणसांनिशी तिकडोन येईल .तुम्हीं इकडोन दोघांनिशी चलावें .दोघे बैसोन भेटावें .तेथें तजवीज करणें ते करा.” असें सांगितल्यावरि अवघा जमाव दूर बाणाचे टपियावरि उभे राहून खासा खान ,एक पालखी ,दोघे हुद्देकरी ,व कृष्णाजीपंत हेजीब असे पुढे चालिले .सैदबंडा म्हणोन पटाईत एक लष्करी समागमें घेतला .पंताजीपंतही बराबरि आहेत .असें सदरेंत गेले .सदर देखोन खान मनांत जळाला कीं ,“शिवाजी म्हणजे काय ?शाहाजीचा लेंक .वजीर यास असा जरी बिछाना नाही !अशी मोतीलग सदर म्हणजे काय ?पातशाहास असा सामान नाही ,येणे जातीचा त्यानै सामान मेळविला.” असें बोलतांच पंताजीपंत बोलिला जे ,“पादशाही माल पादशाहाचे घरीं जाईल .त्याची इतकी तजवीज काय?” असें बोलून सदरेस बैसले .राजियास सिताब आणवणें म्हणून जासूद हरकारे रवाना केले.

२० .अफजलखानाचा वध

राजे गडाचे पार्यो उभे होते ,तेथून हळू हळू चालिले .समाचार घेता खानाबरोबर सैदबंडा मोठा धारकरी आहे हे ऐकून अभे राहिले आणि पंताजीपंतांस बोलावू पाठविलें .ते आले .त्यास म्हणूं लागले जे ,“जैसे महाराज तैसे खान .आपण खानाचा भतीजा होय .ते वडील सैदबंडा खानाजवळ आहे त्याकरिता शंका

वाटते .हा सैदबंडा इतका यातून दूर पाठविणे.” म्हणोन पंताजीपंतांस सांगितलें.त्यावरून पंताजीपंत] यानें [जाऊन कृष्णाजीपंताकडून खानास सांगोन सैदबंडाही दूर पाठविला .खान व दोघे हुद्देकरी राहिले .तेव्हां राजेही हिकडून जिऊ महाला व संभाजी कावजी दोघे हुद्देकरी] यां [सहित गेले .खानही उभा राहून ,पुढें सामोरा येऊन राजियास भेटला .राजियानें भेटी देतां खानानें राजियाची मुंडी कवटाळून खांकेखालें धरिली आणि हातींची जमदाड होती तिचें मेण टाकून कुशीस राजियाचे चालविलीं .तां आंगांत जरीची कुडती होती त्यावरि खरखरली .आंगास लागली नाही .हें देखोन राजियांनी डावे हाताचें वाघनख होतें ,तो हात पोटात चालवला .खानानें आंगांत झगाच घातला होता .वाघनखाचा मारा करिताच खानाची चरबी बाहेर आली . दुसरा हात ,उजवे हातचे बिचवियाचा मारा चालविला ऐसे दोन वार करून मुंडी आसडून ,चौथरियाखालें उडी घालोन निघोन गेले .खानानें गलबला केला कीं ,“मारिलें !मारिलें !दगा दिधला !बेगी धावा!!” असें बोलताच भोयांनीं पालखी आणि पालखीत घालून ,उचलून चालविला .इतकियात संभाजी कावजी महालदार यानें भोयांचे पाय मारिले आणि पालखीवालें भोयांस पाडिलें .खानाचें डोचकें कापिलें .हातीं घेऊन राजियाजवळ आला .इतकियांत सैदबंडा पटाईत धावला .त्यानें राजे जवळ केले .पट्याचे वार राजियावरि चालविले .तां राजियानें जिऊ महालियाजवळ हुद्दियाचा पट्टा] होता तो [घेऊन ,पट्टा व बिचवा असे कातर करून सैदबंडा याचे चार वार ओढले .पांचवे हातानें राजियास मारावें तां इतकियांत जिऊ महाला याणें फिरंगेनं खांधावरि सैदबंडियासि वार केला .तो पट्टियाचा हात हत्यारा-समेत तोडिला .आणि खानाचे शीर घेऊन राजे सिताब गडावरि जिऊ महाला व संभाजी कावजी महालदार असे गेले.

२१ .खानाच्या लष्कराचा पाडाव

गडावरि जातांच एक भांड्याचा आवाज केला .तेच गडाखालील लोक व घाटावरील लोक व लष्कर व कोंकणातून मोरोपंत व मावळे असे चौतर्फी चोहोंकडून चालोन खानाचे गोटावरि आले .आणि खान मारून , शीर कापून राजे गडावरि गेले ,ही खबर कळोन कुल खानाचे बारा हजार लष्कर धास्त घेऊन अवसान खस्त जाहालें .इतकियांत राजियाच्या फौजा चौतर्फी मारीत चालले .मोठें घोरांदर युध्द जाहालें .दोन प्रहर घोरांदर युध्द जाहालें .खानाकडील मोठमोठे वजीर व लष्करी महदीन व उजदीन पठाण ,रोहिले ,सुरनीस [?]व आरबी वगैरे मुसलमान आणि जातिवंत मराठे ,धनगर व ब्राह्मण तसेच तोफाची ,बैले व कर्नाटकी प्यादे बंदुखी ,आडहत्यारी रोचेवार [?]व लोकवार [?]येलंगेवार[?]बाजे जातचे इटेकरी हतुलवे [?]तिरंदाज व छडीवाले व पटाईत व बंकाईत व बाणाईत व तोफखाना ऐसे एकंदर जम निदान करून भांडण दिधलें .मोठें क्षेत्र जाहालें .राजियाचें लष्करी लोकांनी व मावळे लोकांनी पायउतारा होऊन मारामारी केल्या .हती तोडिले , ते जागां ठार जाले .कित्येक हतींचीं पुच्छें तोडिलीं ,कित्येक हतींचें दांत तोडिले .कित्येक हतींचें पाय तोडिले . तसेच घोडे एकच वारानें जिवें मारिले .तसेच खानाचे लष्करी कित्येक ठार मारिले .कित्येकांचे पाय तोडून पाडिले .कित्येकांचे दात उडविले .कित्येकांची डोचकीं फोडिलीं .कित्येक मेले .युध्दास आले ते मारून भुईस रगडिले .तसेंच उंटे मारिलीं .मारीत असतां रण अपार पडलें .संख्या न करवें .रक्ताच्या नद्या चालल्या .

रणकंदन जालें .ऐसे मारामारी करून हती ,घोडे ,उंट व मालमत्ता व पालख्या वजीर पाडाव करून आणिले.

बितपशील

६५ हती व हत्तिणी सुमार

४००० घोडे सुमार

३००००० जड जवाहीर

१२००उंटे सुमार

२००० कापड वोझीं

७००००० नगद व मोहोरा व होन सोने रुपये.

भांडी तोफखाना सर्वही घेतलें.

कलम १

वजीर पाडाव जाहाले बितपशील-

१ सरदार व वजीर मातबर .१लां [कं?] बाजी भोसले .१ अफजलखानाचे पुत्र .१ नाटकशाळेचे पुत्र ,१ राजेश्री झुंझारराव घाडगे .१ यांखेरीज लोक .कलम १ येणेंप्रमाणें पाडाव केले. याखेरीजही जिन्नस मालमत्ता ,गुरें-ढोरें ,बैल,मबलग मत्ता पाडाव केलें .भांडते लोकांनी तोंडी तृण धरून शरण आले त्यांसि व बायकामुलें ,भट-ब्राह्मण ,गोरगरीब असे अनाथ करून सोडिले .राजा पुण्यश्लोक ,शरणागतास मारीत नाही ,याजकरितांत्याचे लोकांनीही कित्येक अनाथ सोडिले .अफजलखानाचा लेक फजल हा पार्यीं चिरगुटें बांधुन झाडींत पळोन गेला .तसेच कित्येक भले लोक पळोन गेले .संख्या न करवे.

२२ .राजे यांचा दिलासा

ऐसी फत्ते करून जय जाहाला .मग राजे यांणी खानाचे पुत्रास व सरदार पळून गेले होते त्यांस धरून आणिलें .राजा खासा प्रतापगडाखाली उतरोन कुल आपले लोक व अफजलखानाचे लोक व त्यांचें पुत्र भांडते माणूस होते तितकियांस भेटून ,पोटांशी धरून ,दिलासा करून ,भांडते लोक जे पडले होते त्यांच्या लेकांस चालविलें .पुत्र नाहीं त्यांच्या बायकांस निमे वेतन करून चालवावें असें केलें .जखमी जाहाले त्यांस दोनशें होन व शंभर होन ,पंचवीस होन ,पन्नास होन दर असामीस जखम पाहून दिधले .मोठमोठे लोक धारकरी जुमले होते त्यांस बक्षीस हती ,घोडे दिधले .हस्तकडीं ,कंठमाला ,तुरें पदकें ,चौकडे ,मोत्याचे तुरे , कित्येकांस बक्षीस फार दिलें .ऐसें देणें लोकांस दिधलें .कित्येकांस गावंमोकासे बक्षीस दिधले .लोक नांवजिले .दिलासा केला.

२३ .शिवाजी ' अवतारीच होता.'

मागें कौरवांचा क्षय पांडवी केला, [तेव्हां] असा वीरावीरांस झगडा जाहाला. खासां खान राजियानें एकांगी करून मारिला. अफजलखान सामान्य नव्हे. केवळ दुर्योधनच जातीनें होता. आंगाचा, बळाचाही तैसाच आणि दुष्टबुद्धीनें तैसाच. त्यास एकले भीमानें मारिला. त्याचप्रमाणें [येथें राजानें] केलें. शिवाजी राजाही भीमच त्यांनीच अफजल मारिला. हे कर्म मनुष्याचे नव्हे. अवतारीच होता. तरीच हें कर्म केलें. यश आलें. असें जाहालें. खानाकडील वजीर पाडाव केले होते

त्यांस वसे, भूषणे, अश्व देऊन अनाथ करून सोडिले. त्या उपरि राजश्री पंताजीपंतासही उदंड वस्त्रे, अश्व, अलंकार दिधले. अपार द्रव्यही दिधले. खुशाली केली. राजगडास मातुश्रीस व सर्वासही फतेची खबर लिहून पाठविली. त्यांनीही वर्तमान ऐकून साखरा वांटून नगारे – करणे केले. भांडी मारिली. मोठी खुशाली केली. येणें रितीनें राजियाकडील वर्तमान जाहालें.

२४. विजापुरी शोक

त्याउपरि विजापुरास चवथे दिवशीं जासूद, हरकारे यांणीं खबर पादशाहास व पादशाहा-जादीस जाहीर केली कीं, “ अफजलखान खांसा मारून शीर कापून नेलें. कुल लष्कर लुटून फस्त केलें.” ऐसें सांगताच अली अदलशाहा तत्कावरून उतरोन, महालात जाऊन, पलंगावरि निजला. [त्याणें] बहूत खेद केला. असेंच पादशाहा-जादीस खबर लागतांच पलंगावरि बैसली होती तेथेच “ अल्ला अल्ला! खुदा खुदा!” म्हणुन आंग पलंगावरि टाकून रडत पडली. “मुसलमानाची पादशाही खुदानें बुडविली,” ऐसा कित्येक विलाप करून बहूत शोक केला. पादशाहा-जादीनें तीन दिवस अन्न-उदक [घेतलें] नाहीं. तसेच कुल मोठमोठे वजीर व लष्कर व कुल शहर दिलगीर जाहालें. म्हणूं लागले कीं, “ उद्यां राजा येऊन शहर मारील व कोट घेईल.” ऐसे घाबरे जाहाले. “खुदानें मुसलमानाची पातशाही दूर करून मराठ्यांसि दिली असें वाटतें.” असें म्हणो लागलें.

२५. प्रतापगडावर देवीची स्थापना

त्या उपरांत मग राजियासि स्वप्नास श्रीभवानी तुळजापुरची येऊन बोलूं लागली कीं, “ आपण अफजल तुझ्या हातें मारविला व कित्येक पुढेही आले त्यांस पराभवांत नेलें. पुढेही कर्तव्य उदंड कारण करणें आहे. आपण तुझ्या राज्यांत वास्तव्य करावें. आपली स्थापना करून पूजा-पूजन प्रकार चालविणें.” त्याउपरि राजियानें गंडकी नदीस द्रव्य गाडियावरि घालून, गंडकी पाषाण आणून, श्रीभवानी सिध्द करून, प्रतापगडा [वर] देवीची स्थापना केली. धर्मदान उदंड केला. देवीस रत्नखचित अलंकार भूषणें नानाप्रकारें करून दिलीं. महालमोकाशे देऊन सचंतर हवालदार व मुजुमदार व पेशवे देवीचे करून महोत्सव चालविला. नवस यात्रा सर्वदा तुळजापूरच्या प्रमाणें तेथें चालती जाली. आणि तुळजापूरचे यात्रेस लोक जातात त्यांस दृष्टांत स्वप्नें होतात कीं, “ आपण प्रतापगडास आहें, तेथें तुम्हीं जाऊन दर्शन घेणें व नवस फेडणे.” असें [देवी] बोलूं लागली. मोठें जागृत स्थान जाहालें.

२६. ‘मोगलाईत धुंद उठविली.’

यानंतरि, विजापूरचा मातबर वजीर अफजलखान होता तो बुडविला, तेव्हा पातशाही कमतर पडली, असें समजून राजियानें विजापूरचे किल्ले तळ-कोकणांत होते ते सर्व घेतले. पन्नास साठ

गड घेतले. तळकोंकण काबीज केलें वर-घाटही घेतला. तेव्हां लष्कर पागा सात हजार व शिलेदार आठ हजार, एकूण पंधरा हजार व हशम लोक बारा हजार ऐसी तोलदार फौज जमा जाहाली. लष्कर कुल जमाव घेऊन नेताजी पालकर सरनोबत मोंगलाईत स्वाऱ्या करून, बालेघाट, परांडे, हवेली, कल्याण, कलबुर्गे, आवसें, उदगीर, गंगातीर पावेतो मुलूख मारीत चालले. खंडण्या घेतल्या. मुलूख जप्त केला. औरंगाबादचे पुरे मारिले. मोंगलाकडील फौजदार औरंगाबादेत होता, तो चालून आला. त्याशीं युध्द जाहाले. हत्ती घोडे पाडाव केले. मोंगलाईत धुंद उठविली. ऐसा पराक्रम करीत चालले.

२७. गडकोटांचा बंदोबस्त

जे जे गड घेतले त्या गडांवर राजियानें कारभारी बंदोबस्ती ऐसी पध्दत घातली कीं, गडावरि हवालदार एक व सबनीस एक व सरनोबत एक, असे तिघेजण एका प्रतीचे. जो कारभार करणें तो तिघांनी एका प्रतीचा करावा. गडावरि गल्ल्याचे, सामानाचे अंबर करावें. त्यास कारखाननीस म्हणून कारभारी केला. त्याचे विद्यमानें सर्व कारखाने यांस जमाखर्च लिहावा. गड तोलदार आहे तेथें, त्या गडाचा घेरा थोर, त्या जागां सात पांच तटसरनोबत ठेवावे. त्यास तट वाटून द्यावे. हुशारी-खबरदारीस त्यांनी सावध असावें. गडावरि लोक ठेवावे, त्यांस दाहा लोकांस एक नाईक करावा. 'नऊ पाईक दाहावा नाईक', येणेंप्रमाणें जातीचे लोक ठेवावे. लोकांत बंदुखी व इटेकरी तिरंदाज व आडहत्यारी असे लोक मर्दाने चौकशीनें आपण राजियांनी नजरगुजर [करून] एक माणूस पाहून ठेवावें. गडावरि लोक हवालदार व सरनोबत मराठे जातिवंत ठेवावे. त्यांस जामीन आपले हुजरातीस लोक असतील त्यांपैकी घेऊन मग ठेवावे. सबनीस ब्राह्मण हुजरातीचे ओळखीचे ठेवावे व कारखाननीस परभू ठेवावे. असे एकास एक प्रतिमेळ ठेवावे. एक हवालदाराचे हातीं किल्ला नाही. हर एक फितवा-फांदा यास किल्ला कोणाच्यानें देववेना. ये रितीनें बंदोबस्तीनें गड-कोटाचे मामलें केले. नवी पध्दत घातली.

२८. पागांची व्यवस्था

तसेंच लष्करांत पागा केली. पागेचें बळ तोलदार केलें. पागांच्या तोलदारीखालीं शिलेदार ठेविले. स्वतंत्र बंड कोणाचे चालेना. पागेमध्ये दर घोड्यासि बारगीर एक. [असे] पंचवीस बारगिरांस मराठा धारकरी हवालदार एक केला. पांच हवाल्यांचा एक जुमला म्हणून नांव ठेविलें. जुमालदारास पांचशे होन तैनात व पालखी त्यास एक, व [त्याच्या] मुजुमदारास शें सवाशें होनांची [तैनात] करावी. पंचवीस घोड्यांस एक पखालजी व एक नालबंद. असे दाहा जुमले म्हणजे एक हजारी. यास एक हजार होन तैनात, एक मुजुमदार व एक मराठा कारभारी व एक जमनीस परभू कायस्थ. त्यास पांचशें होन. याप्रमाणें असामींस तैनात [व] पालखी द्यावी. आला जमाखर्च चौघांचे विद्यमानें करावा. अशा पांचा हजारिया मिळोन एक पांचहजारी करावा. त्यास दोन हजार तैनात

तसेच म्जुमदार, कारभारी, जमनीस करावे. अशा पांच हजारिया सरनोबताच्या हुकुमांत. ये जातीचा मामला पागेचा. तसे शिल्दाराकडे सुभे वेगळाले तेहि सरनोबताचे आज्ञेत पागा [व] शिलेदार मिळोन सरनोबत यांचे आज्ञेत वर्तावें. दरहजारी, पंचहजारी, सरनोबत यांजवळून वाकनिसीचे कारकून व हरकारे व जासूद ठेवावे. सरनोबताजवळ बहिरजी जाधव नाईक, मोठा शहाणा, जासुदाचा नाईक केला. तो बहूत हुशार चौकस करून ठेविला.

२९. लष्कराची ' रीत '

लष्कर पावसाळिया दिवशीं छावणीस आपले देशात यावें. त्यास दाणा, रतीब औषधें. घोडियांस[व] लोकांस घरें, गवतानें शाकारून ठेविलीं असावीं. दसरा होतांच छावणीहून लष्कर कूच करून जावें. जातेसमयीं कुल लष्करचे लहान थोर लोकांचे बिशादीचे जाबते करावे, आणि मुखुखगिरीस जावें. आठ महिने बाहेर लष्करांनी परमुलखात पोट भरावें. खंडण्या घ्याव्या. लष्करांत बायको व बटकी व कलावंतीण नसावी. जो बाळगील त्याची गर्दन मारावी. पर मुलखात पोर बायका न धरावीं. मर्दाना सापडला तरि धरावा. गाई न धरावीं. बईल ओझ्यास मात्र धरावा. ब्राह्मणांस उपद्रव न द्यावा. खंडणी केल्या जागां ओळखियासि ब्राह्मण न घ्यावा. कोणी बदअमल न करावा. आठ महिने परमुलखांत स्वारी करावी. वैशाखमासीं परतोन छावणीस येतांच आपले मुलखाचे सरदेस कुल लष्कराचा झाडा घ्यावा. पूर्वील बिशादीचे जाबते रुजू घालावे. ज्याजती होईल तितकी किंमत करून त्याच्या हक्कात धरावी. थोर किंमतीची वस्तभाव असलियास दिवाणांत द्यावी. कोणी चोरून ठेवील आणि दाखल सरदारास जाहलियानें शासन करावें. लष्कर छावणीस आलियावर हिशेब करून सोनेरूपे, जडजवाहीर व कापड वस्तभाव कुल सरदारांनी बराबर घेऊन राजाचे दर्शनास जावें. तेथें अवघे हिशेब समजावून माल हुजूर द्यावा आणि लष्कराच्या लोकांचे हिशेब देणें, [व] फाजील समजावीस जो ऐवज जो मागणें तो हुजूर मागावा. मग छावणीस यावें. कामकष्ट मशागत केलिया लोकांस सरंजाम करून द्यावा. बेकैद वर्तणूक कोणीं केली असेल आणि नामर्दी केली असेल त्यांची चौकशी करून, बहुतां मर्ते शोध करून त्यास दूर करून शासन करावें. वरचेवर शोध करावा. चार मास छावणी करावी आणि राजाचे भेटीस दसऱ्यास जावें. राजियाच्या आज्ञेने ज्या प्रांती स्वारी जावयाची होईल त्या प्रांती जावें. अशी लष्कराची रीत.

३०. पायदळास आज्ञा

तसेंच मावळे लोकांत एक नाईक. पन्नास लोक म्हणजे पंच-नायकी यांस एक हवालदार. दोन तीन हवाले मिळून एक जुमलेदार. दाहा जुमले मिळून एक हजारी. जुमलेदारास शंभर होन तैनात सालीना. एक सबनीस, त्यास चाळीस होन तैनात. हजारी यास पांचशे होन तैनात. [त्याच्या] सबनिसास शंभर सव्वाशें होन पर्यंत. ऐशा हजारियांस [नेमणुका केल्या.] सात हजारिया

मिळोन एक सरनोबत येसाजी कंक म्हणून केला. याचे आर्जेत सर्वांनी असावें.

३१. मोकासे नाहीत

सरनोबतास व मुजुमदारास व कारकुनांस व हुजुरांतील लोकांस तनखे वराता देत होते. शेत करीत होते त्याचा आकार रयतेप्रमाणे त्यांच्या हक्कांत धरीत होते. वरकड वांटणी हुजूर व मुलुकावरि वराता. येणेंप्रमाणें सालझाडा वरचेवर करीत होते. लष्करांत व हशमास व गडास एकंदर मोकाशे महाल गांव दरोबस्त देणें नाहीं. जें देणें तें वरातेनें घावें. अगर पोत्याहून रोख ऐवज घावा. मुलखांत साहेबी कारकुनाखेरीज कोणाची नाहीं. लष्करास व हशमास व गडास देणें तें कारकुनांनी घावें. मोकाशी जाहालियानें रयत अफरा होईल आणि बळावेल. कमाविशीची कैद चालणार नाही. रयत बळावली म्हणजे जागां जागां बंडे होतील. ज्यास मोकासे घावे तो व जमीदार एक जाहालियानें बेकैद होतील. म्हणून मोकाशे कोणास देणेच नाहीत.

३२. मुलकी कारभार

मुलूख काबीज होतो त्यास मुलखास सरबरा चौकशीस कारकून ठेवावा. आधीं लिहिणार चौकस दसरदारी करून, कागद घडणी करून, मोकासबा दिला म्हणजे दसरदारी मध्यें शाहाणा पाहून मुलुखांत ठेवावा आणि माहालची मजमू सांगावी. कोणास माहालचा हवाला सांगावा. कोणास सुभ्याची मजमू सांगावी. पुढें होतां होतां शाहाणा पाहून हवालदार चौकस पाहून सुभा घावा. सुभ्याचा मजमुदार लिहिणार, चौकस हिशेब जाणता त्यासच मामला माहालाचा सांगावा. केवळ लिहिणें येईना, कमाविशी न केली, त्यास मुलकीचा हुद्दा न सांगावा आणि पादशाहींत चाकरी करणें अगर घोटें घेऊन शिलेदारी करणें असें सांगोन निरोप घावा. मुलखास कारकून ठेवावे, त्यांस माहाल पाहून हवालदारास तीन होन तैनात अगर चार पांच होन इतकी तैनात; मजमुदारास तीन-चार पांच, पन्नास पाऊणशें होन, येणेंप्रमाणें करावें. दोन माहाल मिळोन लाख, सव्वा लाख, पाऊण लाख होन पाहून एक सुभेदार व एक कारकून करावा. त्यास दर असामीस चारशें होन तैनात करावी. मजमूदार सुभ्याचा करावा. त्यास शंभर सवाशें होन करावे. सुभेदारास पालखी चारशें होनांत करार करवावी. मजमूदारास अबदागिरी घावी. तैनात सरकारची घावी. पादशाहींत छत्री वजिरी उमराव मातबर लोकांस होती, तो शिरस्ता मोडून टाकिला; कीं पादशाहावर छत्र आणि चाकर लोकांवरही छत्र, ही गैर-पध्दत. याकरितां पादशाही कायदा छत्रीचा मोडून अबदागिरीचा घातला. सर्वत्र लष्कर, हशम मुलुखगिरीस [जातील] त्यांत भर सवाशें होन तैनात असेल त्यानें अबदागिरी बाळगावी. मुलुखांत देश पाहून लाख रुपयास सुभा ठेविला. धामधुमीचा मुलूख सरदेचा पाहून मुलूखगिरीच्या कारकुनासमागमें लष्कर, स्वार हशम जे जागां जितकी तोलदारी पाहिजे तितकी करून घावी.

३३. जमीन-मोजणी व महसुल

[तशीच] मुलखाची जमीन मोजणी करून धुरंग, झाड, चावर करून आकार केला. पांच हात व पांच मुठींची काठी. हात चवदा तसूंचा असावा. हात व मुठी मिळून बेंशी तसूंची लांबी काठीची. वीस काठ्या औरस चौरस त्यांचा बिघा एक. बिघे एकशे वीस त्यांचा एक चावर. अशी जमीन मोजून, आकारून गांवची गांवास मोजून चौकशी केली. बिघेयास पिकाचा आकार करून पांच तक्षिमा पिकाच्या करून तीन तक्षिमा रयतेस घ्याव्या. दोन तक्षिमा दिवाणांत घ्याव्या. येणेंप्रमाणें रयतेपासून घ्यावें. नवी रयत येईल त्यास गुरेंढोरें घावीं. बीजास दाणापैका घावा. भक्षावयासि दाणे पैका घावा तो एवज दोहों चोहों वर्षानी आयुर्दाव पाहून उगवून घावा. ये जातीचें रयतेचें पालग्रहण करावें. गांवचा गाव रयतेची रयत कारकुनानें कमावीस पाहून रयतेपासून वसूल पिकाचे पिकावर घ्यावा. मुलखांत जमीदार, देशमुख व देसाई यांचे जमीखाली कैदेंत रयत नहीं. यांणी साहेबी करून नागवीन म्हटलियांनं त्यांचे हातीं नाहीं. इदलशाही, निजामशाही, मोंगलाई देश कबज केला, त्या देशांत मुलकांचे पाटील, कुळकर्णी यांचे हाती [व] देशमुखांचे हाती कुल रयत. यांणी कमाविसी करावी आणि मोघम टक्का घावा. हजार दोन हजार जे गांवीं मिरासदारानी घ्यावे, ते गांवी दोनशें तीनशें दिवाणांत खंडमक्ता घावा. त्यामुळें मिरासदार पैकेकरी होऊन गांवास हुडे, वाडे, कोट बांधून प्यादे बंदुखी ठेवून बळावले. दिवाणास भेटणें नाहीं. दिवाणानें गुंजाईस अधिक सांगितल्यानं भांडावयास उभे राहतात. ये जातीनं पुंड होऊन देश बळावले. त्यास राजियाने देश काबीज करून हुडे, वाडे, कोट पाडिले. नामांकित कोट जाहाला तेथें [आपलें] ठाणें ठेविलें. आणि मिरासदाराचे हातीं नाहींसें ठेविलें. असें करून मिरासदार इनाम इजारतीनं मनास मानेसारखें आपण घेत होते तें सर्व अमानत करून जमीदारास गल्ला व नखत गांव पाहून देशमुखांस व देशकुलकर्णी यांस व पाटील कुळकर्णी यांसि हक्क बांधून दिला. जमीदारांनीं वाडा बुरजांचा बांधू नये. घर बांधून राहावें. ऐसा मुलकाचा बंद केला.

३४. देवस्थानदिकांचा योगक्षेम

मुलखांत देव देवस्थानें जागजागां होतीं त्यांस दिवाबती, नैवेद्य, अभिषेक, स्थान पाहून यथायोग्या चालविलें. मुसलमानांचे पीर, मसिदी, त्यांचे दिवाबती, नैवेद्य स्थान पाहून चालविलें. वैदिक ब्राह्मण यांसि योगक्षेम ब्राह्मण विद्यावंत, वेदशास्त्रसंपन्न, ज्योतिषी, अनुष्ठानी, तपस्वी गांवोगांवीं सत्पुरुष पाहून त्यांचे कुटूंब पाहून अन्नवस्त्र ज्यांस लागेल त्याप्रमाणें, धान्य द्रव्य त्यांस गांवचे गांवी माहाली नेमून देऊन, साल दरसाल त्यांस कारकुनांनी पाववावें. ब्राह्मणांनी तें अन्न भक्षुन, स्नानसंध्या करून, राजियासि कल्याण चिंतून सुखरूप असावें. असे गड, कोट, लष्कर, हशम, मुलूख हुजरातीची चौकशी करून राज्य करीत चालले.

३५. शास्ताखान पुण्यावर

मोंगलाईत धुंद उठविली ही खबर दिल्लीस औरंगजेब पादशाहास कळोन, मनात बहुत चिंतातुर होऊन, “शिवाजी बळाविला;विजापूरच्या अफजलखानासारखी फौज, बारा हजार स्वार, बुडविले; गडकोट पादशाहाचे घेत चालिला; त्याचा तरतूद काय करावी?” म्हणून विचार करून, कुलवजीर उमराव बोलावून आणून एक लाख सुभा फौज घोडा राजियावर दक्षणेस रवाना करावा म्हणून विचार करितां, नवाब शास्ताखान म्हणजे पादशाहाची प्रतिमाच दुसरी, आणि नातलग, याची रवानगी करावी असा मजकूर करून नवाबास बोलावून आणून विचार केल. नवाब बोलला जे, “शिवाजी म्हणजे काय? त्यासि जातांच कैद करतो. गड कोट मुलूख घेऊन फते करितो.” अशा कित्येक गोष्टी बोलून सिध्द जाहाले. उपरांत पादशाहा बहुत संतोष होऊन शिरची कलगी व पोशागी सनगें व घोडे, हती, अलंकार देऊन खुशाली केली. बराबरि पाऊण लाख घोडा व हती, यांखेरीज कित्येक लोक मुच्छदी वगैरे, तिरंदाज, बरखंदाज, रजपूत व सतीलीवाले तसेच हतीचा तोफखाना, उंटाचा तोफखाना, घोडियावरील तोफखाना, बरचीवाले, आडहत्यारी, पाईच्यांची गणतीच नाही. बराबरि फरासखाना त्यासि शंभर हती, तसेच भांडते हती चारशें, असे पांच सहाशें हती, तैसेच अगणित उंट. याखेरीज बाजारबुणगे, दारुगोळी, बाणांच्या भांडत्या गाड्या, आराबा. असें अमर्याद सैन्य दिलें. स्वारी म्हणजे कलयुगींचा रावणच ! जैशी रावणाची संपतीची गणना न करवे, तैसाच बरोबरी खजीना बे मोहिन हती, उंटे, खेचरे, गाडियावर भरून नखत व सोने, रूपें, मोहरा, होन रुपये असे बतीस कोटी द्रव्य घेऊन दिल्लीहून निघाला. नवाब शास्ताखान म्हणजे पादशाहाची प्रतिमाच दुसरी. ऐसा सेनासमुद्र सर्व संपतीनिशी दक्षणेस राजियावर चाल करून आला. लष्कर मुकाम करीत तेव्हां दोन गांवे लांब व गांव दीड गांव रुंद लष्कर राहात असे. मजल दरमजल चालून येऊन तीन महिन्यांनी पुणियास आला.

३६. खानाची बोटे उडाली.

हें वर्तमान दिल्लीहून रवानां होताच राजियासि कळलें. राजे राजगडास होते. कुल सरकारकून व मोठे मोठे लोक सरनोबत बोलावून विचार केला. सर्वांचे मतें कीं, “ सला करावा, भेटावें. युध्द करितां गांठ न पडे. आपली फौज काय, दिल्लीची फौज काय?” असा विचार जाला. राजियाच्या मतें सला करावा तरि कोणी मातबर रजपूत नाही, जे आपणही रजपूत, तेही रजपूत, हिंदूधर्म रक्षून आपले संरक्षण करील. शास्ताखान म्हणजे मुसलमान, पातशाहाचा नातलग, येथें लाच लुचपत चालेना.(अगर आपणास रक्षीना. सल्यानें भेटल्यानें नाश करील.) आपणास अपायच आहे. ऐशी तजवीज केली. तेव्हां निदानी मारतां जें होईल तें करावें अशी हिम्मत राजियानें धरिली. तों ते दिवशीं रात्रीं श्रीभवानी राजियाचे आंगांत बोलूं लागली कीं, “ लेंकरास म्हणावें कीं,

शास्ताखान येतो त्याची फिकीर न करणें. जैसा अफजलखान मारिला तैसा शास्ताखान येऊन उतरल्यावरि त्याचे गोटांत शिरून मारामारी करणें. पराभवार्ते पाववित्यें.” असें श्रीनें सांगोन मागती राजे सावध जाहाले. जवळ कारकून होते त्यांनी श्रीचीं वाक्यें लेहून ठेविलीं होती तीं राजियास सांगितली. राजियांनी श्री प्रसन्न जाहाली हें कळोन हिम्मत धरली. आणि आपले लष्करांत व मावळे व हुजुर लोकांत निवड करून, चखोट धारकरी माणूस निवडिले. निवडक हजार माणूस काढिले. वरकड लष्करामध्ये हजार दोन हजार सडे सडे राऊत फौजेंत निवडिले. शास्ताखान पुण्यास आला ही खबर तहकीक आणविली, आणि राजे राजगडावरून सडे होऊन खालीं उतरून, निवडक लोक व लष्कर घेऊन चालिले. बाबाजी बापूजी व चिमणाजी बापूजी देशकुलकर्णी. तर्फ खेड, हे दोघे बहुत शाहाणे व शुर, राजियाचे प्रीतिपात्र. हे दोघे बंधु बरोबरी घेतले. राजियांनी नेताजी पालकर व मोरोपंत पेशवे, यांच्या दोन फौजा केल्या. नेताजी पालकर पागादेखील एक फौज केली. शिलेदार व हशम मावळे मिळोन एक फौज पेशवे [यांची] अशा दोन फौजा शास्ताखानाच्या गोटाबाहेर अर्ध कोशावर दोन तर्फा उभ्या केल्या. आणि खासा राजियांनीं ढाल तलवार हातीं घेऊन, तयार होऊन, हजार माणूस पायउतारा बरोबर घेतले. आणि नवाबाचे गोटांत चालिले. बाबाजी बापूजी व चिमणाजी बापूजी खेडकर पुढें चालिले. त्यांचे पाठीवर कुल लोक व राजे चालिले. तांब्रांचे दळ थोर, जागां जागां लष्करांत राजियासि कोणाचे लोक? कोण? कोठें गेले होते? म्हणून पुसतात. “कटकांतील लोक, चौकी पहाऱ्यास गेलों होतों.” असें भाषण बाबाजी बापूजी व चिमणाजी बापूजी बोलत चालिले. इतकियांत मध्यान्हरात्र जाहाली. नवाबाच्या डेऱ्याजवळ गेले. हजार माणसांच्या फौजा केल्या. डेऱ्यास जाऊन दोन तर्फांनी इभे राहिले. दोनशें माणूस त्यामध्ये निवडून खासा राजियानें आगेंच चिमणाजी बापूजीस सांगोन बाड कटारीनें चेरून आंत शिरले. तो डेरियांत डेरे, सात बाडांचे फेरे, तितकेही फोडून चिरून आंत गेले. लोक चौकीचे निजले होते. त्यांस कळों दिलें नाहीं. तेव्हां राजा खासा नवाबाचे डेरियासी पावले. डेरियांत डेरे सात व दाया असा समुदाय बायका होत्या, त्यांस कळलें कीं गनीम डेरियात आला. हें कळोन नवाब शास्ताखान घाबिरा होऊन, मेणबत्या समया विझवून बायकांत लपून राहिला. राजा बायकांवर हात न करी असे दोन घटका होते. इतक्यांत सवड पाहून नवाब बायकांतून एकीकडे होऊन तरवारीस हात घालावयासि गेला. ती नदर राजियानें धरून वार केला. खानाची बोटें तीन उडालीं, तेव्हां गलबा थोर जाहाला. गनीम आला असें कळून चौतर्फांनी लष्कर तयार जालें. मग राजे बाहेर निघाले. चौकीचे लोक व लष्करचे लोक गनीम कोठें म्हणून धाऊं लागलें. त्यांजबरोबर हेही गनीम कोठें म्हणून धांवत धांवत बाहेर निघाले! आणि आपली फौज सरनोबत व पेशवे होते त्यांत मिळून चालिले. गनिमाची फौज कुल तयार होऊन आपले गोटांतच शोध करूं लागले. यांचा मार्ग लागत नाहीं म्हणून नीट वाटेनें निघोन ठिकाणीं पावली.

३७. खान 'दिल्लीस चालला.'

दिवस उगवलियावर उअप्रांत नवाबाच्या परमृषास कुल वजीर आले. पाहातात तों नवाबाची तीन बोटें तुटून गेलीं. वरकड कित्येक लोकांचा नाश व बायकांस व खोजेयासि जखमा जाहाल्या. कित्येक लोक मेले. असें कळून नवाब बोलेला जे, “गनीम इतका खाशा डेच्यापर्यंत येई तों कोणी वजीर हुशार जाले नाहीत, खबरदार कोणी नहीं. अवघे फितव्यांत मिळाले. आतां इतबार कोणाचा येत नाही. आज राजा येऊन आपलीं बोटें तोडिलीं. उद्या मागती येऊन आपलें शीर कापून नेईल. शिवाजी मोठा दगेखोर आहे. दगा दिधला. आणखी दगा देईल. आमच्या लष्करचा इतबार येत नाही. आतां येथून कूच करून माघारां दिल्लीस जावें. या लोकांबरोबर आपणास राहावत नाही.” असा तूट विचार करून तिसरे दिवशीं कूच करून माघारा दिल्लीस चालला.

३८. राजे खुशाल

राजे राजगडास आले होते. बातमी खबर शत्रूच्या सैन्यांतून आणली कीं, “शास्ताखानाची तीन बोटें तुटून गेलीं. उजवा हात थोटा जाहाला. वरकडही कित्येक लोक मेले. नवाब दहशत खाऊन पळोन दिल्लीस चालिला.” हें वर्तमान आलें. त्याजवरून राजे बहूत खुशाल जाले कीं, “फते होऊन आलों, शास्ताखानास शास्त केली. पातशाहानें नांव ठेविलें. परंतु नांव यथार्थ ठेविलें नाही. तें नांव आपण शास्त करून नांव रुजू केलें!” अशी खुशाली करून साखरा वाटल्या. भांडी मारलीं.

३९. जयसिंग-दिलेरखानांस पाठविले.

अशी फतेची खबर दिल्लीस पादशाहास अगोदरच जाहीर जाहाली होती. पातशाहा मनात आश्चर्य करून मनांत बेदील जाले. “नवाबाची फौज म्हणजे काय, आणि फौजेंत राजा आंगें शिरून [त्यानें] मारामारी केली म्हणजे काय? शिवाजी आदमी नव्हे, बडा सैतान होय.” ऐशी कित्येक गोष्टी बोलुन राहिला. पुढें नवाब आला ऐसें कळोन दर्शन वर्ज्य केलें. एकतर मसलत नामोहरम जाहाली, दुसरी शास्त केली. या दोन गोष्टींवरून भेटीस येऊं न दिलें. आपले हवेलींत जाऊन राहाणे म्हणून सांगितलें. त्याजबरोबरि वजीर गेले होते. त्यास आणून अपमान केला आणि दैलता मना केल्या. त्याहीं उत्तर दिलें जें, “सरदार पादशाहांनीं दिला त्याच्या हुकमांत राहाणें म्हणून हुकूम केला. त्याकरितां सरदार नामोहरम होऊन आला. आम्हीं काय करावें? आता मर्दाना सरदार देणें. त्याजबरोबरि जाऊन जुंज जरून कस्त मशागत करूं” असें उत्तर देतांच मागती सर्वांचा दिलासा करून मनसबा करार केल्या. पुढें कोण सरदार पाठवावा? कोण फते करून येईल? असा विचार करून सरदार निवडितां मिरजाराजा जयसिंग रजपूत निवडिला. त्यास आणून, घुशालखान्यात बसोन पादशाहांनी नानाप्रकारें सांगितलें कीं, “शिवाजीवर तुम्हीं जाणें. आपण पादशाहांनीं जावें किंवा तुम्हीं जावें. असें जाणोन तुम्हांस रवाना करितां. बरोबरि फौज देतां. नाना हुन्नरें शिवाजी

हस्तगत करून बरोबरि घेऊन येणें.” म्हणोन हती, घोडे, ढाला, फिरंगा, तर्कशकमान, दौलत, इजाफा देऊन, नांवाजून, तैसेच बरोबरि लढाईच्या तशीफा देऊन रवाना केले. दिलेलखान पठाण उमराव वजीर मोठा जोरावर त्यास पादशाहानीं कुल फौजेची हारोळी देऊन, पांच हजार पठाण बरोबरी दिले. दिलेलखानासही हती, घोडे, वस्त्रें दिलीं. ऐशीं हजार स्वार बरोबरि दिले. याखेरीज जेजाला व तोफखाना असें नाना जातीचें दिलें. स्वार पठाण उन्माद रजपूत रवाना केले. पादशाहानीं दिलेलखानास वेगळे वाटेनें अंतस्थीं बोलावून आणून सांगितलें कीं, “ मिरजारजा रजपूत आहे व शिवाजी हा हिंदू आहे. कांहीं फितवा करतील. त्यास तुम्ही आपले इतबारी, पादशाहाचे खानाजाद आहां. अशी बतमी राखोन दगा न खाणें.” असें सांगितलें आणि पाठविलें.

४०. जयसिंगाचे अनुष्ठान

ते दिल्लीहून निघाले तेव्हां पूर्वी शास्ताखान चालेला त्याप्रमाणें दळभार निघाला. पृथ्वी-आकाशापर्यंत एकच धुरळा उठला. ऐसा सेनासमुद्र दक्षिणेस चालिला. मजल-दर-मजल चालिले. मुक्काम होय तेथें दीड गांव लांब, गांवभर रुंद, लष्कर राहात असे. तेव्हां जयसिंग राजियांनीं मनांत विचार केला कीं, “ शिवाजी मोठा दगेखोर, मोठा हुन्नरवंत आणि मर्दाना शिपाई आंगाचा खासा आहे. अफजलखान आंगे मारिला. शास्ताखानाच्या डेऱ्यांत शिरोन मारामारी केली. आपणास यश कसे येईल? म्हणून चिंता केली. तेव्हां मोठमोठे ब्राह्मण पुरोहित यांनीं उपाय सांगितला. “देवी-प्रयोगीं अनुष्ठानें करावीं म्हणजे यश येईल.” असे सांगितलें. मग मिरजा बोलिला जे, “कोटचंडी करावी आणि अकरा कोट लिंगें करावीं. कामनार्थ बगळामुखी कालरात्री प्रीत्यर्थ जप करावा. असें अनुष्ठान करावें.” चारशें ब्राह्मण अनुष्ठानास घातले. प्रत्यही अनुष्ठान चालिलें. अनुष्ठानास दोन कोट रुपये अलाहिदा काढून ठेविले. आणि तीन मास अनुष्ठान चालून सिध्दकेलें. अनुष्ठानाची पूर्णाहुती करून, ब्राह्मणांस दान दक्षिणा देऊन संतर्पण केलें. मग मजल-दरमजल चालिले.

४१. श्रीभवानीचा दृष्टांत.

याउपरि महाराज राजगडीं होते तों जासूद हलकारे आले. त्यांनीं खबर सांगितली कीं, “जयसिंग मिरजारजा ऐशीं हजार स्वार बरोबरि दिलेलखान पांच हजार पठाण ऐशी फौज येत आहे.” ऐसें ऐकून राजश्री विचारांत पडले. आपले कारकून हुजूर आणून विचार केला. त्यांनीं सर्वांनीं सांगितलें कीं, “अफजलखान मारिला आणि शास्ताखानास दगादिला ते गैरहुशार मुसलमान होते. हुन्नरही नवाच केला. [तें] सर्वही रजपूतास जाहीर आहे. दगा करूं देणार नाही. याशीं सला करावा.” ऐसें बोलिलें. राजे बोलिलें जे, “रजपूत कैसा तरी वळला जाईल, परंतु हा दिलेलखान मोठा हरामजादा, बेमान आहे. पादशाहाचा मेहेरबानीचा अंतर्गत आहे. तो कांहीं भला नाही. तोच काय करील तें न कळें. तो बराबरि नसता तरी आमचा मनोरथ पूर्ण होता. बरें आतांच काय आहे!

श्रीचें राज्य! श्रीवर भार घातला आहे. तिचे चित्तास येईल तें ती करील,” असे बोलिले. त्यावर तो दिवस गेला. दुसरे दिवशीं श्रीभवानी येऊन बोलूं लागली कीं, “अरे मुला, यावेळेचा प्रसंग कठीण आहे. जयसिंगास मारवत नाहीं. तो सला करीत नाहीं, भेटावें लागतें. भेटून दिल्लीस जावें लागेल. तेथें कठीण प्रसंग होईल. परंतु आपण बराबर येईन. लेंकरास नाना यत्नें करून रक्षून, घेऊन येईन. यशस्वी करीन. चिंता न करणें. म्हणोन लेंकरास सांगणें. लेंकरास आपलें राज्य आपण वरदान दिलें तें आपण कांही एक पिढी दिलें नाहीं, सत्तावीस पिढी दिलें. दक्षणेचे [राज्य] नर्मदापर्यंत दिलें असे. राज्याची चिंता मला आहे. पूर्ण समजणें. लेंकरूं वेडीवांकडी वर्तणूक करील तें सर्व आपणास सावरणें लागतें. कोणेविशी चिंता न करणें.” असें सांगोन श्री अदृश्य जाहाली. तीं वाक्यें लिहिणारांनीं लिहून ठेऊन ठेविलीं होती. त्याउपर राजे सावध जाहाले. मग श्रीचीं वाक्यें सर्वांनी निवेदन केलीं. त्याजवरून राजे बहूत संतोष होऊन, हिंमत धरली.

४२. रघुनाथपंडित जयसिंगाकडे

ऐशियांत जयसिंग [यानें] पुरंधर, कोंढाणा या दोहों गडांचे दरम्यान येऊन मुकाम केला. आणि राजियाकडे जासूद पत्रें पाठविलीं कीं, “तुम्ही शिसोदे रजपूत. आम्ही तुम्ही एकाचे एकच आहों. तुम्हीं भेटीस येणें. तुमचें सर्व प्रकारें बरें करूं.” म्हणोन पत्रें पाठविलीं. ती पत्रें राजगडास आलीं. राजियांनीं वाचून हेजीब कोण पाठवावा ही तजवीज करून विचार करितां रघुनाथ पंडित थोर संनिध होते.त्यांस पाठवावें. “रजपुताजवळ प्रसंग पडला तर हे थोर शास्त्रज्ञ आहेत. रजपूतही शास्त्र जाणतो. त्याशीं व याशी गाठ बरी पडेल.” असा विचार करून रघुनाथपंडितांस पंडितराव म्हणून किताब दिला. आणि त्यांबरोबर वस्त्रे, अलंकार देऊन मिरजाराजियापार्शी पाठविलें. ते शत्रुसैन्यांत गेले.

४३. जयसिंगाचे आश्वासन :

राजियाचा हेजीब आला. हें वर्तमान कळून मिरजाराजियांनीं बहूत सन्मान करून भेट घेतली. बोलणें जालें. जयसिंग बोलिला जे, “दिल्लीचा पादशाहा बहूत जोरावर, याशीं शत्रुत्व लावल्यानें शेवट लागणार नाहीं. राजियांनीं आपले भेटीस यावें. आपण बराबर घेऊन जाऊन पादशाहाची भेट करवूं.जैसा रामसिंग आपला पुत्र, तैसे तुम्ही आपले आहां. आपण तुमचें वाईट करणार नाहीं.” येविशीं श्रीकर्पूरगौराची पूजा करून बेल तुळशी दिल्या. आणि पंडितरायासि वस्त्रें दिलीं. व राजियासि वस्त्रें, अलंकार पाठविले आणि सांगोन पाठविलें कीं, “भेटीस येणें. साहाचार महिने गड, कोट भांडवणे. तोलदारी दाखवणें. मग भेटीस येणें.” असें सांगून रघुनाथपंडितराऊ यांस गुप्तरूपें निरोप दिला. ते परतोन राजगडास राजियाजवळ येऊन वर्तमान सांगितलें. त्याजवरून राजे संतुष्ट जाहाले. जागां जागां गड कोट यांसि ताकीद करून तमाम मजबुदी करविली. आणि गड

भांडवणें म्हणून स्थळास्थळास सांगोन पाठविलें.

४४. दिलेलखान कष्टी

पुढें जयसिंगाच्या लष्करांत राजियाचा हेजीब आला होता हें वर्तमान दिलेलखानास कळून मनांत कष्टी जाहाला. “शेवटीं हिंदूस हिंदू मिळून काम जायां करतील.” ऐसें म्हणून दुसरे दिवशीं दिलेलखान मिरजाराजियाच्या भेटीस आला. आणि बोलू लागला कीं, “उगेच काय म्हणून बैसलेत? गोटाजवळ कोंढाणा व पुरंधर हे दोन किल्ले आहेत. पुरंधरास आपण सुलतानढवा करितों, आणि गड घेतों. तुम्हीं कोंढाणा गड घेणें. गड घेत चाललां म्हणजे शिवाजी येईल.” असें बोलतां मिरजाराजा बोलला जे, “गड आले तरि बरें. नाहीं तर नामोश जाईल. याजकरितां गडास न लागावें मुलूक काबीज करावा. गडास सामान चालों न घावें म्हणजे गड आपाप येतील.” असें बोलतां, दिलेलखान रागें उठून चालिला. “आपण आतांच जाऊन पुरंधर घेतों. तुम्ही कोंढाणा घ्याल तरि घेणें.” असें म्हणून उठोन, गोतास येऊन, नगारा करून ढाल, फिरंग घेऊन, पुरंधराखालें येऊन, मुकाम करून गडावरि येलगार केला. पायउतारा होऊन पांच हजार पठाण, व दाहा हजार बैले तोफाची पायउतारा जाहाले. पेंढारी [?] व आडहत्यारी व खलाशी लोक वीस हजार लहान थोर पायउतारा होऊन लगट चालले.

४५. मुरारबाजी पडला.

तेव्हां पुरंधरावरि नामजाद लोकांचा सरदार राजियाचा मुरारबाजी परभू म्हणोन होता. त्याजबरोबर हजार माणूस होते. याखेरीज किल्ल्याचे एक हजार होते. असे दोन हजार लोक होते. त्यांत निवड करून मुरारबाजी यांनी सातशें माणूस घेऊन [ते] गडाखालें दिलेलखानावरि आले. दिलेलखान तोलदार, जोरावर पठाण पांच हजार, यांखेरीज बैले वगैरे लोक ऐशी फौज गडास चौतर्फी चढत होती, त्यांत जाऊन सरमिसळ जाहाले. मोठें घोरांदर युध्द जाहालें. मावळे लोकांनीं व खासा मुरारबाजी यांनी निदान करून भांडण केलें. पांचशें पठाण लष्कर ठार जाहाले. तसेच बहिले मारिले. खासा मुरारबाजी परभू दिलेलखानाच्या देवडी पावेंतो साठी माणसांनिशी मारीत शिरले. दिलेलखान देवडी सोडून माघारा जाहाला. आणि लोकांस सांगून तोफखाना व तिरंदाज बरच्या व आडहत्यारी एक हजार लोक यांजकडून मार करविला. त्यामध्ये साठी लोक पडिले. मुरारबाजी परभू यांनी ढाल फिरंगी घेऊन दिलेलखानावरि चालोन आले. महाराजांचे नांवाजलेले लोक ते खर्च जाहाले. आतां काय मुख दाखवावें? म्हणोन नीट चालोन जावें असें मनांत आणोन खानाशीं गांठ घातली. तेव्हां दिलेलखान बोलिला जे, “अरे तूं कौल घे. मोठा मर्दाना शिपाई तुज नांवाजितों.” ऐसें बोलतां मुरारबाजी बोलिला जे, “तुझा कौल म्हणजे काय? मी शिवाजी राजाचा शिपाई, तुझा कौल घेतों कीं काय?” म्हणून नीट खानावरि चालिला. खानावर तरवारीचा वार

करावा तों खानानें आपले आंगें कमाण घेऊन, तीर मारून, पुरा केला. तो पडला. मग खानानें तोंडांत अंगोळी घातली कीं, “असा शिपाई खुदानें पैदा केला.” ऐसें आश्चर्य केलें. मुरार बाजीबरोबर तीनशें माणूस ठार जाहाले. वरकड चारशें माणूस गडावर गेले. दिलेलखानानें शीरची पगडी उतरली. आणि गडावर चालून घेतलें कीं, “ गड घेईन तेव्हां पगडी बांधीन.” ऐसा नेम करून चालिला तो दरवाज्याखालें येऊन, ढालेचा कोट करून बसला. किल्याचे लोक मुरारबाजी पडला म्हणोन गणना न करितां शरतीनें भांडूं लागलें, “ एक मुरारबाजी पडला तरि काय जालें? आम्ही तैसेच शूर आहों. ऐशी हिंमत धरून भांडतो.”

४६. शिवाजी-जयसिंग भेट

हें वर्तमान राजियासि राजगडीं कळलें कीं, “दिलेलखानाने पुरंधरास लगट केला.मुरारबाजी परभू पडला. तीनशें माणूस रणास आलें.” हें कळोन मनांत चिंतातूर जाहाले कीं, “गड दिलेलखान जेव्हां घेतो, तेव्हा वरकड किल्ले आपाप जातात. मग आपण भेटल्यानें रूप नाहीं.जोंवर गड आहेत तोंवर भेटोन आपले होतें जे गड देणें ते देऊन सला करावा, हें उचित.” म्हणोन रघुनाथभट पंडित राऊ मिरजाराजियाजवळ पाठविले कीं, “आपण तूर्तच भेटींस येतां. दिलेलखानानें गड घेतला, मग भेट जाहाल्यानें हलवारी [?] आहे.” असें सांगोन पाठवून भेटीस जावेसें केलें. पंडितराऊ जाऊन जयसिंगास भेटले. वर्तमान श्रुत केलें. मग त्याणेंही उत्तम म्हणून मागती शफत क्रिया बळकटी केली आणि पंडितराव राजगडास आले. येतांच खासा राजा हजार माणूस निवडक करून बरोबर घेतले. श्री शंभूस व भवानीस नमस्कार केला व मातोश्रीस नमस्कार केला. भेटले. शिष्ट, तपस्वी ब्राह्मणांस नमस्कार केला. सर्वांचा आशीर्वाद घेऊन गडाखालीं उतरोन चालले. ते एकाएकीं मिरजाराजियाचे गोटात गेले. पुढे पंडितराव जाऊन सांगितले की, राजे आले. ही खबर कळतांच जयसिंग देवडीबाहेर पायउतारा खासा आला. राजे पालखींतून उतरून भेटले. उभयतां जाऊन एकासनीं बैसले आणि राजे मिरजाराजियासि बोलूं लागले कीं, “ आपण जैसा रामसिंग तैसेच तुम्हांस, त्याचें रक्षण कराल तैसें आपलें करणें.” असें बोलून बैसले. मग जयसिंग बोलला जे, “हीच गोष्ट खरी. आपण रजपूत, तुम्ही व आम्ही एकजाती आहों. अगोदर आपलें शीर जाईल, मग तुम्हांस काय होणें ते होईल.” असा भरवसा बोलून शपत वाहिली. मग राजे बोलले जे, “तुम्हास जे गड पाहिजेत ते आपण देतो. दिलेलखानास बोलावून आणवणें. पुरंधर तुम्हास देतो. निशाण तुमचे चढवितों. परंतु मुसलमानास यश देत नाहीं.” अशी गोष्ट बोलल्यावर जयसिंग खुशाल जाहाला आणि बोलिला जे, “दिलेलखान फामिंदा आहे, बादशाहाचे मेहेरबानीचा आहे. त्यास मुजरा हातीं करून लागतो. तुम्हींच दिलेरखानाचे भेटीस जावें लागतें. आपण रजपूत आसविषयीं तुम्हाबरोबरि देतो, ते तुमची भेट करून आणतील, फिकीर न करावी. तुमचे लवेस जडभारी तरि आपण पन्नास हजार फौज रजपूत [सुध्दां] स्वस्त होतो.” ऐकून राजे म्हणों लागले जे, “[मी] शिवाजी आहें. दिलेलखानाचा गुमान धरितों कीं काय? तुमचे आज्ञेनें जातो. भेटतो.” म्हणून

निरोप घेऊन मिरजाराजियांनीं सुभानसिंग, आपला मामा, थोर योद्धा मोठा बळाचा शूर, दिलेलखानाचे सवाईनें तोलदार, दिलेलखानही त्यास जाणे, असा बराबर दिला. आणि “राजा सांभाळोन घेऊन येणें. तुझे भरंवशावर पाठवितों.” असें बोलून पाठविला. सुभानसिंग पन्नास रजपूत आपले जोडीचे समागमें घेऊन चालिला. जेथें दिलेलखान पुरंधरचे दरवाज्याजवळ होता तेथें राजे गेले. पुढें दिलेलखानास खबर पाठविली कीं, “शिवाजीराजे येऊन मिरजाराजियासि भेटले, तुमचे भेटीस येतात,” हें कळोन दिलेलखान मनांत जळाला. मनगटें चाविलीं कीं, पुरंधर किल्ल्याचे यश आपणास आले नाही, आपले विद्यमानें बोलणेंही नाही. यश रजपूतासि आलें. म्हणून श्रमी होऊन पुढें सामोरा येऊन, रागें रागें राजियासि जोरानें आंवळोन धरून घडीभर भेटला. दिलेलखान म्हणजे मोठा बळकट एका हत्तीचें बळ किंवा जास्तीच होईल. आणि हत्ती बराबरि खाणें. दररोज हत्ती खातो तेणेंप्रमाणें वजनें खाणें. शरीर तरि दुसरा हेडंब राक्षसच ! ऐसा थोर. त्याणें रागें भरून एक घटकाभर रागें, जोरानें राजियास आवळून धरिलें. परंतु सरदार जोरावर, बळकट तैसाच. त्याणें खातरेस आणिलें नाही. मग भेटीची मिठी सुटून एकीकडे लोडाजवळ उभयतां बैसले. दुसरे बाजूस लोडाशीं सुभानसिंग बैसले. दिलेलखान कटारीजवळ करून, वर हात ठेऊन बैसला आणि क्रोधें करून सुभानसिंग यासि पुसिलें कीं, “राजाबरोबरि तुम्ही आलां आहां?” असें पुसिलें. तेव्हां मनामध्ये हाकारा धरून सुभानसिंग बोलिला जे, “खानजी, तुम्हांकडे आले. आतां उद्यां तुम्हांस जे गड पाहिजेत ते देऊं. तुम्हीं उतरून गोटास येणें. असा मिरजाराजियांचा हुकूम आहे.” असें बोलिल्यावरि बहूत कष्टी जाहाला जे, आपला मनोरथ सिध्दीस गेला नाही. “तुम्हीं साहेब लोक आहां. तुमच्या हुकुमाने येऊं. परंतु हा किल्ला उदयीक आपणास घेऊन देणें. निशाण चढवून येतों.” असें बोलतां सुभानसिंग म्हणूं लागला कीं, “गड आपणाकडे आला, तुम्हीं चलावें.” त्यावरून दिलेलखान उतरोन खासा गोटांत आला. चौकी किल्ल्यास ठेविली. राजियासि पानविडे देऊन रवाना केलें. “तुम्हीं मिळोन मिरजारजियाजवळ जाणें, ते वडील आहेत. ते करतील त्यांत आपण आहों.” [असें बोलला.]

४७. दिल्लीस जाण्याचा करार

असें बोलतांच राजे व सुभानसिंग मिरजाराजियाकडे आले. वर्तमान सांगितलें. मग जयसिंगांनीं व राजियांनीं एकपंक्तीं भोजन केलें. राजियास राहावयास डेरा दिला. रात्रीं उभयतांचें बोलणें जालें. “किल्ले अवघे पादशाहास द्यावे आणि दिल्लीस चलावें.” असें बोलताच राजे म्हणूं लागले जे, “आपल्यापैकीं सत्तावीस गड देतो आणि आपण व आपला पुत्र संभाजी ऐसें पातशाहाचे भेटीस येतों. भेट करून इकडील दक्षणेच्या बादशाही इदलशाही व कुतुबशाही व निजामशाही वरि आपणास नामजाद करणें. तीन पादशाही फत्ते करू एक पादशाही निजामाशाही त्यांहीं फत्ते केलीच आहे. दोन पादशाही तुम्हांस घेऊन देतो.” म्हणून बोलिले. मिरजारजियांनी कबूल केलें. आणि पुण्याहून कूच केलें. राजियांनी संभाजीराजेही आणविले. सत्तावीस किल्ले तांब्रास दिले. निशाणें

चढविलीं. वरकड राजगड व कोट मोरोपंत पेशवे व निळोपंत मुजमदार व नेताजी पालकर सरनोबत असे मातृश्रीच्या हवाले केले. आणि आपणही दिल्लीस जावें, पादशाहाची भेट घ्यावी असा करार केला. पुढें पादशाहास कळावें म्हणून जयसिंग राजियांनीं आपला वकील रवाना केला. त्याजबराबरि राजाचा जावा, त्यास सोनाजीपंत डबीर याचा मेहुणा रघुनाथपंत कोरडे यांस दिलें. हे उभयतां पुढे दिल्लीस रवाना केले. राजियांनीं अर्जदस्त पादशाहास दिली कीं, “आपण भेटीस येतो.” म्हणून पत्र लिहून दिलें.

४८. शिवाजी-जयसिंग विजापुरावर

याउपरि मिरजारजियाबरोबरि आपली फौज घेऊन राजे विजापुराकडे चालले. मार्ग चालता मिरजारजे व शिवाजीराजे एका हवद्यांत बैसले आणि चालिले. कुलवजीर येऊन सलाम करीत. दिलेलखान जोहार न करी. निमित्य कीं, राजे [व] ते एका जागीं, आणि आपण जोहार कैसा करावा? ये गोष्टीनें सलाम न करी. पुढें विजापुरासही सला केला. उपरि उभयतांनीं दिल्लीस जावें, त्यास मिरजा बोलिला जे, “पादशाहा बहूत हुन्नरवंत आहे, बेइमान आहे. आम्ही तुम्ही बरोबरि गेल्याने दगा दोघांसि केलियानें कसें करावे? आपण मागाहून येतो. औरंगाबादेत राहातो. तुम्ही दिल्लीस जाणें. आपला पुत्र रामसिंग हुजूर आहे. तोही तोलदार, भिडेचा आहे. त्यांस सांगोन पाठवितों. त्याचे हातें भेट घेणें. सरंजाम करून दक्षणेस येणें. तुम्ही दिल्लीहून निघालां म्हणजे आपण दिल्लीस जाऊं. तोपर्यंत आपण बाहेर आहों.” पादशाहास भेटल्यावर तो तुम्हांशी बैइमानी न करी म्हणवून तजवीज सांगून रामसिंगास पुढें पत्र पाठवून, ठीक करून, राजियांसि रवाना केले. राजियांनी बरोबरि घेतले. कारकून व हुजुरे तपशील:-

निराजी राऊजी शाहाणा १. त्रिंबकजी सोनदेव, सोनाजीपंताचे पुत्र, कलम १. माणको हरी सबनीस १. दताजी त्रिंबक १. हिरोजी फरजंद १. राघोजी मित्रा १. दावलजी घाडगे १. मावळे लोक १००० एक हजार, लष्कर ३००० तीन हजार.

४९. राजे आगन्यास

येणें प्रमाणें. यां-सहवर्तमान राजे राजगडास येऊन, सर्वांच्या भेटी घेऊन, सदरूप्रमाणें बरोबर घेऊन, राजे व पुत्र असे उभयतां मजल दरमजल दिल्लीस चालिले. पादशाहास राजे भेटीस येतात हें कळोन आपले कुलफौजदार व महालमोकासे यांसि ताकीदपत्रें पाठविलीं कीं, “ शिवाजीराजे मुलाजमतीस येतात. जे जागां मुकामास राहातील तेथील फौजदारांनीं येऊन भेटावें. दाणापाणी जो लागेल तो घावा. शाहाजादें यांचेंप्रमाणें आदब चालवावी, ऐसे रोखे पाठविले. त्यावरून राजे मजलीस जात तेथे फौजदार भेटून दाणापाणी जो खर्च लागेल, तो घावा. असे दोन महिन्यांनीं दिल्लीस पावले.

५०. शिवाजी पातशाही दरबारात

राजे आले ही खबर पादशाहास समजून रामसिंग पुढें भेटीस पाठविले. रामसिंग येऊन भेटले. रघुनाथपंत कोरडे पहिले हेजीब पाठविले तेही येऊन भेटले. पादशाहाचें सर्व वर्तमान सांगितलें. बाह्यात्कार समाधान खुशाली सांगितली. “मनांत पादशाहाचे काय आहे न कळे” असें बोलिले. रामसिंग भेट घेऊन पादशाहापार्शीं आले. वर्तमान सांगितलें. पादशाहांनीं एक हवेली जागा सचंतर शिवपुरा म्हणून बसवून [तेथें राजे] राहिले. मुहूर्त पाहून पादशाहाचे भेटीस चालिले. पादशाहांनी सदर करून पांच हत्यारे आपणाजवळ ठेवून कंबरबस्ती करून आंगांत जरीची कुडती घालून खासा तख्ती बैसला. तैसेच तख्ताजवळ मोठे मोठे शूर मर्दाने व तख्ताचे आसपास दोन हजार माणूस उभे केले. तैसेच आमखास यामध्यें कुलवजीर मुस्तेद करून उभे केले. मनात कीं “शिवाजी सामान्य नाही. सैतान आहे. अफजलखान भेटीमध्ये मारिला. तैसेच उडोन तख्तावरि आला आणि आपणास दगा केला तरि काय करावें?” असें समजून मुस्तदेनिशी बसला. राजियासि भेटीस बोलाविलें. राजे व पुत्र संभाजीराजे व कारकून व हुजुरे अगत्याअगत्य दहाजण भेटीस रामसिंग घेऊन गेले. पादशाहाची नजर जाहाली. पादशाहा बोलला जे, “आवो, शिवाजी राजे.” असें बोलताच राजियांनी तीन सलाम केले. मनांत भाव धरिला कीं., श्रीशंभुमहादेव एक , दुसरा श्रीभवानी, तिसरा महाराज पितियास, ऐसे तीन सलाम केले. आणि उजवे बाजूस जसवंतसिंगमहाराज, नवकोट मारवाडचा राजा, त्याचे शेजारी खालतें उभें राहावयासाठीं हुकूम [पातशाहांनी] केला. राजे व पुत्र उभे राहिले. रामसिंग यास पुसलें कीं, “आपणावर ते शेजारीं कोण?” असें पुसिलें. त्यास रामसिंग बोलिला जे, “महाराज जसवंतसिंग.” असें ऐकतांच राजा क्रोधयुक्त होऊन बोलिला कीं, “जसवंतसिंगासारखा उमराव! याच्यापाठी माझ्या लष्करांनीं पाहिल्या असतील !! याचे खालें आपण उभें राहावें म्हणजे काय?” असें क्रोधें बोलून रामसिंगाची कटार माजेची घेऊन महाराजा यास मारितों म्हणवून कटार मागूं लागले. मग रामसिंग “धीर धरणें ” म्हणून बोलूं लागले. शब्दाशब्दी होतांच पादशाहास कळलें. पादशाहा म्हणू लागले कीं, “काय जाहालें?” रामसिंग बोलिला कीं, “जंगली वाघ हयवान, त्यास गर्मा जाहाला. कांहीं करीणा जाहाला.” असें बोलतांच पादशाहाचे मनांत शंका उत्पन्न जाहाली. काय होईल तें न कळे. म्हणून रामसिंगास पादशाहा बोलिले कीं, “राजियास घेऊन डेरियास जाणें. उद्यासांघा सावकाश मुलाखत होईल.” असें बोलतांच राजे व राजपुत्र व रामसिंग राजियाचे लोक देखील हवेलीस गेले. राजा बाहेर गेल्यावरि पादशाहा संतोष जाहाला आणि “मोठा अनर्थ चुकला. शिवाजीची व आमची नजर जाहाली होती,” ऐसें बोलून राहिले.

५१. 'रस-रंग राखून निघून जाणें'

राजे डेरियास गेलियावरि रामसिंग व आपण बैसोन बोलिले जे, “कोण पादशाहा? मी शिवाजी, मजला जसवंताखालतें उभें करावें! करीणा कांहीं पादशाहास समजत नाही.” ऐसें बोलिले. रामसिंग बोलिला जे, “तुम्ही भेटीस येऊं नये. आले तरि रस-रंग राखून निघून जाणें. तुम्ही येथून सुखरूप गेलेत म्हणजे आम्हांस मोठी जोड जाहाली.” असें बोलून रामसिंग आपले हवेलीस गेले.

५२. पादशाहास अर्ज

राजियांनी आपले कारकून, हुजुरे व रघुनाथपंत कोरडे यांसि बोलावून आणून विचार केला, “पुढें तजवीज काय करावी?” पादशाहाची मजलस कळली. तेथून यश पांवून निरोप घेऊन कैसें जावें? पादशाहाजवळ कांही एक कार्य कबूल करून गेलियाविना पादशाहा निरोप देत नाही. [मग] रघुनाथपंत कोरडे यांस सांगोन पाठविलें कीं, “तुम्हीं पादशाहास उद्यां जाऊन अर्ज करणें कीं, ‘स्वामीशीं आमचा दुसरा विचार नाही, आपण निखालस आपले पुत्र घेऊन देखील भेटीस आलों. सेवकाजवळोन चाकरी घ्यावी. दक्षणेस कुल अदलशाही व कुल कुतुबशाही दोनी पादशाही घेऊन हजरतीस देतो. वरकड सुभे रवाना करतां त्यांची कामगिरी पाहाणें आणि आपली कामगिरी पाहाणें.’ ऐसें कितीएक गोष्टी बोलून एकांती घुसलखानियात भेटीस बोलाविलें [म्हणजे] भेटी घेऊन कित्येक मजकूर बोलूं, म्हणून अर्ज करणें.” म्हणून सांगितले. त्याजवरून रघुनाथपंत कोरडे दुसरे दिवशीं पादशाहाजवळ जाऊन येणेंप्रमाणें करीणा लिहून पाठविला. पादशाहानें रोखा वाचून चितांत विकल्प धरिला. आणि पत्राचे पाठीशी जाब लिहिला कीं, “सबूरी करणें. तुमच्या मुद्यामाफक करूं.” असा जाब लिहिला. त्यांणी येऊन राजियासि सांगितलें कीं, सबूरी करणें. तेव्हा विकल्प आहे, दिलखुलाशाने जाब दिला नाही, असा तर्क राजियांनी केला.

५३. औरंगजेबाचा विकल्प

तेच दिवशी शास्ताखानाने जाफरखान दिवाण, पूर्वील पादशाहाचे वेळेसही त्यास दिवाणगिरी चालत होती, परंतु मुतालिकाचे हातून कारभार होता ऐसें, त्या जाफरखानास सांगून पाठविले कीं, “शिवाजी मोठा दगेखोर आहे. विद्यावत असे. आपल्या गोटांत शिरला तेव्हा चाळीस गज जमीन उडाला आणि बाडांत शिरला. असा पादशाहांनी भेटीस नेऊं नये. नेला तरि चाळीस पन्नास गज जमीन उडोन दगा देईल.” असें सांगून पाठविले. त्याजवरून जाफरखानानें पादशाहास हें वर्तमान जाहीर केलें. पादशाहा मनांत खोचून त्यानें खरें मानलें. बळकट मनांत विकल्प धरिला.

५४. शिवाजी जाफरखानाच्या भेटीस

दुसरे दिवशी राजे यांस कळलें कीं, जाफरखान दिवाणानें आपला गिल्ला पादशाहाजवळ

केला. असें कळोन रघुनाथपंत कोरडे यांस जाफरखानाकडे पाठविलें कीं, 'आपले भेटीस येतो.' म्हणून पाठविलें. त्याने बहुत वेळ मनांत तजवीज करून 'बरें, येऊं द्या.' म्हणोन सांगितलें. त्यावरून राजे जाफरखानाचे भेटीस गेले. सन्मान बहुत केला. कित्येक आपले सरंजामानिशी सांगितलें, परंतु मनांत आलें नाहीं. बाहेर 'बहुत बरें' म्हणून बोलिला. जाफरखानाची बायको ती शास्तखानाची बहीण; तिनें खानास आंतोन सांगून पाठविलें की, "शास्तखानाची बोटें तुटलीं. अफजलखान मारिला. तसे तुम्हांसही शिवाजी मारील. त्यास लवकर निरोप देणें." मग राजांस वस्त्रें देऊन निरोप दिला. "पादशाहास अर्ज करून सरंजाम करवितां." ऐसें बोलिला. मग राजे डेरियास आले. "जाफरखानही दिलखुलाशानें बोलिला नाहीं. बरें, श्री करील तें खरें." म्हणून बोलून राहिले.

५५. शिवाजीभोवती चौकी

दुसरे दिवशीं पादशाहा यांणीं राजापाशीं ५००० हजार स्वार व पायदळ [नेमून] पोलादखान कोतवाल यास हुकूम केला कीं, "तूं राजाच्या डेव्याभोंवतीं चौकी देऊन खबरदारीनें राहाणें." त्यावरून कोतवाल येऊन डेरा ठोकून राहिला. मग राजे घाबरे जाले. कष्टी होऊं लागले. संभाजी राजे यांस पोटाशी धरून बहुत खेद केला. निराजीपंत व दत्ताजीपंत व त्रिंबकपंत यांणीं बहुता प्रकारें समाधान केलें. तेंव्हा राजे बोलिले जे, "आतांकाय हुन्नर करावा?" असा विचार करिता रात्र जाली. मग श्रीभवानी स्वप्नांत येऊन साक्षात्कार जाला कीं, "कांहीं चिंता न करणें. येथून तुजला सर्व शत्रूस भूल घालून, मोहनास्र घालून, पुत्रासहवर्तमान घेऊन जातें. चिंता न करणें." म्हणोन अभय जालें. मग जागृत होऊन आसविषयीं लोकांस सांगितलें आणि समाधान मानिलें.

५६. मेव्याचे पेटारे

दुसरे दिवशीं नाना जिन्नस मेवा खरेदी करून आणविला. आणि वेळूचे पेटारे आणवून १० पेटारे मेवा भरिला. एका पेटाऱ्यास दोघे दोघे मजूर लावून, मध्यें लाकूड घालून मेवा वजिरांस पाठविला. चौकीच्या लोकांनी पुसलें कीं, "पेटारे कोणाचे? कोठें जातात?" मजूरांनीं उत्तर दिलें, कीं, "राजे यांणी चौघा वजिरांस मेवा पाठविला आहे." त्यांणी एकदोन उघडून पाहिले. तों मेवा खरा. मग जाऊं दिले. असा राबता रोज लाविला. मग आठ चहू राजांनी आपले स्वार व कित्येक कारकून लोक यांसही 'पळणें', म्हणून पाठविलें. मग ते कुल पळाले.

५७ राजांचे पलायन

मग एके दिवशी राजे व राजपूत्र एकच पेटाऱ्यांत बसले. पुढें मार्गें पेटारे करून मध्यें पेटारियांत बसून चालिले. ते वेळीं आपला साज सर्व उतरून, हिरोजी फरचंद यास घालून आपले

पलंगावरि निजविला. हात मात्र त्याचा उघडा बाहेर दिसूं दिला आणि शेला पांघरून निजवला. आणि एक पोरगा रगडावयास ठेविला. जवळील कारकून होते त्यांस अगोदर दिल्लीपलीकडे तीन कोसांवर एक गांव होता तेथें ठिकाण करून पुढें रवाना केले होते. आणि आपण उभयतां पेटारियांत बसून निघोन चालिले. चौकीचे लोक होते त्यांनी एकदोन पुढील पेटारे उघडून पाहोन वरकड पेटारे न उघडितां जाऊं दिले. शहराबाहेर दोन कोसांवरि जाऊन, पेटारे टाकून, पायउतार होऊन, कारकून ज्या गांवी होते त्या गांवास गेले. कारकून बराबरि घेतले. अवधियांनी रानात बसून विचार केला कीं, “आता जरि नीट आपले देशास जातो तरि तिकडे लाग करून फौजा धावतील. तिकडे जाऊं नये. दिल्लीपलीकडे जावें. वाराणशीकडे जावें.” असे करून राजे व संभाजीराजे व निराजी राऊजी व दत्ताजी त्रिबंक व राघो मित्रा मराठा ऐसे निघोन चालिले. वरकडांस मनास मानेल तिकडे जाणें, म्हणून सांगितले. आपण व राजपुत्र व इतर लोक कारकून ऐसे वाराणशीकडे आंगास राखा लावून, फकिराचे सांग घेऊन मथुरेकडे गेले.

५८ हिरोजीही निघाला

मार्गे दिल्लीमध्ये हिरोजी फरजंद पलंगावरि निजला होता. तो चार प्रहर रात्र व तीन प्रहर दिवस तैसाच निजला. चौकीचे पोलादखानाचे लोक कोठडींत येऊन पाहातात [तो] राजे शेला पांघरून निजले. पोर पाय रगडीत होता. पोरस लोक पुसतात कीं, “राजे आज फार वेळ निजले?” पोर म्हणतो कीं, “शीर दुखते.” ऐसे पाहोन लोक जातात. तैसाच तीन प्रहर दिवस हिरोजी निजला होता. तो प्रहर दिवस असतां हिरोजी उठोन, आपलीं पांघुरणें, चोळणा, मुंडास घालून पोर बरोबरि घेऊन, बाहेर आला. चौकीदारांनी पुसिलें त्यांस हिरोजीनें सांगितलें कीं, “शीर दुखतें, कोणी कोठडीत जाऊं लागेल त्यास मना करणें. आपण औषध घेऊन येतो.” म्हणून चौकीदारास सांगून दोघे बाहेर गेले. रामसिंगाचे गोटास जाऊन त्यास एकांतीं वर्तमान सांगोन आपण तेथून निघोन देशाचा मार्ग धरिला.

५९. रामसिंगाची कैफियत

मग रामसिंग पादशाहाच्या दर्शनास गेला. पादशाहास अर्ज केला कीं, “शिवाजी आपले मार्फतीने आला होता. त्यास पादशाहाने चौकी आलाहिदा दिली. आपणांकडे कांही इलाखा नाही.” पादशाहा बोलिले कीं, “तुम्हांसि त्याचा इलाखा नाही. पादशाही बंदा त्यास पादशाहा सर्फराजी करतील. तुम्ही त्याचे दरम्यान नाही.” असें बोलल्यावर रामसिंगानीं तसलीम करून डेरियास आले.

६०. शिवाजीचा शोध

नऊ तास दिवस आला. नववे तासा चौकीचे लोक म्हणत होते कीं, “आज माणसाचा राबता नाही. राजा श्री जाहाला आहे म्हणून चाकर सांगतात. त्याजवर कोणी जात येत नाही, काय वर्तमान?” म्हणून कोठडीत पाहावयासि गेले तों पलंगावरि कोणी नाही. राजा पळाला ऐसें जाहालें. हें देखोन पोलादखानानें पादशाहाजवळ वर्तमान सांगितलें कीं, “राजा कोठडीत होता.. वरचेवर जाऊन पाहात असतां एकाएकीं गडब जाहला. पळाला किंवा जमिनीमध्ये घुसला कीं अस्मानमध्ये गेला, हे न कळे. आम्ही जवळच आहों. देखत देखत नाहीसा जाला. काय हुन्नर जाहाला नकळे.” ऐसें जाऊन सांगतांच पादशाहास आश्चर्य वाटून बहूत तजविजीत पडला. आणि कुल फौजांत ताकीद करून चौतर्फी अष्ट दिशेस दोन लाख साठ हजार स्वार शोधावयास रवाना केले. त्यास सांगितलें कीं, “शिवाजी हुन्नरवंत आहे. एकादा वेष धरून जात असेल. तरि तुम्ही जंगम, जोगी, संन्यासी, तापसी, बैरागी, नानकपंथी, गोरखपंथी, फकीर, ब्राह्मण, कंगाल, ब्रह्मचारी, परमहंसी, वेडीं नानापरींचीं सोंगे शोध करून, राजा ओळखून, कैद करून आणणें.” अशी इशारति सांगोन रवाना केले. फौजा चोहोकडे स्वार जाहाल्या. आणि पादशाहांनी मनात शंका, धरिली कीं, “राजा शहरांत कोठें दडून राहिला असेल. आणि रात्रीस आपणास दगा करील.” म्हणून तजवीज करून, बहूत सावध चौकी पहारा ठेवून जागेच पलंगावर राहून बैसले. लोक कंबरबस्ती करून रात्रंदिवस जवळ ठेविले. ये जातीनें राहूं लागले.

६१. राजे राजगडास

पुढें राजे व राजपुत्र मजल दरमजल चालोन मथुरेस गेले. मथुरेमध्ये ओळखीचे माणूस शोधितां कृष्णाजीपंत व काशीराऊ व विसाजीपंत हे त्रिवर्ग बंधू ब्राह्मण, मोरोपंत पेशवे यांचे मेहूणे, त्यांस निराजीपंत ओळखित होते. त्यांणी जाऊन, त्यांची भेट घेऊन, वर्तमान सांगितलें. त्यांणी धैर्य धरून कबूल केलें. त्याजवर त्यांचे घरीं संभाजी राजे पुत्र ठेविले कीं, “आपण देशास आपल्या राज्यांत जाऊन पावलों म्हणून तुम्हांस पत्र व जासूद पाठवितों. तुम्हीं राजपुत्रास घेऊन देशास सर्व बंधू आपल्या कुटुंबानिशीं येणें. तुमचें सर्व प्रकारें चालवूं, ऊर्जित करून बक्षीस देऊं.” असें सांगोन राजपुत्रास ठेविलें, आणि त्यांचा एक बंधू कृष्णाजीपंत समागमें घेऊन वाराणशीस गेले. “गयाप्रयागीं यात्रा तुमचे ओळखीनें तुम्हीं आपल्यास करून देणें”, म्हणून सांगून, त्यास बरोबर घेऊन, वाराणशीस आले. तेथें गुप्तरूपे स्नान करून श्रीविश्वेवर-दर्शन करून प्रयाग स्नान केलें व गयावर्जन केलें. तेथें कर्जही उदंड घेऊन धर्मही केला. पुढें देशास आपले राज्यांत यावें असें केलें. नीट वाटे यावें तरि गोंडवणातून भागानगर विजापूरावरून राजगडास आले. मार्गी कित्येक जागां उदंड शोध पडला होता. अपाय होता दगाच व्हावा असें जालें होतें. परंतु श्रीभवानीनें संरक्षण स्वस्तिकेस आणिलें. निराजीपंत व दत्ताजीपंत व राघोजी मराठा असे चौघे आले. राजगडास

आलियावर थोर धर्म, मोठा महोच्छाव केला. साखरा वांटल्या. तोफांचे आवाज केले. मातुश्रीने व कारकूनांनी व लष्कर गड, कोट, हशम, सर्वांनी संतोष करून खुशाली केली.

६२. गड परत घेण्याची तजवीज

पुढे सत्तावीस गड मोंगलास दिले [होते] ते मागती घ्यावे ही तजवीज केली. मोरोपंत पेशवे व निळोपंत मजमदार व अंगाजीपंत सुरनीस यांसि सांगितले कीं, “ तुम्हीं राजकारण, यत्र करून किल्ले घ्यावे.” आपण राजियांनी मावळे लोकांस सांगितले कीं, “गड घेणे.”

६३. “एक गड घेतला, परंतु एक गड गेला!”

त्याजवरून तानाजी मालसुरा म्हणून हजारी मावळियांचा होता. त्याने कबूल केले कीं, “कोंडाणा गड आपण घेतो.” असे कबूल करून वस्त्रे, विडे घेऊन गडाचे यत्रास ५०० माणूस घेऊन गडाखाली गेला. आणि दोघे मावळे बरे, मर्दाने निवडून रात्री गडाच्या कड्यावरून चढविले. जैसे वानर चालून जातात, त्याचप्रमाणे कड्यावर चालून गेले. आणि कडा चढून, गडावर जाऊन, तेथून माळ लावून वरकड लोक देखील तानाजी मालसुरा चढून गडावरि तीनशे माणूस गेले. गडावरि उदेभान रजपूत होता. त्यास कळले की, गनिमाचे लोक आले. ही खबर कळून कुल रजपूत कंबरबस्ता होऊन, हातीं तोडा बार घेऊन, हिलाल, चंद्रज्योती लावून बाराशे माणूस तोफाची व तिरंदाज, बरचीवाले, पटाईत, सुन्या, आडहत्यारी ढाला चढवून चालोन आले. तेव्हां मावळे लोकांनी ‘श्रीमहादेव!’ असे स्मरण करून नीट फौजेवर रजपूतांचे चालून घेतले. मोठे युद्ध एक प्रहर जाले. पांचशे रजपूत ठार जाले. चाळीस पन्नास मावळे ठार जाले. उदेभान किल्लेदार खासा त्यांशी व तानाजी मालसुरा सुभेदार यांशी गांठ पडली. दोघे मोठे योद्धे, महाशूर, एक एकावर पडले. वार करीत चालले. तानाजीचे डावे हातची ढाल तुटली. दुसरी ढाल समयास आली नाही. मग तानाजीने आपले डावे हाताची ढाल करून, त्याजवरि वोढ घेऊन, दोघे महारागास पेटले. मोठे युद्ध केले. एकाचे हाते एक तुकडे होऊन फिरंगीच्या वारे पडले. दोघे ठार जाले. मग सुर्याजी मालसुरा, तानाजीचा भाऊ, याने हिंमत धरून, कुल लोक सांवरून, उरले रजपूत मारिले. कित्येक रजपूत कडे उडोन पळोन मेले. असे बाराशे माणूस मारिले. किल्ला काबीज केला. आणि गडावर पागेचे खण होते त्यांस आग लाविली. त्याचा उजेड राजियांनी राजगडाहून पाहिला आणि बोलिले कीं, “गड घेतला. फते जाली!” असे जाहाले. तों जासूद दुसरे दिवशीं वर्तमान घेऊन आला कीं, “तानाजी मालसुरा यांनी मोठे युद्ध केले. उदेभान किल्लेदार यास मारिले आणि तानाजी मालसुराही पडला.” असे सांगितले. गड फते केला असे सांगताच राजे म्हणू लागले कीं, “एक गड घेतला, परंतु एक गड गेला!” असे तानाजीसाठीं बहूत कष्टी जाहाले. पुढे गडावरि ठाणे घातले. सुर्याजी मालसुरा भाऊ नावाजून त्याचा सुभा त्यास सांगितला. धारकरी लोकांस बक्षिसे सोन्याचीं

कडीं दिलीं. द्रव्य अपार दिलें. वस्त्रें जरी कुल लोकांस दिलीं. ये जातीनें प्रथम कोंडाणा घेतला.

६४. इतरही गड घेतले.

पुढें मोरोपंत पेशवे यांणी व निळोपंती व अंणाजीपंती व मावळे यांणी सव्वीस गड ऐसेच ख्यात करून चौ महिन्यांनी घेतले. सल्ल्यानें गड दिधले होते ते मागुती घेऊन आपलें राज्य करूं लागले.

६५. संभाजी राजगडास : नेमणूका

राजगडास वाराणशी होऊन सुखरूप पावलियावरि मथुरेस माणसें व पत्रें पाठविली. त्याजवरून कृष्णाजीपंत व काशीराऊ व विसाजीपंत या त्रिवर्गानी आपले कुटुंबांसहित संभाजीराजियास जानवे धोत्रें नेसवून, आपला भाचा म्हणवून राजगडास आले. आणि राजियासि भेटले. मग राजे पुत्रास भेटले. आनंद थोर जाहाला. मोठा दानधर्म केला. आणि कृष्णाजीपंत त्रिवर्ग बंधूस 'विश्वासराव' म्हणवून नांव किताब दिला. लक्ष होन बक्षीस दिले. तिघां बंधूस दहा हजार होन तैनात केली. मातबर लोकांत असामी घातली. मोकाशे महाल दिधले. नांवाजिलें. तसेच निराजीपंत हे बराबरी बहूत श्रमसाहस करून आले व दत्तजीपंत बरोबरी होते व राघो मित्रही बरोबरि होता. त्यांस निराजीपंत नीतिमान्य सर्व जाणते, चतुर, चौकस, निजामशाई ब्राह्मण, त्यांस न्यायाधिशी सरकारांतुन सांगितली. जितकी राज्यांतील न्याय मनसुबी तितकी त्यानें करावी. त्यांचे पुत्र प्रल्हादपंत धाकटे बारा चौदा वर्षांचे होते. शाहाणा, बुध्दीचा देखोन त्यास लष्करची सबनिशीची मुतालकी सांगोन लष्करासमागमें सरनौबताजवळ ठेविला. प्रल्हादपंत मोठे माणूस होतील, थोर भार घेतील, असें राजे बोलले. दत्ताजीपंतास हुद्दा काय सांगावा म्हणून तजवीज केली. तों गंगाजीपंत वाकनीस मृत्यु पावला त्याची वाकनीसी दत्ताजीपंतास सांगितली. सरकारकुनांमध्ये गणना केली. राघो मित्रा यासि हुजूर लोकांचा हवाला सांगितला. समागमें जे जे लोकीं श्रमसाहस केला त्यांस नांवाजिलें.

६६. 'पतकें केलीं.'

पुढें राजियांनीं आपले पालखीबरोबरि चाखोट माणूस पाहून निवडक असामी ठेविले. चहूं पादशाहांचे आपण दावेदार, एखादे वेळेस प्रसंग पडतो, तेव्हा जवळ आहेत ते कार्यास येतील. असें जाणून मावळे लोकांत पाहाणी परीक्षा करून, निवडक माणूस पाहून, पतकें केलीं. त्यांची [नावें] नांवनिशीवार.

१ शंभर लोक म्हणून नांव ठेविलें. १ तीस लोक म्हणून नांव ठेविलें.

६९. संभाजी मोगलांचा हसहजारी

राजे दिल्लीहून पळोन आपल्या देशास पितापुत्र सुखरूप आले. येऊन चहूँ महिन्यांत सत्तावीस गड घेतले. मोठी ख्यात केली. हें औरंगजेबास कळोन मनात चिंतातूर जाला. तेव्हां शाहाआलम, वडील पुत्र, यास पादशाहांनी कित्येक विचार राजकारण सांगून त्यासि फौजेनिशीं रवाना केलें. शाहाजादियास सांगितलें कीं, “जोरावारीनें शिवाजी हातास लागत नाही. तुम्हीं जाऊन औरंगाबादेस राहाणें आणि सला मामला राजियासि करून त्याचे सख्य करणें आणि भेटी न ये तरि मुलाज माफ करणें आणि दौलत त्याचें नावें अगर मुलाचे नावें देऊन त्याची फौज चाकरीस आपणाजवळ आणणें. त्यास मुलूकमोकासा, पैकाटक्का, ठाणीं जें पाहिजे तें देऊन शिवाजी आपला चाकर जालासें करणें. येवढें यश तुम्ही घेणें. म्हणजे सर्व यश आलें. असें करणें.” म्हणून बुद्धिवाद सांगून शाहास फौजेनिशीं रवाना केलें. तो साठ सत्तर हजार स्वारांनिशी निघाला. तो मजल दरमजल औरंगाबादेस येऊन राहिला. आणि राजियाकडे पत्रें, जासूद, हलकारे, हेजीब, पाठविले. ते राजगडास दाखल जाहाले. शाहाजादियाचीं पत्रें दिलीं. तीं वाचून पाहिलीं. तेथें लिहिले होतें जें, “सला करून तुम्ही आम्हीं एक व्हावें.” असें लिहून पाठविलें. त्यावरि राजे बहूत संतुष्ट होऊन रघुनाथपंत कोरडे यांस औरंगाबादेस पाठविलें. कित्येक जडजवाहीर वस्त्रेही शाहास पाठविलीं. रघुनाथपंती जाऊन भेट घेतली. शाहाने बहूत सन्मान केला. एकांती कित्येक गोष्टी बोलिला कीं, “राजे व आपण भाऊ, तुम्ही व आम्ही एक विचारें राहून तुम्हीं भेटीसही येणें, तुमचे पुत्राचे नावें दौलत देतो. एक सरदार फौज चाकरीस देणें व एक ब्राह्मण मातबर देणें. मोकासा देऊन चालवू. तुम्हीं पातशाही रुजवातीने असणें.” संभाजी राजाचे नावें हसहजारी दौलत द्यावी, पंधरा लक्ष होनांचा मुलूख वऱ्हाड व खानदेश द्यावा, असें केलें. उत्तम भुषणें वस्त्रें देऊन रवाना केलें.

७०. मोगलांशी सला

ते परतून राजाच्या दर्शनास आले. भेट जाली. शाहाजादियाचे अलंकार वस्त्रें, पत्रें दिलीं. दौलतीच्या गोष्टी सांगितल्या. सर्व भावार्थ कळलियावरि राजियांनी विचार केला कीं, “आपणास एक विजापुरचे पातशाहीशी दावा, भागानगरकरांशीं दावा व मोगलाशीं दावा; असे तीन दावे सोसवत नाहीत आपलें राज्य नवीं त्याहीमध्ये दोन तीन चपेटे होऊन हलाखी जाली आहे. त्यास एक शत्रु तरी मित्र करावा आणि दोन वर्षे बळ धरून सावरावें, मग पुढें जे कर्तव्य तें करावें.” असा विचार करून, मोगलांशी सला करावा हा विचार करून, फौज प्रतापराऊ सरनोबत याबराबरि पाच हजार स्वार देऊन, समागमें निराजीपंत सरकारकून दिधले. व मोरोपंत पेशवे व मजमदार व सुरनीस यांचे मुतालीक दिले. प्रल्हादपंत, निराजीपंताचे पुत्र, यांस लष्करची सबनिशी दिधली. मुलूख मोकासा देतील त्यास सुभेदार राउजी सोमनाथ कारकून करून दिधले. ऐसे रवाना केले. मोगलाशीं सला केला. संभाजी राजे यास हसहजारी कबूल करोन निराजीपंत व प्रतापराव औरंगाबादेस गेले.

७१. शाहाजायाशी भेट

मग शाहानें बहूत सन्मानें भेट घेतली. सचंतर जागा दाखवून पुरा वसविला. हती, घोडे, जवाहीर, वस्त्रें सर्वास दिधलीं. वऱ्हाड देश जागा जाहागीर पंधरा लक्षांचा होनांचा दिधला. त्या मुलखांत राउजी सोमनाथ सरसुभेदार ठेविले. हुजूर वांटणीही दिली. टक्कापैका लोकांस बहूत पावला. खुशाल राहिले.

७२. बादशाहाचा हुकूम

मग शाहाजादियानें दिल्लीस पादशाहास खबर लिहून पाठविली. त्यावरि पादशाहास कळतांच बहूत खुशाल जाला. आपला देश सुखरूप राहिला हा संतोष पादशाहास जाहाला. असे दोन वर्षे फौज [सुध्दां] औरंगाबदेस होते. आणि इकडे राजास फुरसत जाहाली. टक्कापैका मुलखांत मेळविला. कित्येक अदलशाही गड, कोट, देश काबीज केला. शाहाचा व राजियाचा घरोबा बहूत चालिला. परस्परें वस्ताभावा धाडूं लागले. याकरितां दिल्लीस औरंगाजेबास शंका उत्पन्न जाली कीं, “शाहाजादे व शिवाजी एक जाहाले. एखादे वकीं फितवा होऊन आपणास दगा करतील.” अशी कल्पना केली कीं, आतां या उभयतांत कज्या वाढवावा. म्हणून शाहास लिहिलें कीं, “शिवाजी हरामी आहे, त्याचा सरदार प्रतापराव व निराजीपंत हे दोघे फौजेनिशीं आहेत. याकरितां त्यांस पातेजों नये. एखादे वकीं दौलताबादेस भेद करतील. तरि तुम्हीं त्या दोघांस कैद करणें. त्यांची घोडीं अवघी तबेल्यास लावणें. येविषयीं रयात न करणें.” म्हणून लिहिलें. हें वर्तमान शाहाचा वकील पादशाहाजवळ होता, त्यांनीं टाकोटाक इशारतीने पुढें शाहास पाठविलें कीं, “येथें मजकूर असा जाहाला असें. तुम्हीं हुशार राहाणें.”

७३. शाहाजायाचा इशारा

असें वर्तमान पादशाहाजादे यांनीं निराजीपंतास एकांतीं बोलावून हें वर्तमान सांगितलें, आणि वस्त्रें अलंकार देऊन गुसरूपें निरोप दिधला कीं, “तुम्हीं उद्यां रात्रीचे कुल फौजेनिशीं उठून पळून राजियाकडे जाणें. तुमची बिशाद राहिली तर पावेल. पायदळ लोक घरोघरीं ठेवणें. मागून वस्तभाव सावकाश नेणें. दोचौ रोजांत पादशाहाचे कागद येतील. मग तुम्हांस कैद करावें लागेल. याकरितां अगोदर निघून जाणें.” असें सांगितलें. त्याजवरून निराजीपंत येऊन प्रतापराव यास व अवघे लोकांस सांगून, दुसरे दिवशीं तयारी करून, रात्रीस फौजेनिशीं निघोन गेले. तेच मजलदरमजल राजियाजवळ आले. भेटी जाहाली. कित्येक खजिना व चित्रविचित्र वस्त्रें भूषणें घेऊन आले. राजे खुशाल जाहाले, आणि बोलिले कीं, “दोन वर्षे लष्करचें पोट भरलें. आणि शाहाजादा मित्र जोडला. ही बरी गोष्ट जाहाली. आतां मोगलाई मुलूख मारून खावयास वाव जाहाला.” असें

बोलिले. मग औरंगाबादेस राजियाची फौज निघोन गेली.

७४. पादशाहा थक्क

यावरि आठा दिवशीं पादशाहाचीं पत्रें हुजूरचे लेख आले. वर्तमान कळलें. मग शाहा बोलिला कीं, “मराठे हरामजादे. आठ दिवस अगोदर पळाले. हजीर असते तरि कैद करतो.” असें बोलिले. आणि दिल्लीस पादशाहास जाब लिहिला कीं, “हुकुमाप्रमाणें वर्तणूक करावी, परंतु मराठे आठ दिवस अगोदर पळाले, कैद करावयास विलंब नव्हता.” म्हणून लिहून पाठविलें. त्याजवरून पादशाहास कळोन थक्क जाहाला. “मराठे हरीफ बहूत आहेत.” असें बोलिले. ये जातीचें वर्तमान जालें.

७५. प्रतापरावाची भेट

प्रतापरावाची व राजियाची भेट जाहाली. पागा सजली. गनिमाची फौज आपले राज्यावर चालून आली त्यास मारून चालून मोगलदेश मारून धुंध उठविली.

७६. रांगणा ‘रक्षिला’

मग रांगणा किल्ला राजियाचा होता, त्यांस विजापुराहून रुस्तूम जमा वजीर सात आठ हजार लष्कर घेऊन गडास वेढा घातला. ते वक्तीं गडकरी यांनीं थोर भांडण केलें, व राजियांनीं लष्कर पाठवून उपराळा करून रुस्तूम जमा मारून चालविला आणि गड रक्षिला. रुस्तूम जमा नामोहरम जाहाल्यावर अबदुल करीम व बेलोलखान वजीर विजापुराहून बारा हजार जमाव स्वार घेऊन रांगणियास वेढा घातला. गडकरी यांनीं बहूत मारामारी केली व राजियांनींही लष्कर पाठवून बाहेरून उपराळा करून मारामारी केली. बेलोलखानांचा थोर वाखा केला. आणि पाऊस पडला, झड लागली. पावसाळियांत कित्येक मेले. हती, घोडे, उंटे मेलीं. लष्कर सडलें. अशीं अवस्था जाहाली. बेलोलखान जीव वांचवून पळोन गेला. गड सुखरूप राहिला.

७७. मोगलाईत पाळत

पुढें जितकीं शहरें मोगलाईत होतीं ते जागां चार पांच माणसें वेषधारी करून पाळतीस ठेविली. पाळती घेऊन दोघे खबर सांगावयास यावे. दोघांनीं तेथें हुशार राहावें. मग लष्कर पाठवून हवेलिया, शहरें मारावीं. ही तजवीज केली.

७८. सुरतेची लूट.

तो इतक्यांत सुरतेहून पाळती बहिरजी जासूद आला कीं, “सुरत मारिल्यानं अगणित द्रव्य सांपडेल.” असें सांगितलें. त्याजवरून राजियांनीं विचार केला, “लष्कर चाकरीनफरी, काम मनाजोगें होणार

नाहीं. याजकरितां जावें तरि आपण खासा लष्कर घेऊन जावें.” असा विचार केला. आणि मकाजी आनंदराव म्हणजे शाहाजी यांचा फरजंद पाळलेला व वेंकाजी दत्तो ब्राह्मण मोठे लष्करी नामोशाचे सरदार, हे महाराजांकडून सेवा सोडून राजियाकडे आले होते; त्यांस राजियांनीं नांवाजून पागेच्या पंचहजाऱ्या सांगितल्या. आणि प्रतापराव सरनौबत व वेंकाजी दत्तो व [मकाजी] आनंदराव व वरकड सरदार दहा हजार पागा व दहा हजार शिलेदार असे वीस हजार जमाव लष्कर, तसेच सातपांच हजार मावळे लोक निवडक व सरकारकून मोरोपंत पेशवे व निळोपंत व अंगाजीपंत व दत्ताजीपंत व बाळ परभू चिटणीस असे बरोबर घेतले. कोळवणांतून नीट सुरतेस पांच गांव, सात गांव एक मजल करून एकाएकीं सुरतेस पावले. सुरतेचे लोक गैरहुशार होते. चढे घोड्यानिशीं सुरतेच्या दरवाज्याजवळ पेठेंत लष्कर शिरलें. मोंगलांचीहे फौज पुढें आली. मोठी मारामारी जाहाली. तांब्राकडील लोक बहूत मारिले. आणि सावकारांचे वाडे काबीज करून सोनें, रूपें, मोतीं, पोवळे, माणीक, हिरे, पाचू, गोमेदराज, वैडूर्य, असे नवरत्नें; नाणें, मोहोरा, पुतळ्या, इभ्याम्या, सतराम्या असफ्या, होन, नाणें नाना जातीचें इतका जिनसांच्या धोंकटिया भरल्या. कापड भाडें तांब्याचें वरकड अन्य जिन्नस यास हात लाविलाच नाही. असें शहर दोन दिवस अहोरात्र लुटिलें. उत्तम घोडे जितके युध्दांत व सावकारांच्या घरात सापडले तितके घेतले आणि राजियांनी विचार केला कीं, लौकर निघून जावें. असें करून कुल लष्करांतून निमे घोडीं भांडावयास लष्करी ठेविलीं. निमे घोडियावरि घोंगटिया मालाच्या घातल्या. पाईच्या लोकांस हमेण्या करून त्याजजवळ दिधल्या. अशी मुस्तेदी करून, वोझी घेऊन निघाले. सुरतेचा कोट घेतला नाही अवकाश थोडा म्हणून शहर मारून चालिले. ही खबर मोंगलाचें सुभेदार वीस उमराव व मोहबतखान व दाऊदखान असे सात गावची दवड करून, बराबर हजार स्वार एक एक सुभ्याबराबर, चालून आले. त्यांनीं राजियास गाठलें. गनीम आला ऐशी खबर कळली. राजा खासा घोड्यावर बसून बख्तर घुगी घालून, हातीं पट्टे चढवून मालमत्ता घोडीं, पाईचे लोक पुढें रवाना करून आपण दाहा हजार स्वारांनिशी सडे सडे राऊत उभे राहिले. वणी दिंडोरी म्हणवून शहर आहे. तें जागां उभे राहून सुभ्यांचे लोक आले त्यांशी घोरांदर युध्द केलें. मोहबतखान व दाऊदखान यांनीं युध्द केलें. राजियांनीं आपली फौज पुढें करून पाठीवर आपण खासा राहून झगडा दिधला. प्रतापराव सरनोबत व व्यंकोजी दत्तो व आनंदराव वरकड सरदार पुढें होऊन मोठी कत्तल केली आणि मोंगल मारून मुरदे पाडिले. दोन प्रहर युध्द जालें. मराठे यांणी शर्त केली. तीन हजार मोंगल मारिले. तीन चार हजार घोडे पाडाव केले. दोन वजीर मोंगलाई सांपडले. असे फते करून आले. तो पुढें उदारमा वजीर मोंगलांचा याचा लेंक जगजीवन [व] उदाराम [याची] बाईल रायबागीण असे व सरदार पांच हजार मोंगल घेऊन उंबर- खिंडीस आले. त्यांस मारून चालविले. रायबागीण कोंडली. तिणें दांती तृण धरून लेंक राजियाची म्हणून बोलून कौल घेतला. मग तीस कौल देऊन अनात करून सोडिली आणि माघारे राजे राजगडास आले.

७९. 'दर्यास पालाण घातलें.'

मालमत्ता सुरतेची आकार करितां सर्व बिशात पाच क्रोड होनांची आणली. चार हजार घोडीं आणिलीं. ती पागा केली. पागेस खूण चौकटीचा डाग घोड्याचे उजवे टिरीवर देऊन, अशी ओळखण करून, पुढें ज्या ज्या मुलखांत अदलशाही, निजामशाही गड होतें तितके घेतले. कित्येक डोंगर बांके जागेंत होते ते गड वसविले. जागोजागां गांवावरि मुलखांत नूतन गड वसविले. गडाकरितां मुलूख जस होतो असें समजून गड बांधिले, व कोंकणांत कल्याण, भिवंडी, राजापूर पावेतो देश काबीज केला. काबीज करितां करितां जागां जागां पुंड पाळेगार होते व देशमुख होते, त्यांमध्ये जे युध्दास आले त्यास मारून गर्दीस मेळविलें, आणि ज्यांनीं कौल घेतला, त्यांस यथायोग्य चालवून रक्षिलें. रेवदंडा, राजापूरी दर्यामध्ये किल्ला निजामशाही आहे. तेथें हबशी किल्लेदार जागियाचा खावंदच. याचीं पाणियांतील जाहाजें गुराबा चाळीस पन्नास आरमार त्यानें करून, मुलूख मारून, पैदा करून जागा जतन आहे. त्याचे लोकांनीं राजियाचे देशास उपद्रव मांडिला. मग राजियानें बाजी पासलकर यास लष्कर मावळा हजार दोन हजार [दिला]. तैसेच जाहाजें पाणियांतील जालीं. समुद्रास पालाण राजियांनीं घातलें. हा एक हात सजला. राजपूरी एक पाणियांत उरली, याकरितां अद्यापि निजामशाहाचें नांव चालतें. तें स्थळ हस्तगत करावें म्हणून राजियांनीं जागां जागां डोंगर पाहून गड वसविले, कीं येणें कडोन दर्या जेर आहे, आणि पाणियांतील राजे जेर होतील. असें जाणून कित्येक पाणियांतील डोंगर बांधून दर्यामध्ये गड वसविले. पाणियांतील म्हणजे केवळ जंजिरे असे करून गड जाहाजें मेळवून दर्यास पालाण राजियांनीं घातलें. जोंवर पाणियांतील गड असतील तोंवर आपलें नांव चालेल, असा विचार करून अगणित गड जंजिरे जमिनीवर व पाणियांत वसविले. असें कर्म केले.

८०. काय सावंत व बाजी पासलकर

त्याजवरि राजपूरीहून काय सावंत म्हणोन पांच हजार फौजेनिशीं युध्दास आला. मोठें युध्द होतां बहूत रणखंदल जालें. काय सावंत खासा व बाजी पासलकर महायोध्दा, - याच्या मिशा दंडायेवढ्या, यांस पीळ घालून वरि केशांच्या आधारें निंबें दोहींकडे दोन ठेवीत होता, असा शुरमर्द ठेविला - याशीं व त्याशीं खासाखाशी गांठ पडली. एकास एकांनीं पंचवीस जखमा करून ठार पडले. मग उभयतांकडील दळ आपले जागियास गेलें.

८१. शाहाजीचा मृत्यू

इतकियांत राजियाचे बाप शाहाजी महाराज बेंगरूळी होते ते विजापुराकडे येत असतां एकाएकीं चित्रदुर्गात[ल्या] विलायतीमध्ये बोगदरी गांवीं घोडियावरून पडून मृत्यू पावले. हें वर्तमान राजियास कळलें. बहूत शोक केला. सर्वही विधान करून दानधर्म अपार केले, आणि बोलले कीं, “मजसारख्या पुत्राचा पराक्रम महाराज पाहाते तरि उत्तम होतें. आपण आपला पुरुषार्थ कोणास

दाखवावा? मागें अफजलखान मारिला व शास्ताखानास शास्ते केली, पराभवातें पावविला, आणि मिरजा राजियाची भेट घेऊन दिल्लीस गेलों. पादशाहाची भेट घेऊन मागती आपल्या राज्यास आलों. मागती कित्येक गड घेतले व शहरें मारिलीं आणि पागा, शिलेदार लष्कर चाळीस हजार केलें. असें पराक्रमाचे वर्तमान ऐकून महाराज संतुष्ट जाले. समाधान-पत्रें आपणांस वरचेवर येत होतीं. तैशीच अलंकार वस्त्रें पाठवीत होते. याउपरि त्यांमागें आपणास कोणी आतां वडील नाहीं!” म्हणून मोठा खेद केला. त्याउपरि मातुश्री अग्निप्रवेश करीत होती, तिचे मांडीवर बैसून, गळां मिठी घालून रहाविली. “आपला पुरुषार्थ पाहावयास कोणी नाहीं. तूं जाऊं नको.” म्हणून मोठा यत्न करून राजियांनी व सर्व थोर थोर लोकांनी राहाविली. असें वर्तमान जालें.

८२. शिद्दीचा पराभव

पुढें राजियास राजपुरीचे शिद्दी, घरांत जैसा उंदीर तैसा शत्रू, यास कैसें जेर करावें म्हणून तजवीज पडली. तेव्हा रघुनाथ बल्लाळ सबनीस यांनी आंगें अर्ज केला की, आपण शिद्दीवर स्वारी करितों. असें म्हणून सातपांच हजार मावळे खकम पाईचे घेऊन राजपुरीवरि चालिले. त्यांनीं जाऊन राजपुरी पावेतां तळें, घोंसाळें कुल, देश मारून राजपुरी पावेतां सरद दरियाकिनारा मोकळा केला. शिद्दीच्या एकदोन फौजा आल्या त्या मारिल्या. तेव्हां राजपुरीकडून रघुनाथपंताशीं राजकारण करून सला केला. देश थोडाबहुत मागून, पुढें सज्जन मनुष्य पाठवून, आणशफत देऊन रघुनाथपंतास भेटीस नेलें. भेट जाहली. सल्याची बळकटी करून सख्य जाले. रघुनाथपंतास वस्त्रें, घोडा दिधला. आपले देशास आले. पुढें काळानुसार रघुनाथपंत मृत्यू पावले. त्यानंतर शिद्दीचे शैल तुटलें. यावरि हबशियांनीं बदल खाऊन देशास उपद्रव करूं लागले. मग राजियांनीं व्यंकाजी दत्तो फौजेनिशीं नामजाद रवाना केले. त्यांनीं जाऊन, त्याचा मुलूख मारून तलफ केला. मग शिद्दीनें आपले जातीचे हबशी लष्कर घोडेस्वार व हशम नामजाद व्यंकाजी दत्तोवर रवाना केले. यांशीं त्यांशीं युध्द जालें. तीनशें हबशी व्यंकाजीपंतीं मारिले. घोडे पाडाव केले. व्यंकाजीपंती कस्त फार केली. बारा जखमा व्यंकाजीपंतास लागल्या. असा चौका बसवून आले. शिद्दीनें सल्याचें नातें लाविलें होतें. परंतु राजियांनीं सला केलाच नाहीं. त्याचे देशांत जागां जागां कोट नवेच बळावून राहिले. राजपुरी नजीक डोंगर बळाविला होता, तो घेऊन, गड बांधून कुल देश काबीज केला. ठाणीं ठेविलीं. मग त्याचा इलाज चालेना. पांच सात हजार हशम व सुभे ठेविले. असें केलें. मग राजपुरीस मुलूख नाहीं. दाणे कोठून यावे? त्यास पाणियांतील जाहाजें होतीं. तेणेंकरून वरकड मुलूख मारून, सामान आणून खाऊं लागले. त्यास राजियांनीं जाहाजें पाणियांतील सजिलीं. गुराबा व तरांडी व तारवें, गलबतें, शिबाडें, पगार अशीं नाना जातींचीं जाहाजें करून दर्यासागर म्हणोन मुसलमान सुभेदार व मायनाईक म्हणोन भंडारी असे दोघे सुभेदार करून, दोनशें जाहाजें एक सुभा, असें आरमार सजलें त्यास व शिद्दीचे जाहाजांत युध्द होऊन शिद्दीचीं जाहाजें पाडाव केलीं. युध्द बहुत जाहालें. दर्यांत तरांडे फिरेना असें जालें. त्यावर हमेषा युध्द करीत चालले. मग चोरून

मारून हबशी सामान नेत होता. राजियाची जाहाजें जागां जागां बंदरें शहरें मोंगलाई व फिरंगी व वलंदेज, इंग्रज, किलाताब ऐशा सत्तावीस पादशाहा पाणियांत आहेत, त्यांची शहरें बेदनूर, सौदें, श्रीरंगपट्टण ऐशीं दर्या किनारे नाना शहरें मारून पोट भरीत चालले. जागां जागां युध्द करीत मालमत्ता मेळवून, आपलें पोट भरून राजियास रसद द्रव्यें जिन्नस आणून देऊं लागले. ये रितीनें सातशें जाहाजें पाण्यांतील जालीं. समुद्रामध्येही एक लष्कर जालें. हा एक बेत सजिला. पाण्यांतील एक राजपुरी निजामशाही उरली. याकरितां अद्याप निजामशाहाचें नांव चालतें.

८३. 'कुल कोंकण काबीज.'

तें स्थळ जेर करावें म्हणोन, कोंकणात कुडाळीं लखम सावंत देसाई म्हणोन पुंड होता. बारा हजार हशमानिशीं राहात असे. कुडाळ म्हणजे आदलशाही, त्यानें विजापुरास सागून पाठविलें कीं, "फौज घोडा-राऊत हशम मेळवून आपण राजियावरि चालोन जातो आणि कोंकण सोडवितो." म्हणोन सांगोन पाठविले. त्याजवरून विजापुरीहून खवासखान सरलष्कर, मोठा योद्धा, दहा हजार स्वारांनिशीं कुडाळास आला. लखम सावंत बारा हजार हशमांनिशीं सामील होऊन कोंकण सोडवीत चालले. इतकियांत राजास खबर कळून लष्कर व हशम निवड करून नीट चालून त्याजवर घेतलें. खवासखानास विजापुराहून मदतीस बाजी घोरपडे, दीड हजार स्वार येत होते. घाट उतरोन कोंकणात राहिले. त्याजवर राजियांनीं लष्कर पाठवून छापा घालून, बाजी घोरपडे कुल भाऊबंद सहवर्तमान बुडविले. बाराशें घोडी पाडाव केलीं. मोठें युध्द जाले. पुढें कुडाळावरि खवासखानावरि जावें, त्यासही यासारखें बुडवावें, तों त्यांनीं हें वर्तमान ऐकिलें. बाजी घोरपडे दीड हजार घोडे समवेत बुडविले. ही खबर ऐकून, धास्त खाऊन घाटावर पळून गेला. नीट विजापुरास पावला. पुढे लखम सावंतावरि राजियांनी नामजादी केली. त्याचीही फौज कित्येक मारिली. यावरि लखम सावंत कुडाळ प्रांत सोडून फिरंगणात बाहेर देशांत पळाला. कुडाळ देश राजियांनी काबीज केला. फिरंगी यास राजियाचा धाक, तेथें त्यास ठेवून घेववेना असें जालें. जागा कोठें नाहीं तेव्हां राजियांशीं राजकारण लावून पितांबर शेणवी, मत्स्याहारी ब्राह्मण, म्हणून कुडाळी हेजीब पाठवून दिला. राजियाचा कौल घेऊन भेटीस आला. भेट जाली. "आपण सावंत म्हणजे भोंसले यांचा गोत्रज. आपलें तुम्हीं चालविणें उचित आहे." असे कित्येक बोलिल्यावरि राजियांनी देशमुखी कुडाळची करार करून तनका दाखल साहा हजार होन वेतन करार करून घावें असें केलें. वाडा-हुडा बुरजांचा बांधूं नये. कुडाळीं राहावें. जमाव करूं नये. असें करून ठेविलें. त्याचे सरदार राम दळवी व तान सावंत यांस हशमांच्या हजारिया देऊन आपले आलाहिदा चाकर तिघे तीन जागां नामजाद ठेविले. पुनः लखम सावंताची व यांची भेट होऊ न दिली. असा कुडाळ देश काबीज केला. फोंड कोट इदलशाही होता. तेथें मोहबतखान राजबिंडा सरदार जबरदस्त होता. ते जागां वेढा घालून, सुरूंग लावून हुडे बुरूज उडविले. फोंड घेतलें. मोहबतखानास कौल देऊन विजापुरास जावयास निरोप दिला. तेव्हां राजियाकडील सरदार इभ्रामखान मुसलमान मोठा धारकरी, लष्करचा हजारी, बरोबरि

होता. त्याने कष्ट मेहनत बहूत केली. फोंड घेऊन कडवाड, शिवेश्वर, मिरज, अंकोले, कदरें, सुपें, उडवें हे कोट कोंकणचे कुल घेऊन गोकर्ण महाबळेश्वर, वरघाट सुपें, येथवर सरद लाविली; व गोंवियाचें फिरंगी यांस दबावून त्याजवळून तोफा, नखत, जडजवाहीर घेऊन, आपलेसे करून, त्यास उदमास कौल देऊन आलम दरप्फी करावयासि निरोप दिला. असें कुल कोंकण काबीज केलें.

८४. बनसूर 'मारिलें.'

पुढें बिदनुरी शिवापा नाईक जंगम होता. त्याचें शहर बनसूर म्हणून थोर नामांकित होतें. दर्याकिनारा, येथें पालती पाठवून पालती आणून, वरघाटें जातां मार्ग नाही म्हणून पाण्यांतील आपलीं जाहाजें आणून सिध्द करून, आपण राजा खासा जाहाजांत बसून जाऊन बनसुरास एकाएकीं दिवस उगवावयासि गेले. शहरचे लोक बेहुशार होते. एकाएकीं जाहाजांतून उतरले. शहर मारिलें. एक दिवस शहर लुटून फण्ना केलें. जैसी सुरत मारून मालमत्ता आणिली, त्याप्रमाणें बनसूरची मत्ता आगणित माल जडजवाहीर कापड जिन्नस घेऊन आपले देशास आले. मत्ता सर्व पाहतां दोन कोटी होनांची आणली.

८५. कारंजे-औरंगाबाद लुटली.

याउपरि कारंजें मोंगलाईत मोठें शहर होतें तेथून पालती आणून खासा राजियांनीं लष्कर बरोबर घेऊन चालिले. जातां जातां औरंगाबादेची पेठ मारिली. सात गांवची दौड करून जाऊन, कारंजियावरि तीन दिवस मुकाम करून, कुल शहरचे वाडे काबीज करून, मत्त खणती लावून काढली. नक्त, जडजवाहीर, सोनेरूपें, उंच कापड असे घेऊन स्वारी करून चालिले. मोंगलांचे सुभे जागां जागां दिलेलखान व बाहादूरखान, एखलालखान व बेलोलखान व इंद्रमणी असे उमराव, जागां जागां, कोणी दहा हजार कोणी बारा हजार असे चौतर्फी चालून आले. त्यांशी युध्द करीत भांडत चालिले. मोठें मोठें झुंज करून मोंगल मारून, गर्दीस मेळवून, हत्ती घोडे उंट मालमत्ता पाडाव करून आणिली. आणि कुल गनिमाचे वजीर माघारे नामोहरम होऊन गेले. राजे आपले फौजेनिशीं सुखरूप देशास आले. पाठीवर दिलेलखान बारा हजार स्वारांनिशीं दहा बारा गावें अंतराने भीमातीर पावेतो आला. मग राजे राजगडास [गेले.] मालमत्ता संख्या पाहातां सात कोडीचा आकार जाला.

८६. रायरी- 'तकास जागा.'

पुढें रायरीगड अदलशाही होता तो घेतला. राजा खासा जाऊन पाहातां गड बहूत चखोट, चौतर्फी गडाचे कडे तासिल्याप्रमाणें, दीड गांव उंच, पर्जन्यकाळीं कडियावरि गवत उगवत नाही, आणि धोंडा तासीव एकच आहे, [असा चखोट.] दौलताबादही पृथ्वीवर चखोट गड खरा, परंतु तो उंचीनें थोडका. दौलताबादचे दशगुणीं गड उंच. असें देखोन बहूत संतुष्ट जाले आणि बोलिले,

तकास जागा गड हाच करावा. असें करारीं करून तेच गडी घर, वाडे, माडिया, सदरा, चौसोपे आणि अठरा कारखाने यांस वेगळाले महाल, व राणियांस महाल, तैशींच सरकारकूनास वेगळी घरे व बाजार, पंच हजारियांस वेगळीं घरे व मातबर लोकांस घरे व गजशाळा व अश्वशाळा व उष्टरखाने पालखी महाल व वहिली महाल, कोठी, थटीमहाल चुनेगच्ची चिरेबंदी बांधिले.

८७. राजारामाचा जन्म

राजियास प्रथम स्त्री संभाजीराजियाची माता होती, ती निवर्तली. त्याजवरि राजियांनी साहा स्त्रिया केल्या. त्यांमध्ये मोहित्यांची कन्या सोईराबाई गरोदर होती. तीस पुत्र जाहला. तो पालथा उपजला. राजियास वर्तमान सांगितलें. राजे म्हणू लागले कीं, “दिल्लीची पातशाई पालथी घालील.” असे बोलिले. मग ज्योतिषी म्हणों लागले कीं, “थोर राजा होईल. शिवाजी राजियाहून विशेष कीर्ती होईल.” असें भविष्य केलें. मग राजियांनी राजाराम म्हणोन नाव ठेविलें. आणि बोलिले कीं, “राजाराम प्रजा सुखी राखील. आपणापेक्षां याचा पराक्रम होईल, नांवाची कीर्त बहूत होईल. आपले नाव रक्षील तर एवढाच रक्षील.” असे बोलिले, आणि दानधर्म बहूत केला.

८८. कोळवण काबीज

पुढें मोरोपंत पेशवे यांनीं त्रिंबकगडापासून सालेरी किल्ल्यापावेतो किल्ले कित्येक घेतले. कितीएक नवे वसविले. असे चाळीस गड नवे कदीम त्यांणीं घेतले. कोळवण काबीज केलें. रामनगर, जवाहीर हा देश घेतला. त्या देशांतही गड वसविले. अशी ख्यात केली.

८९. कणरागडचे युध्द

हें वर्तमान दिल्लीस पातशाहास सर्वही कळलें कीं, सुरत मारिली, बसनूर मारिलें, बराणपूर, औरंगाबाद मारिली. सालेरी आदीकरून सर्व किल्ले घेतले. खानदेश, बागलाण, गुजरात, वन्हाड देश बांधीत चालिले. असें ऐकून बहूत कष्टी होऊन बोलिले कीं, “काय इलाज करावा? लाख लाख घोड्यांचे सुभे रवाना केले ते बुडविले. नामोहरम होऊन आले. आतां कोण पाठवावे? शाहाजादे पाठवावे तरि तिकडेच फितवियांत मिळून दिल्लीच घेतील. याकरितां कोणी पाठवावयास दिसत नाही. याउपरि आपण खासा कंबर बस्ती करून शिवाजीवर जावें, तर शास्ताखानाचा न्याय जालियास काय करावें? याकरितां, शिवाजी जोंवर जिवंत, तोंवर दिल्ली आपण सोडीत नाही.” असा विचार केला, आणि इखलासखान म्हणजे केवळ शूर व बेलोलखान यांस बोलावून आणून वीस हजार स्वारांनिशीं सालेरीस रवाना केलें. सालेरी घेऊन फस्त करणें. तसें दिलेलखान यांस दाहा हजार स्वारांनिशीं अहिवंत [किल्ल्यावर] रवाना केलें. दिलेलखान येऊन रवळाजवळ्यास लागले. गडकरी बरे भांडले. मोठें युध्द जालें. गड हातास आला नाही. मोरोपंत पेशवे यांनीं उपराळियास मावळे लोक बारा हजार रवाना केले. त्यांनीं जाऊन छापे घातले. ऐसा घाबरा केला.

रामाजी पांगेरा म्हणून हशमांचा हजारी [त्याने] हजार लोकांनिशी कणेरागड आहे. त्याखाले दिलेलखानाशी युध्द केलें. हजार लोक थोडे देखून दिलेलखान यानें फौजेनिशी चालून घेतलें. रामाजी पांगेरे यांनी आपले लोकांत निवड करून, निदान करावयाचें आपले सोबती असतील ते उभे राहाणें, म्हणून निवड करितां सातशें माणूस उभे राहिले. तितकियांनी निदान करून भांडण दिधलें. दिलेलखान याची फौज [इने] पायउतारा होऊन चालून घेतलें. चौफेरा मावळे लोक वेढिले. एक प्रहर टिपरी जैसी शिमग्याची दणाणते तैसे मावळे भांडिले. दिलेलखानाचें बाराशें पठाण राणास आणिले. मग सातशें माणूस व रामाजी पांगेरा सर्वही उघडे बोडके होऊन एकएकास वीस वीस तीस तीस जखमा तिराच्या, बर्चीच्या लागल्या. लोक मेले. मोठें युध्द जालें. मग दिलेलखान यांनी तोंडात अंगोळी घालून एक घटका आश्चर्य केलें.

९०. सालेरीचा वेढा

त्याजवर इखलासखान नवाब याणी येऊन सालेरीस वेढा घातला. आणि गडाखालें उतरला. हें वर्तमान राजियास कळोन राजियांनी प्रतापराव सरनोबत लष्कर देऊन मोंगलाईत पांठविले होते, त्यांस पत्रें व जासूद पाठविलें कीं, “तुम्ही लष्कर घेऊन, सिताबीनें वरघातें सालेरीस जाऊन, बेलोलखानावरि छापा घालून, बेलोलखान मारून चालविणें; आणि कोंकणातून मोरोपंत पेशवे यांस हशमानिशीं रवाना केलें; हे इकडून येतील आणि तुम्हीं वरघाटें येणें; असे दुतर्फा चालून घेऊन, गनिमास मारून गर्दीस मेळविणें.” अशी पत्रें पाठविलीं, त्यावरून प्रतापराव लष्कर घेऊन वरघाटें आले. मोरोपंत पेशवे कोंकणांतून आले. उभयतां सालेरीस पावले. एक तर्फेनें लष्करांनीं घोडीं घातलीं. एक तर्फेने मावळे लोक शिरले. आणि मारामारी केली. मोठें युध्द जाहालें. चार प्रहर दिवस युध्द जाहालें मोंगल, पठाण, रजपूत, रोहिले, तोफाची, हती, उंटें आराबा घालून युध्द जाहालें. युध्द होतांच पृथ्वीचा धूराळा असा उडाला कीं, तीन कोश औरसचौरस आपलें व परकें माणूस दिसत नव्हतें. हती रणास आले. दुतर्फा दहा हजार माणूस मुर्दा जाहालें. घोडीं, उंट, हती, [यांस] गणना नाही. रक्ताचे पूर वाहिले. रक्ताचे चिखल जाहाले त्यामध्ये रुतों लागलें. असा कर्दम जाहाला. मारतां मारतां घोडे जिवंत उरले नाहीत. जे जिवंत सापडले ते साहा हजार घोडे राजियाकडे गणतीस लागले. सवाशें हती सांपडले. साहा हजार उंटें सांपडलीं. मालमता खजीना, जडजवाहीर, कापड, अगणित बिछाईत हातास लागली. बेवीस वजीर नामांकित धरले. खासा इखलासखान व बेलोलखान पाडाव जाले. ऐसा कुल सुभा बुडविला. हजार दोन हजार सडे सडे पळाले. असें युध्द जालें. त्या युध्दांत प्रतापराव सरनोबत व आनंदराव व व्यंकाजी दत्तो व रुपाजी भोंसले व सूर्यराव कांकडे, शिंदोजी निंबाळकर व खंडोजी जगताप व गोंदजी जगताप व संताजी जगताप व मानाजी मोरे व विसाजी बल्लाळ, मोरो नागनाथ व मुकुंद बल्लाळ, वरकड बाजे वजीर, उमराव असे याणीं कस्त केली. तसेंच मावळे लोक याणीं व सरदारांनीं कस्त केली. मुख्य मोरोपंत पेशवे व प्रतापराव सरनोबत या उभयतांनीं आंगीजणी केली. आणि युध्द करितां सूर्यराव

कांकडे पंचहजारी मोठा लष्करी धारकरी, याणें युध्द थोर केलें. ते समयीं जंबूरियाचा गोळा लागून पडला. सूर्यराव म्हणजे सामान्य योध्दा नव्हे. भारतीं जैसा कर्ण योध्दा, त्याच प्रतिमेचा असा शूर पडला. वरकडही नामांकित शूर पडले. असें युध्द होऊन फत्ते जाहाली.

९१. दिलेलखान पळून गेला.

हें वर्तमान प्रतापराव यांणीं व मोरोपंत पेशवे यांणीं राजियास पत्रें लिहून जासूद पाठविले. राजियांनीं खबर ऐकून बहूत खुशाल जाले. तोफा मारल्या. साखरा वांटल्या. खबर घेऊन जासूद आले त्यांचे हातीं सोन्याचीं कडीं घातलीं. आणि प्रतापराव सरनोबत व मोरोपंत पेशवे, आनंदराव, व्यंकाजीपंत, यांस बक्षीस अपार द्रव्य दिलें. सरदार हजारी, पंचहजारी लष्करचे, मावळे त्यांस बक्षिसें दिधलीं. नांवाजिलें. वजीर जे पाडाव जाले त्यांस वस्त्रें अश्व देऊन सोडणें म्हणोन हुकूम पाठविला. त्यावरून पेशवे व सरनोबत [व] सरदार खुशाल जाहाले. बेलोलखान व वजीर पाडाव जाले त्यांस वस्त्रें व अश्व देऊन सोडिलें. दिलेलखान सालेरीहून चार मजलींवर होता. त्याणें ही खबर ऐकून माघारा पळोन गेला.

९२. “बहादूरखान पेंडीचें गुरू आहे.”

ही खबर दिल्लीस पादशाहास कळून बहूत दिलगीर झाले. तीन दिवस बाहेर आले नाहीत. आमखास [मध्ये] तीन दिवस आले नाहीत. असे कष्टी झाले. “खुदानें मुसलमानाची पातशाही दूर करून शिवाजीसच दिधली असें वाटतें. आतां शिवाजी अगोदर आपणांस मृत्यू होईल तरि बरें. आतां शिवाजीची चिंता जिवीं सोसवत नाही.” असें बोललें. मग बहादूर कोका, पातशाहाचा दूध-भाऊ. याणें येऊन पातशाहाचे समाधान केलें कीं, “तुम्हीं दिल्लीची पातशाई खुशाल करणें. आपण शिवाजीवरिं जातो. त्यास हालखुद ठेवितों. त्याचें लष्कर पातशाही मुलखांत न ये असें करितों. नाना हुन्नर करून त्यास जेर करितों. पातशाहांनीं फिकीर न करावी.” असें समाधान करून, पातशाहास आपून तख्तावर बसविलें. बहादूरखानास नांवाजून वस्त्रें अलंकार आपले गळ्यांतील पदक व शिरची कलगी जडावाची , दोन हत्ती व घोडे असें देऊन दौलत जाफा दिधली, आणि समागमें सत्तर हजार स्वार दिले. हारोलीस दिलेलखानास हुकूम करून दिल्हा. येणेंप्रमाणें फौज दक्षणेस राजियावर पाठविली. ती मजल दरमजल दिल्लीहून चालिली. राजियास ही खबर बातमी दिल्लीहून आली. राजे बोलिले कीं, “बहादूरखान पेंडीचें गुरू आहे. त्याचा गुमान काय आहे? त्यास आपले मुलकांत यावयास दोन वर्षे लागतील !” असे बोलिले.

९३. पन्हाळा-रायबाग घेतले.

मग अंगाजी दत्तो सुरनीस यांनीं मालसांवत, मावळे यांचा हजारी, यास सांगून, हल्ला

करून पन्हाळा किल्ला अदलशाही होता तो घेतला, व सातारा, चंदन, वंदन नांदगिरी, परळी असे किल्ले घेतले. राजा खासा किल्ले देश पाहावयास रायरीहून निघोन आले. वाईचा कोट येतांच घेतला. तसाच कोट कऱ्हाडचा घेतला. सिरोळ, कोल्हापूर हे कोट घेतले. हुकेरी रायबागपर्यंत देश घेतला.

९४. कारभाराचे हवाले

मुलूख चौतर्फी सुटला. मुलकांत आटोप कैसा होय? तेव्हां मोरोपंत पेशव्याचा हवाला कल्याण-भिवंडीपासून देखील कोळवण सालेरीपर्यंत वरघाट व कोंकण, त्यांचे स्वाधीन देश केला. लोहगड व जुन्नर देखील बारा मावळें हाराव्याचे घाटापासून पेशव्याचा हवाला केला. अंणाजी दत्तोचे स्वाधीन चेऊलपासून दाभोळ, राजापूर, कुडाळ, बांदें, फोंड, कोपलपर्यंत कोंकण अंणाजी सुरनीस याचे स्वाधीन केलें. वरघाट वाईपासून कोपल तुंगभद्रा पावेतों देश नेमून दत्ताजीपंत वाकनीस याचे स्वाधीन केला. दत्ताजीपंतास पन्हाळां ठेविलें. असा देश तीन सरकारकुनांच्या हवाला केला. याखेरीज मोंगलाई येथें सुभेदार ब्राह्मण सातपांच ठेविले. तेही पेशव्याचे आज्ञेंत ठेविले. गड कोट किल्ले येथें सरकारकुनांनी परामर्ष करावा. परंतु किल्लेदार कारकून लोक जे ठेवणें ते राजियांनीं आपले नजरगुजर करून ठेवावे. कामाचा माणूस पाहून तैनात जाजती हशमांस करणें ती सरकारकुनांनी करावी. ये जातीनें तह केला. सरकारकुनांचे मुतालीक राजियाजवळ असावे. वर्षास हिशेब मुलकाचा व रसद घेऊन सरकारकुनांनी राजदर्शनास यावें. येणेंप्रमाणें कारभार करीत चालले.

९५. बेलोलखान शरण

पुढें विजापुराहून अबदुल करीम बेलोलखान बारा हजार स्वारांनिशीं इकडे चाल करून आला. तो फौजेनिशीं हिकडे चालला ही खबर राजियास कळोन कुल लष्कर प्रतापराव यास हुकूम करून आणविलें आणि हुकूम केला कीं, “विजापूरचा बेलोलखान येवढा वळवळ बहूत करीत आहे. त्यास मारून फत्ते करणें.” म्हणोन आज्ञा करून लष्कर नबाबावरि रवाना केलें. त्यांनी जाऊन उंबराणीस नबाबास गांठिलें. चौतर्फी राजियाचे फौजेने कोंडून उभा केला. पाणी नाही असा जेर केला. युध्दही थोर जाहालें. इतक्यात अस्तमानही जाला. मग निदान करून नबाब पाणियावरि जाऊन पाणी प्याला. त्याजवरि प्रतापराव सरनौबत यास आंतस्त कळविलें कीं, “आपण तुम्हांवरि येत नाही. पादशाहाचे हुकमानें आलों. याउपरि आपण तुमचा आहें. हरएक वक्तीं आपण राजियाचा दावा न करी.” असें कितीएक ममतेचें उत्तर सांगोन सला केला. मग राजियाचें लष्कर निघोन गेलें. राजियास खबर कळून लष्करास ताकीद करून फजीत केलें कीं, “सला काय निमित्त्य केला?” असे रागास आले. पुढें प्रतापराव फौजेनिशीं मोंगलाईत भागानगरचा देश, देवगड, रामगिरी, बाजे देश

मारून लुटून माघारे आले.

९६. नारोपंतास 'मजुमदारी'

तों राजियाजवळ निळो सोनदेव मजमदार होते. त्यांस एकाएकीं मृत्यू जाहाला. त्यांची मजमदारी त्यांचे पुत्रास सांगावीं असें केलें. त्यांस वडील पुत्र नारोपंत होते ते कांहीं शाहाणे नाहीत. रामचंद्रपंत धाकटे पुत्र, तो शाहाणा. राजियाचा लोभ फार, कीं हा मोठा शाहाणा, दैवाचा, भाग्यवंत, बापापेक्षां लक्षगुणीं थोर होईल. असें म्हणून नारोपंतास मजुमदारी मात्र सांगून हुद्दा चालविला.

९७. प्रतापराव ठार

त्याजवरि मागतीं विजापुराहून बेलोलखान पन्हाळे प्रांतास पादशाहांनीं रवाना केला. तो सदर प्रांतांत आला. त्याजवरि राजियास कळलें कीं, बेलोलखान मागती आला आहे. मग राजे म्हणूं लागले कीं, “ हा घडोघडीं येतो.” याकरितां मागतीं प्रतापराव यास पाठविलें कीं, “तुम्हीं लष्कर घेऊन जाऊन बेलोलखान येतो, यांशीं गांठ घालून, बुडवून फत्ते करणें. नाहीं तर तोंड न दाखविणें.” ऐसे प्रतापराव यास निक्षून सांगून पाठविलें. त्यावरि प्रतापराव जाऊन बेलोलखानाशीं गांठलें. जेसरीवरि नबाब आला. त्यानें गांठिलें. मोठें युध्द जालें. अवकास होऊन प्रतापराव सरनोबत तलवारीचे वारानें ठार जाले. रण बहुत पडिलें. रक्ताच्या नद्या चालिल्या. त्याजवर बेलोलखान विजापुरास गेला. आणि राजियाचें लष्कर पन्हाळ्याखालें आलें.

९८. हंबीररावास 'सरनोबती'

प्रतापराव पडले, ही खबर राजियांनीं ऐकून बहुत कष्टी जाले, आणि बोलिलें कीं, “आज एक बाजू पडली!” प्रतापराव यास आपण लेहून पाठविलें कीं, “ फत्ते न करीतां तोंड दाखवूं नये, त्यासारिखें करून बरें म्हणविलें. आतां लष्कराचा बंद कैसा होतो? सरनोबत कोण करावा?” अशी तजवीज करून, आपण स्वस्थ लष्करांत येऊन, लष्कर घेऊन कोकणांत चिपळून जागा परशुरामाचें क्षेत्र आहे, तेथें येऊन राहिले. मग लष्करची पाहाणी करून लहान थोर लष्करास व पायदळ लोकांस खजीना फोडून वांटणी केली, आणि सरनोबतीस माणूस पाहातां हंसाजी मोहिते म्हणून पागेमध्ये जुमला होता; बरा शाहाणा, मर्दाना, सबूरीचा, चौकस, शिपाई मोठा धारकरी पाहून त्यास 'हंबीरराव' नांव किताबती देऊन सरनोबती सांगितली. कुल लष्करचा गाहा करून हंबीरराव यांचे ताबीज दिधलें. आणि फौज [सुध्दां] वरघाटीं रवाना केला.

९९. रघुनाथपंत हणमंते शिवाजीकडे

त्यानंतर शाहाजी राजे पडले. विजापूरचे पादशाहांनीं त्यांची दौलत त्यांचे धाकटे पुत्र

व्यंकाजी राजे होते त्यास दिधली. नारो दीक्षित कुल कारभारी महाराजांचे होते, ते मृत्यू पावले. त्यांचे पोटीं रघुनाथ नारायण व जनार्दन नारायण हे दोघे बंधू, सर्व विद्येनें निपुण व राजकारणी, बुद्धिवंत, चतुर, शाहाणे होते. त्यांचा व व्यंकाजी राजियाचा बनाव बसेना. मग ते उभयतां बंधू त्याजवळून निघून राजियाकडे आले. येतांच रघुनाथपंत व जनार्दनपंत व बाळकृष्ण चुलतभाऊ व बाळकृष्णपंताचे पुत्र कमळाजीपंत व जनार्दनपंताचे पोटीं गंगाधरपंत म्हणोन सुबुद्ध जाले. असे पांचजण व घरचीं माणसें, घोडी व हत्तीं असें सामान बायकांसहवर्तमान राजियाकडे आले. हे वर्तमान राजियास कळताच राजे सामोरे जाऊन भेट घेतली. वरकडही सरकारकून जाऊन भेट घेऊन सन्मानें आणिले. त्यांस सर्वास मिळून, देखील घोडीं, चाळीस हजार होन तैनात सालीना करून तनखे वरात देऊन, सरकारकुनांमध्ये श्रेष्ठत्व गौरवें देऊन, त्यांचें चालवून ठेवून घेतले.

१००. हुसेनखान धरिला.

हंबीरराव लष्कर घेऊन संपगांवास गेले. इतकियांत विजापूरचा सरदार हुसेनखान मायाणा पठाण मोठा तोलदार, पांच हजार पठाण, तिरंदाज, बरचीवाले, आडहत्यारी असे पंचरूस तसे बहिले, बंदुकी, तोफखाना असा होता. हुसेनखान म्हणजे जैसा नबाब बेलोलखान याच्या जोडीचा सरदार. तो हंबीरराव याजवर चालून आला, मराठे म्हणजे मोठे हरीफ, त्यांनीं शर्त करून भांडण दिधलें. नीट ग च ड ते [?] घोडीं घालून मारामारी केली. हुसेनखानाचे कित्येक लोक मारिले व हत्ती रणास आणिले. मोठे युद्ध बळकट दोन प्रहर दिवसापासून चार प्रहर रात्र पर्यंत जालें. साहा प्रहरांत कुल फौज बुडविली. हुसेनखान खासा धरिला. चार साडेचार हजार घोडीं पाडाव केलीं. बारा हत्ती पाडाव केले. तसे उंट व बाजे जिन्नस, बिछाईत, खजीना, व कापड बेमुदिन सांपडलें. मोठें झुंज करून फत्ते केली. रण दुतर्फा अपार पडलें.

१०१. 'कोपल घेतलें'

यानंतर फत्तेची खबर [लिहून] राजियाकडे जासूदाबरोबर पत्रें पाठविलीं. त्यांनीं जाऊन वर्तमान सांगितलें. त्याजवरून राजे बहूत संतोष पावून खुशाल जाले. हुसेनखानाचा भाऊ किल्ले कोपल येथें होता त्याशीं राजकारण मोरोपंत पेशवे यानीं केलें आणि कोपल घेतलें. कोपल म्हणजे दक्षणेचा दरवाजा. तक्ताची जागा. असा किल्ला घेतला. मोठे स्थळ प्राप्त जाहलें. कोपल म्हणजे तुंगभद्रेचे कांठीं. तुंगभद्रा पावेतो देश हस्तगत जाहाला. कोपला-करितां, कनकगिरी, हरपनहल्ली, रायदुर्ग व चित्रदुर्ग व विद्यानगर, बूंदी कोट बाजे पाळेगार [रुजू] जाले. असें कार्य झालें.

१०२. हंबीरराव मोगलाईत

यानंतर पुढें दिल्लीहून बहादूरखान, देखील- हरोल दिलेलखान, हे फौजेनिशीं अहमदनगरास

येऊन राहिले. हें वर्तमान राजियास कळलियावर राजियांनीं गड कोट किल्ले यांस खबर केली आणि मजबूतीनें राहिले. मग जासूद पत्रें नबाब बहादूरखान यांजकडे गुप्त रूपें पाठविलीं, “हरद्व सोधावें, पुढें तजवीज करणें ती करावी.” असें केलें आणि राजियांनीं आपले लष्करास हुकूम करून, हंबीरराव सरनौबत फौज घेऊन मोंगलाईत शिरले. खानदेश, बागलाण, गुजराथ, अमदाबाद, बऱ्हाणपूर, वऱ्हाड, माहूर वरकड देश नर्मदा पावेतो, देखील- जालनापूर, या देशांत स्वारी करून, मुलूख मारून, खंडणी करून जप्त केला. मालमत्ता अगणित जमा करून चालिले. तो बहादूरखान यांनीं कुल जमाव घेऊन हंबीररायाचे पाठीवर चालून आले. राजियाची फौज तोलदार गांठली. मोंगल बहूत धास्तीनें घाबिरा होऊन सात आठ गांवचे अंतरानें चालिला. दिलेलखान उतावळा होऊन फौजेशीं गांठ घातली. हंबीरराव यांनीं दिलेलखान नजरेंत धरिला नाहीं. तोलदारीनें मत्ता घेऊन आपले देशास आले. मालमत्ता राजियास दिली.

१०३. राजे सिंहासनारूढ

पुढें वेदमूर्ति राजेश्री गागाभट म्हणून वाराणशीहून राजियाची कीर्ती ऐकून दर्शनास आले. भट गोसावी, थोर पंडित, चार वेद साहा शास्त्रे, योगाभ्याससंपन्न, ज्योतिषी, मांत्रिक, सर्व विद्येनें निपुण, कलयुगींचा ब्रह्मदेव, असे पंडित-त्यांस राजे व सरकारकून सामोरे जाऊन, भट घेऊन सन्मानें आणिलें. त्यांची पूजा नाना प्रकारें रत्नखचित अलंकार, पालखी, घोडे, हत्ती, देऊन द्रव्यही उदंड देऊन पुजिलें. गागाभट बहूत संतुष्ट जाले. भट गोसावी यांचे मर्ते, मुसलमान बादशाहा तक्ती बसून, छत्र धरून, पातशाही करितात, आणि शिवाजी राजे यांनींही चार पादशाही दबाविल्या आणि पाऊण लाख घोडा लष्कर गड कोट असें [मिळविलें] असतां त्यांस तक्त नाहीं, याकरितां मऱ्हाठा राजा छत्रपती व्हावा असें चिंतांत आणिलें. आणि [तें] राजियासही मानिलें. अवघे मातबर लोक बोलावून आणून विचार करितां सर्वांचे मनास आलें, तेव्हा भट गोसावी म्हणूं लागले कीं, तक्ती बसावें तेव्हां राजियाचे वंशाचा शोध करितां राजे शुध्द क्षत्री शिसोदे उत्तरेकडून दक्षिणेस एक घराणें आलें, तेंच राजियाचे घराणें असें शोधिले. उत्तरेचे क्षत्रियांचे व्रतबंध होतात त्याप्रमाणे व्रतबंध करावा. हा विचार आधीं करून भट गोसावी यांनीं राजियाचा क्षत्री व्रतबंध केला. शुध्द क्षत्रिय आधीं केला. अपार द्रव्य धर्म केला. कुल आपले देशांतून पन्नास सहस्र वैदिक ब्राह्मण थोर थोर क्षत्रीहून मिळाले. तो सर्वही समुदाय राहून घेतला. प्रत्यहीं मिष्टान्न भोजनास घालूं लागले. पुढें तत्कारूढ व्हावें [म्हणून] तक्त सुवर्णाचें, बत्तीस मणाचें, सिध्द करविलें. नवरत्रें अमोलिक जितकीं कोशांत होती त्यामध्ये शोध करून मोठीं मोलाची रत्नें तत्कास जडाव केलीं. जडित सिंहासन सिध्द केलें, रायरीचें नांव ‘रायगड’ म्हणोन ठेविलें. तत्कास स्थळ तोच गड नेमिला. गडावरि तक्ती बसवावें असें केलें. सप्तमहानदियांची उदकें व थोर थोर नदियांची उदकें व समुद्रांची उदकें, तीर्थ क्षेत्र नामांकित तेथील तीर्थोदकें आणिलीं. सुवर्णाचे कलश केले व सुवर्णाचे तांबे केले. आठ कलश व आठ तांबे यांनीं अष्ट प्रधानांनीं राजियास अभिषेक करावा असा निश्चय करून, सुदिन पाहून

मुहूर्त पाहिला. शालिवाहन शके १५९६ ज्येष्ठ मासी शुद्ध १३ स मुहूर्त पाहिला. ते दिवशीं राजियांनीं मंगलस्नानें करून श्री महादेव व श्रीभवानी कुलस्वामी, उपाध्ये प्रभाकर भटाचे पुत्र बाळभट कुलगुरु व भट गोसांवी, वरकड श्रेष्ठ भट व सत्पुरुष अनुष्ठित यांची सर्वांची पूजा यथाविधी अलंकार वस्त्रें देऊन [केली.] सर्वास नमन करून अभिषेकास सुवर्ण चौकीवर बसलें. अष्ट प्रधान व थोर थोर ब्राह्मणांनी स्थळोस्थळचीं उदकें करून सुवर्ण-कलशपात्रीं अभिषेक केला. दिव्य वस्त्रें, दिव्य अलंकार घेऊन, सर्व पूज्य मंडळीस नमस्कार करून सिंहासनावर बसले. कित्येक नवरत्नादिक सुवर्ण-कमळें व नाना सुवर्ण-फुलें, वस्त्रें उदंड दिधली. दानपध्दतीप्रमाणें षोडश महादानें इत्यादिक दानें केलीं. सिंहासनास अष्ट खांब जडित केले. त्या स्थानीं अष्ट प्रधानांनीं उभें राहावें. पूर्वी कृतायुगीं, त्रेतायुगीं, द्वापारीं, कलयुगाचे ठायीं पुण्यश्लोक राजे सिंहासनीं बैसले., त्या पध्दतीप्रमाणें शास्त्रोक्त सर्वही साहित्य सिध्द केलें. अष्ट खांबीं अष्टप्रधान उभे राहिले. त्यांचीं नावें बितपशील :-

- १ मोरोपंत, त्रिंबकपंताचे पुत्र, पेशवे, मुख्य प्रधान.
- १ नारो निळकंठ व रामचंद्र निळकंठ मुजुमदार, यांचे नांव अमात्य.
- १ अण्णाजीपंत सुरनीस, यांचे नांव सचिव.
- १ दताजी त्रिंबक वाकनीस, यांचें नांव मंत्री.
- १ हंबीरराव मोहिते, सेनापती.
- १ त्रिंबकजी सोनदेव डबीर, यांचे पुत्र रामचंद्रपंत, सुमंत.
- १ रावजी पण्डितराव होते त्यांचे पुत्रास रायजीराज.
- १ निराजी रावजी यास न्यायाधिशी.

येणेंप्रमाणें संस्कृत नांवें ठेविलीं. अष्ट प्रधानांची नांवें ठेविलीं. ते स्थळें नेमून उभे केले. आपापले स्थळीं उभे राहिले. बाळ प्रभू चिटनीस व नीळ प्रभू पारसनीस वरकड अष्ट प्रधानांचे मुतालिक व हुजरे, प्रतिष्ठित सर्वही यथाक्रमें पध्दतीप्रमाणें सर्वही उभे राहिले. छत्र जडावाचे मोतीलग झालरीचे करून मस्तकावर धरिलें. छत्रपती असें नांव चालविलें. कागदीं पत्रीं स्वस्तिश्री [राज्याभिषेक] शक, सिंहासनावर बसले त्या दिवसापासून नियत चालविला.पन्नास सहस्र ब्राह्मण वैदिक मिळाले. या वेगळे तपोनिधी व सत्पुरुष, संन्यासी, अतिथी, मानभाव, जटाधारी, जोगी, जंगम नाना जाती मिळाले. तितक्यांस चार मास मिष्ठान्न उलफे चालविले. निरोप देतां पात्र पाहून द्रव्य, अलंकार, भूषणें, वस्त्रें अमर्याद दिधलीं. गागाभट मुख्य अध्वर्यू, त्यांस अपरमित द्रव्य दिलें. संपूर्ण खर्चाची संख्या एक क्रोड बेचाळीस लक्ष होन जाले. अष्ट प्रधानांस लक्ष लक्ष होन बक्षीस दर असामीस, त्याखेरीज एक एक हत्ती, घोडा, वस्त्रें, अलंकार, असें देणें दिलें. येणें प्रमाणें राजे सिंहासनारूढ जाले. या युगीं सर्व पृथ्वीवर म्लेंच्छ बादशाहा. हा मन्हाटा पातशाहा येवढा छत्रपती जाला. ही गोष्ट कांही सामान्य जाली नाहीं.

१०४. पातशाहाचा खेद.

हीं वर्तमानें बहादुरखान कोका यासि कळलीं. त्यानें पुढें पेडगांव भीमातीर येथें घेऊन छावण्या केल्या. आणि दिल्लीस पातशाहास हें वर्तमान, सिंहासनाचें लिहिलें. पातशाहास कळून तत्कावरून उतरून अंतःपुरांत गेले. आणि दोन्ही हात भुईस घासून, आपले देवाचें नांव घेऊन परम खेद केला. दोन दिवस अन्न उदक घेतलें नाहीं. आणि बोलिले कीं, “खुदानें मुसलमानाची पादशाई दूर करून, तक्त बुडवून मराठियास तक्त दिलें. आतां हद्द जाली ! ” असो, बहूत खेद, दुःखाचे पर्वत मानिले. मग मोठे मोठे वजिरांनीं नानाप्रकारें समाधान करून आणा खुणा घालून तत्कावर बसविलें. ऐसेंच विजापूरचे पातशाहास व भागानगरचे पातशाहास वरकड सर्वास वर्तमानें कळून खेद जाहाला. रूमशाम, इराण, दुराण व दर्यातील पातशाहांस खबर कळून मनांत खेद करूं लागले. खेद करून आशंका मानिली. ये जातीचें वर्तमान जाहालें.

१०५. भागानगर-भेटीचा विचार

पुढें राजे तकी बसून राज्यकारभार करूं लागले. निजामशाही देश काबीज केला. मोंगलाईही जप्त केली. भागानगरच्या बादशाहांनीं राजे यांशी सल्ला करून, निराजीपंताचे पुत्र प्रल्हादपंत मोठे बुद्धिवंत यांस हेजिबीस ठेवून घेऊन, कारभार राजियास देऊन स्नेहांत मिळाले. वरकड किरकोळीं राज्यें होतीं तीं घेतलीं. कितीएकांनीं कारभार देऊन अंकित होऊन राहिले. तुंगभद्र देशापासून कावेरीपर्यंत कर्नाटक साधावें, हा बेत मनांत धरिला. त्यास लष्कर पाठवून साधावें, तरि दिवसगतीवर पडतें. म्हणून खुद्द राजियांनीं आपण जावें असें केलें. त्यास पेडगांवीं बहादुरखान गनीम पाठीवर येईल म्हणून निराजीपंत न्यायाधीश पाठविले. कित्येक द्रव्य अलंकार [भूषणें] रत्नखचित पाठविलीं. त्यास अंतरंगे सख्य [करून] “ एक वर्षपर्यंत आपणास कर्नाटक साधावयास लागेल, तुम्हीं राज्यास उपद्रव न करणें,” असें सांगून ठायीं ठेविलें. आणि कर्नाटकास जावयास समागमें निवडून पागे पतके पंचवीस हजार स्वार व सरकारकून रघुनाथ नारायण व जनार्दन नारायण हे कर्नाटकचे माहितगार यांस बरोबर घेतलें. वरकड पेशवे व सुरनीस व वाकनीस वरकड लष्कर राज्यास रक्षणास ठेविलें आणि विचार केला कीं, “कर्नाटक साधावयास द्रव्य लागेल त्यास खजिन्यांतील द्रव्य वेंचू नये. नूतन मिळवावे आणि वेंच करून देश साधावा.” असा विचार करितां भागानगरचे पातशाहीत द्रव्य उदंड आहे. तेथें निष्ठुरता करून द्रव्य मेळवावें, तरि वर्षास करभार भागानगरकर देतात. तेथें निष्ठुरता करू नये. सख्य करून त्यांची भेट घ्यावी. भेटीनंतर सर्वही अनुकूल करून देतील. असा विचार करून भागानगरीं प्रल्हादपंत हेजीब राजियाचे होते त्यांसि हें वर्तमान लिहून भेट घ्यावी हा विचार केला. तानाशाहा पातशाहा भागानगरकर यांनीं मनात बहूत शंका धरिली कीं, “जैसा अफजलखान बुडविला, कीं शास्ताखान बुडविला, दिल्लीस जाऊन अलमगरि पातशाहास पराक्रम दाखविला, ऐसा एखादा अनर्थ जाहाला तर काय करावें? भेट मात्र राजियाची न घ्यावी. जे मागतील तें देऊं.” असें बोलिला. मग पातशाहाशीं व अकण्णापंत व मादण्णापंत कारभारी यांशीं प्रल्हादपंतें आण, शपथ, क्रिया बहूत दिधल्या. अपाय नाहीं. स्नेहाची

भेट घेऊन जातील, अशी बळकटी केली.

१०६. राजे भागानगरास

येणेंप्रमाणें राजियाशी घटाई केली. उभयतांच्या भेटी व्हाव्या ऐसा नेम करून मग राजे मजल दरमजल लष्कर घेऊन भागानगरास चालिले. भागानगरची विलायत लागल्यावर ताकीद केली. एक काडी रयतेची तसनस न व्हावी ऐसें केलें. कित्येक गर्दाना मारून जाबता बसविला, आणि मजलीस जाऊन तेथें खुष-खरेदी सर्व पदार्थ घेऊन चालिले. लूट नाही. असे जातां पुढें पातशाहास खबर कळून बहूत संतुष्ट जाहाला. पातशाहा पुढें दोन चार गांव सामोरे यावे असें केलें. राजा मोठा साधक, आण घालून पातशाहास सांगून पाठविलें कीं, “तुम्हीं न येणें. आपण वडील भाऊ मी धाकटा भाऊं. आपण पुढें न यावें.” असें सांगून पाठविल्यावरि पातशाहा बहूत संतुष्ट जाहाले. आणि मादंगापंत व अकणापंत म्हणजे बजया पातशाहा, सर्व पातशाही [मध्ये] धणी, हे उभयतां पुढें येऊन, राजियास घेऊन शहरास गेले. राजियांनीं आपले लष्करास कुल जरी सामान केलाच होता. सुमुहूर्त पाहून पातशाहाचे भेटीस नगरामध्ये चालिले. पातशाहांनीं कुल नगर श्रृंगारिलें. चौफेरी बिदीस कुंकुमकेशराचे सडे रंगमाळा घातल्या. गुढिया, तोरणें, पताका, निशाणें नगरांत लाविलीं. नगर-नागरिक लोक कोट्यानकोटी राजा पाहावयास उभे राहिले. नारींनीं मंगलआर्त्या अगणित उजळून राजियास वंदिलें. सोनें-रुपियाचीं फुलें राजियावरि उधळलीं. राजियांनीं लोकांस खैरात द्रव्य वस्त्रें अगणित दिलीं, आणि सर्व सैन्यासहित दादमहालास पावले. पातशाहास “खालतें उतरूं नका, आपण खासा येतों” म्हणून शफत घालून सांगून पाठविलें. पातशाहा महालावरि राहिले. राजियांनीं आपले लष्करचे लोक कंबरबंदी करून महालाखालीं बसविले आणि शिडीवरून चालिले. खासा राजा व जनार्दन नारायण व प्रल्हादपंत व सोनाजी नाईक दौलतबंदकी व बाबाजी ढमढेरे पांचजण चढलें. महालांत गेले. पादशाहा पुढें येऊन क्षेम आलिंगन केलें. उभयतां एकासनीं बसलें. मादंगापंत व अकणापंत व जनार्दनपंत, प्रल्हादपंत, सोनाजी नाईक बंकी व बाबाजी ढमढेरे असे होते. पादशाहा व राजे व मादंगापंत त्रिवर्ग बसले, वरकड उभे राहिले. उभयतांचा स्नेह अतिशय. बोलणें जालें. पातशाहाच्या स्त्रिया झरोकियांतून जाळपालांतून राजा पाहातां बहूत थक्क जाहाल्या. पादशाहाही बहूत खुशाल जाहाले. एक प्रहर बसून राजियाच्या पराक्रमाच्या गोष्टी ऐकिल्या. कित्येक अलंकार रत्नजडित व वस्त्रें, हत्ती, घोडे राजियास व राजियाकडील लोकांस सर्वास देऊन निरोप दिला. राजे व पातशाहा महालाखालीं येऊन राजे आपल्या स्थळास चालिले.

१०७. पादशाहाचे समाधान

महालाखालीं रघुनाथपंत व हंबीरराव वरकड सरदार लष्कर ठेविले होते, त्यांसही समागमें

घेऊन आपले जागियास आले. मार्गी येतां नगर लोकांस खैरात केली. राजे उठोन गेलियावरि पादशाहाचें समाधान जालें कीं, राजा प्रामाणिक, आपल्यास रक्षिलें, क्रिया जतन केली. ऐसें आश्वर्य मानून प्रल्हादपंतास कित्येक बक्षिसें पादशाहांनीं दिलीं कीं, तुम्ही प्रामाणिक, [असें] म्हणून नांवाजून राजियाकडे पाठविलें.

१०८. “तुम्हीं सहाय असावें.”

दुसरे दिवशी मादंणापंतीं राजियास आपले घरास मेहमानीस नेलें. आणि आपले मातोश्रीचे हातीं पाक सिध्द करून मादंणापंत व अकंणापंत जवळ बसून राजियास भोजन घातलें. वरकड राजियाकडील समुदाय होता त्यासही भोजनास घातलें. आणि अलंकार, वस्त्रें, हत्ती, घोडीं देऊन स्थळास पोहोचविलें. पातशाहांनीं मादंणापंतास बोलावून नेऊन विचारलें कीं, “राजियास काय पाहिजे तें देऊन, राजियास संतुष्ट करून निरोप द्यावा.” असा विचार करून सुमुहूर्त पाहून मागती राजे भेटीस आणिले, आणि जडजवाहीर रत्नाचे अलंकार, हत्ती, घोडे अपरमित दिधले. कुल सरकारकून व हंबीरराव व वरकड सरदार यांचे मुजरे महालावरि उभयतां छत्रपती बैसून, मुजरे घेऊन, सरदारांचे पराक्रम नांव पाहून, सर्वास अलंकार, वस्त्रें, हत्ती, घोडे, मनुष्य पाहून दिधले. आणि पातशाहा बोलिले कीं, “सर्वाप्रसंगी आपणांस तुम्हीं सहाय असावें.” ऐशी बळकटी करून, राजियाची आण शपथ घेऊन निरोप दिला. प्रतिवर्षी करभार जो देणें तो येणेंप्रमाणें देऊन, प्रल्हादपंत नेहमीं आपणाजवळ ठेऊन आपले निजबतीनें आमचेजवळ असो देणे, ऐसें बोलिले. राजे आपले स्थळास आले.

१०९. राजे श्रीशैल्यास

त्याउपरि, राजियास भागानगरचे मोठमोठ्या सरदारांनीं मेहमान्या केल्या. ऐसे एक महिनाभर भागानगरीं होते. तेथीलद्रव्य वस्तुभाव घेऊन चंदीकडे सेनासमुदाय घेऊन चालिले. मग श्रीशैल्यास आले. नीळगंगेचे स्नान करून श्रीचें दर्शन जालें. तीर्थविधी जाला. राजियांनीं स्थळ देखोन परम आनंद जाला कीं, केवळ कैलास दुसरें, असें स्थळ वाटलें. तेथें हें देह श्रीस अर्पण करावें, शिरकमल वाहावें, ऐसें योजिलें. [ते] समयीं श्रीभवानी अंगांत आविर्भवली आणि बोलिली जे, “तुज ये गोष्टी मोक्ष नाहीं. हें कर्म करूं नको. पुढें कर्तव्यही उदंड तुझे हातें करणें आहे.” असें सांगून श्री गेली. हें वर्तमान सावध जाल्यावरि राजियास कारकुनांनीं सांगितलें. मग श्रीस शिरकमल वाहावें हा विचार राहिला.

११०. चंदीस वेढा

पुढें कर्नाटकचा देश साधावा म्हणोन चंदीस वेढा घेतला. चंदीमध्ये खानखान विजापूरकरांचा वजीर याचे पुत्र रुपलखान व नासरीखान हे उभयतां होते. त्यास राजकारण करून,

त्यास कौल देऊन बाहेर काढिलें आणि स्थळ साध्य केलें. त्रिमल महाल म्हणून आहे तेथें शेरखान विजापूरचा वजीर पाच हजार स्वारांनिशी होता. पठाण तोलदार, हती सामान द्रव्य अगणित होतें. तो राजावर चालून आला. त्याशीं युध्द करून त्यास बुडविला. जिवंत खासा शेरखान धरिला. पांच हजार घोडे व बारा हती पाडाव केले. द्रव्य जवाहीरही अपार हस्तगत जाले. मोठें युध्द केलें. असें कर्म करून त्रिमल महाल फते केला.

१११. शिवाजी-व्यंकाजी भेट

त्या उपरि राजश्री व्यंकाजी राजे, धाकटे भाऊ राजियाचे, यांनीं चंदावरचे राज्य साध्य करून राज्य करीत असत. त्यांनीं आपले कारकून होते ते समागमें घेऊन राजियाचे भेटीस आले. भेट बंधूबंधूची जाली. एकाजी राजाचे कारकून काकाजीपंत पेशवे भेटले व कोन्हेर महादेव मुजूमदार भेटले, जगंनाथपंत, व्यंकाजी दत्तोचे पुत्र, सर्व सैन्य भेटलें व भिवजी राजे व प्रतापजी राजे नाटकशाळेचे पुत्र महाराजांचे होते, तेही भेटले. बहूत संतोष जाला. उभयतां बंधूची मेहमानी परस्परें जाली. देणेंही उभयतांनी उदंड दिलें. आठ दिवस एकत्र होते. मग राजियांनीं व्यंकाजी राजे यांसि प्रश्न केला कीं, “महाराज तुमचे आमचे पिते. आपण त्यांजकडून निरोप घेऊन पुण्याकडे जाऊन येवढें राज्य साधिलें. कीर्त केली. ऐशियासि वडिलांची बारा बिरदें तुम्हांजवळ आहेत. तीं तुम्ही चालवीतच आहां. ऐशियास आपण वडील पुत्र आणि पराक्रमी, तुम्हांहून पराक्रम विशेष केला. बारा बिरदें मात्र तुम्हांजवळ आहेत तीं आपणास देणें. आपण चालवूं नवीं बिरदें करावयाची काय आशंका आहे? परंतु वडिलाचीं हातचीं आहेत तेवढीं आपणाजवळ असावीं म्हणून मागितली.” त्याजवरून त्यांनी विकल्प चिंतांत आणून दिलीं नाहींत. त्याजवर एकाजी राजे यांच्या कारकूनांनी व कारभारी यांनीं त्यांचे पोटात भय घातलें कीं, राजे तुम्हांशीं खटखट करून बिरदें जोरावारीनें घेतील असें सांगून, त्यास धास्त उत्पन्न करून रात्रीचें वेळेस व्यंकाजी राजे पळून चंदावरास बिरदें घेऊन गेलें.

११२. राजे देशी.

त्यास दुसरे दिवशीं राजियास वर्तमान कळलें कीं, व्यंकाजी राजे पळून गेले. त्याजवरून आश्चर्य केलें कीं, “काय निमित्त्य पळाले? आम्ही त्यांस धरीत होतो की काय? आम्हांस बिरदें काय करावयाचीं? आमची बिरदें अष्ट दिशेस लागलीं आहेत. समुद्रवलयंकित भूमंडळी कीर्त आपली जाली आहे. तेथें बिरदें काय करावयाची? वडलांची वस्त असावी म्हणून मागितलीं होतीं. पळावयाचें नव्हतें. घावयाचीं नव्हतीं तरि न देणें. उगेच उठून पळून गेले. अति धाकटे ते धाकटे, बुध्दीही धाकटेपणा योग्य केली.” असें बोलिले. मग त्यांचें कारकून व सरदार पळत होते ते राजियाचे लोकांस सांपडले. त्यांस धरून आणिलें. मग त्या अवघियांस वस्त्रें भूषणे, अश्व देऊन

चंदावरास बंधूसंनिध पाठविलें. संताजी राजे म्हणून महाराजांचे नाटकशाळेचे पुत्र होते. ते शूर पराक्रमी होते. ते राजियाच्या भेटीस आले. भेट जाली. त्यांस कर्नाटकांत घोड्यांची दौलत दिधली. महाल मोकाशे दिले. हत्ती, घोडे, वस्त्रे देऊन रवाना केले. आणि येळूरकोट यामध्ये इदलशाई ठाणे होतें. तो कोट म्हणजे पृथ्वीवर दुसरा गड असा नाही. कोटांत जीत पाणियाचा खदंक. पाणियास अंत नाही असें. उदकांत दाहा हजार सुसरी. कोटाचे फांजियावरून दोन गाडिया जोडून जावें ऐशी मजबूती. पडकोट तरि चार चार फेरियावरि फेरे. ये जातीचा कोट. त्या कोटास वेढा घालून कोट घेतला. वरकडही जागां जागां गढी कोट घेतले. कित्येक नवे बसविले. असे शंभर कोट त्या प्रांती केले. वीस लक्ष होनांचे राज्य साध्य केले. चंदी म्हणजे जैसें विजापूर, भागानगर, तैसाच तक्ताचा जागा. येथें राजियांनीं राहावें. परंतु इकडेही राज्य उदंड. त्याचें संरक्षण जालें पाहिजे. याजकरितां चंदीस रघुनाथ नारायण ब्राह्मण त्यास मजमू संपूर्ण राज्याची सांगितली. आणि त्यास तो प्रांत स्वाधीन करून चंदीस ठेविलें. आणि राजियांनीं आनंदराव व मानाजी मोरे हे दोघे सरदार फौजेनिशीं बराबर घेऊन चंदीहून निघाले. घाट चढून वरतें आले. कोल्हार, बाळापूर हे कोट घेतले. देश काबीज केले. कित्येक गड वसविले. पुंडपाळेगार मारून गर्दीस मिळविले. त्या प्रांती रंगो नारायण म्हणून कारकून सरसुभेदार ठेविले. तोही प्रांत रघुनाथपंतांचे स्वाधीन केला. कोल्हार प्रांतें मानाजी मोरे सरदार फौजेनिशीं ठेविले. आनंदराव राजियांनीं बराबर घेऊन कोपलास आले. तेथून लक्षमेश्वरास आले. तेथून मजल दरमजल संपगांव प्रांतीं आले. बलवाडा म्हणून कोट होता. तेथे देसाईण बायको होती. तिनें राजियाचे लष्करचे कहीकाबाडी बैल नेले. हें वर्तमान राजियास कळलें. बलवाडास वेढा घातला. कोट घेऊन देसाईण धरिली. तीस शिक्षा केली. मग पुढें पन्हाळियास आले. आणि राज्याचाही परामृष केला. मग राजे आले हें वृत्त सर्वास कळलें. त्याजवरून निराजीपंत बहादुरखानाजवळ ठेविले होते, तेही दर्शनास आले, व खानांनींही जडजवाहीर, वस्त्रे राजियासि पाठविली.

११३. व्यंकाजीशी सला

त्या उपरि, कर्नाटकांत हंबीरराव फौजेनिशीं व रघुनाथ नारायण ठेविले होते हें वर्तमान व्यंकाजी राजे यांस कळोन राजियांनीं आपली फौज व पाळेगारांची फौज मिळविली, आणि हंबीरराव यावरि चालून आले. ते समयीं हंबीरराव याचे चौगुणी घोडा राऊत हशम अगणित व्यंकाजी राजे यांचे होते. मग यांस त्यांस युद्ध जालें. मग राजियाचा पुण्य प्रभाव आधिक आणि भाग्योदय, हंबीरराव यांनीं व्यंकाजी राजियाची फौज मोडली. मोठें युद्ध जाहलें. अगणित रण पडलें. आणि व्यंकाजी राजियाचे चार हजार घोडे पाडाव केले. व हत्ती जड जवाहीर बाजे सरदार भिवजीराजे व प्रतापजी राजे वरकडही नामांकित लोक पाडाव केले. अशी फत्ते केली. यश आलें. आणि पाडाव केले. सरदारांस वस्त्रे देऊन सोडिलें. यावरि रघुनाथपंत व हंबीरराव चालोन चंदावराकडे गेले. मग व्यंकाजी राजे यांनीं सभ्य मनुष्य मध्यस्त घालून सख्य करावें असें जालें.

त्याजवर रघुनाथपंती व हंबीररायांनी राजियाकडे जासूद पत्रे देऊन पाठविले. मग राजियास वर्तमान कळोन या उभयतांस उत्तर पाठविले की, “व्यंकाजी राजे आपले धाकटे बंधू आहेत. मूलबुध्दी केली. त्यांस तोही आपला धाकटा भाऊ, त्यांस रक्षणें, त्याचें राज्य बुडवूं नका.” अशी उत्तरे आलियावरि उभयतांनी व्यंकाजी राजे यांशी सला केला. आणि द्रव्यही उदंड घेतले. मग रघुनाथपंती हंबीरराव यास लष्कर सहवर्तमान निरोप देऊन राजियाकडे पाठविले. आणि रघुनाथपंत आपण तिकडे कर्नाटकांत फौज दहा हजार स्वार पागा व शिलेदार जमा करून तें राज्य रक्षून राहिले.

११४. जालनापूरास वेढा

हंबीरराव याची व राजियाची भेट जाहाली. कित्येक नांवाजिले. बक्षिसें दिली. आणि पुढें खासा राजियांनी अवघें लष्कर घेऊन जालनापूर मोंगलाईत त्यास वेढा घातला. पेठा मारिल्या. शहर लुटून फन्ना केले. अगणित द्रव्य, सोनें रुपें, जडजवाहीर, कापड, घोडे, हत्ती, उंटें फस्त केली. मोंगलांची फौज [घेऊन] रणमस्तखान चालोन आला. युध्द जालें. सिदोजी निंबाळकर राजे याजकडील पांच हजार फौज, तीन दिवस युध्द केले. रणमस्तखान यासि कैद करून आणिला. त्यासि बुडवावें तों त्याचे कुमकेस केसरसिंग व सरदारखान व बाजे उमराव असे वीस हजार फौज तीन कोसांवर राहिली. मग केसरसिंग यानें अंतरंगें सांगून पाठविले की, उभयपक्षी भाऊपणा आहे. आमची गांठ पडली तोंवर तुम्हीं नाही कूच करून जाणें. हें वर्तमान कळतांच राजे तेथुन निघाले. लष्कर, जडगिरी मार्गाने जावें अशी तजवीज केली. ते समयीं बहीरजी जासूद यानें कबूल केले की, “मोंगलांची गांठ न पडतां लष्कर घेऊन ठिकाणास जातों. साहेबीं फिकीर न करणें.” तीन रात्री खपोन रात्रंदिवस अवकाश न करितां पावगड येथें लष्कर घेऊन आला. राजे बहिरजी नायकावर खुशाल झाले. त्याजकडे फाजील होतें तें माफ करून आणखीही बक्षीस दिले. तेथून सावकास लष्कर घेऊन राजे पुरंदरास आले.

११५. संभाजी दिलेलखानाकडे

इतकियांत संभाजीराजे राजियांचे पुत्र ज्येष्ठ राजियावर रुसून मोंगलाईत गेले. ते जाऊन दिलेलखानास भेटले. मग त्यांनीं बहूत सन्मान करून चालविले. पातशाहास दिल्लीस दिलेलखानांनीं लिहून पाठविले की, “राजियाचा पुत्र संभाजी राजा रुसून आपणाजवळ आला आहे. त्यास गौरव करून आम्हीं ठेवून घेतला आहे. तर पादशाहांनीं मेहरबान होऊन त्यांस नांवाजावें म्हणजे राज्यांत दुई होईल. राज्यांतील लष्कर उठोन आपोआप येईल आणि किल्ले कोट साधतील.” म्हणून लिहिले. त्याजवरून पादशाहांनीं विचार केला की, “राजियाचा पुत्र आला आहे, त्यास नांवाजितां पातशाहींत फितवा करून पातशाही बुडवितील. नांवाजू नये. हुजूर आणून कैदेंत ठेवावा.” ऐसा विचार करून दिलेलखानास लिहून हुकूम पाठविला की, संभाजी राजियास घेऊन

हुजूर येणें. असें लिहिलें. तों अगोदर दिलेलखानाचा वकील पातशाहाजवळ होता, त्यानीं हें वर्तमान खानास लिहून पाठविलें. तें वर्तमान खानास कळतांच संभाजी राजियास सुचना करून पळविलें. ते पळून पन्हाळियास आलें. हें वर्तमान राजियास पुरंधरास कळतांच संतोष पावून पुत्राचे भेटीस पन्हाळियास आलें. मग पितापुत्राची भेट जाहाली. बहूत रहस्य जाहालें. त्या उपरि राजे म्हणूं लागले कीं, “लेंकरा, मला सोडूं नको. औरंगजेबाचा आपला दावा. तुजला दगा करावयाचा होता, परंतु श्रीनें कृपा करून सोडून आणिला. थोर कार्य जालें. आतां तूं ज्येष्ठ पुत्र थोर जालास, आणि सचंतर राज्य कर्तव्य हें तुझ्या चितीं आहे असें आपणास कळलें. तर मजला हें अगत्य आहे. तरि तुजलाही राज्य एक देतों. आपले पुत्र दोघेजण एक तूं संभाजी व दुसरा राजाराम. ऐसियास हें सर्व राज्य आहे, यास दोन विभाग करतों. एक चंदीचे राज्य, याची हद्द तुंगभद्रा तहद कावेरी हें एक राज्य आहे. दुसरें तुंगभद्रा अलीकडे गोदावरी नदीपर्यंत एक राज्य आहे. ऐसीं दोन राज्यें आहेत. त्यास तूं वडील पुत्र, तुजला कर्नाटकीचें राज्य दिधलें. इकडील राज्य राजारामास देतों. तुम्हीं दोघे पुत्र दोन राज्यें करणें. आपण श्रीचें स्मरण करून उत्तर सार्थक करीत बसतों.” असें बोलिले. तेव्हां संभाजी राजे बोलिले कीं, “आपणास साहेबांचे पायांची जोड आहे. आपण दूधभात खाऊन साहेबांचे पायांचें चिंतन करून राहीन.” असें उत्तर दिधलें. आणि राजे संतुष्ट जाहाले. मग पिता पुत्र बैसून कुल राज्य आपलें देखिलें. कर्नाटक किती आहे व खजीना काय आहे व मुत्सद्दी सरकारकून काय काय? गड कोठें? किती? हशम काय? समुद्रांतील जंजिरे, पाण्यांतील जाहाजें किती? इसमांचा आकार केला. बितपशील:- कारखाने अठरा व महाल मुलूख नाना जिन्नसवार संख्या करणें तो केला. बितपशील:-

११६. राज्याची मोजदाद

अठरा कारखाने

१ खजीना. १ जव्हाहीरखाना. १ अंबारखाना. १ शरबतखाना. १ तोफखाना. १ दफतरखाना. १ जामदारखाना. १ जिरातखाना. १ मुदबखखाना. १ उष्टरखाना. १ नगारखाना. १ तालीमखाना. १ पीलखाना. १ फरासखाना. १ आबदारखाना. १ शिकारखाना. १ दारूखाना. १ शहतखाना.

बारा महाल

१ पोते. १ सौदागीर. १ पालखी. १ कोठी. १ इमारत. १ वहिली. १ पागा. १ सेरी १ दरुनी. १ थट्टी. १ टंकसाल १ छबीना.

खजीना नाणेंवार व कापड जिन्नसवार बी॥

सुवर्ण -----नाणें

१००००० गंबार एक लक्ष. २००००० मोहरा दोन लक्ष. ३००००० पुतळ्या तीन लक्ष. १३६४४२५

पातशाही होन. १००००० सतलाम्या एक लक्ष. १००००० इमराम्या एक लक्ष. ४००००० शिवराई होन. १५००००० कावेरी पाक [होन.] १२७४६५३ सणगरी होन. २५४०३० अच्युतराई होन. ३००४५० देवराई होन. १००४०० रामचंद्रराई होन. १००००० गुती होन. २००००० धारवाडी होन. ३००००० फलम नाणेवार. २००००० प्रलखटी [?] होन. १००००० पाक व नाईकी होन. ३००००० आदवणी होन. ५००००० जडमाल होन. १४०००० ताडपत्री होन. १००००० सार्धे सोनें नग कांबी, वजन खंडी १२॥.

पुरवणी होनांची नांवे (फलम याचे पोटीं)

१ अफरजी. १ त्रिवाळुरी. १ त्रिसुळी. १ चंदावरी. १ बिलघरी. १ उलफकरी. १ महमदशाई. १ वेळुरी. १ कटेराई. १ देवजवळी. १ रामनाथपुरी. १ कुनगोटी.

रुपये-----जड जव्हाहीर

५००००० रुपये. २००००० आसरपद्या. १०००००० आबाशा. २५००००० दाभोळी कबरी. १०००००० चुली कबरी. ५००००० बसरी कबरी. १०००००० रुपें सार्धे व मीनगारी व भांडीं नग वजन खंडी ५०. [जवाहीर] १ माणकें. १ पांच. १ वैडूर्ये. १ नीळ. १ पैराज. १ मोतीं. १ पोवळें. १ पुषकराज. १ हिरे. एकूण ९

कापड जरी व साधे व रंगाचे व खुमास जिन्नसवार छपन्न देश व दर्यावरील अजमासें किंमत होन १,००,००,००० ५०,००० निशाणी होन.	 } 	धान्य संग्रह, रस संग्रह, अगणित होता. कोठार व देशांत अमर्याद होतीं.--- कलम एकूण चंद्रमे संख्या २५००५०० ५००००० येळुरी होन.
---	---------------------	--

घोडे-राऊत संख्या पागा सिलेदार १,०५,००० एक लक्ष, पांच हजार तपशील.

पागा ४५,००० यांचे सरदार. नांवे :

१ हंबीरराव सरनौबत. १ संभाजी घोरपडे. १ मानाजी मोरे. १ येसाजी काटकर. १ संताजी जगताप. १ निंबाजी पाटोळे. १ जेतोजी काटकर. १ परसोजी भोसले. १ गणोजी शिरके. १ बाळोजी काटकर. १ निळोजी काटे. १ नेतोजी पालकर. १ तुकोजी निंबाळकर. १ गोंदजी जगताप. १ संभाजी हंबीरराव. १ धनाजी जाधव. १ शामाखान. १ वाघोजी शिरके. १ हरजी निंबाळकर. १

भवानराव. १ आनंदराव हशमहजारी. १ तेलंगराव. १ रुपाजी भोंसले. १ व्यंकटराऊ खांडकर. १ खंडोजी जगताप. १ उदाजी पवार. १ रामजी कांकडे. १ कृष्णाजी घाडगे. १ सावजी मोहिते. – एकूण २९.

शिलेदार व मुलखींचे सुभेदार:-

१ नागोजी बल्लाळ. १ गणेश शिवदेव. १ चंदो हिरदेव. १ नेमाजी शिंदे. १ रामाजी भास्कर. १ बयाजी गडदरे. १ बाळाजी निळकंठ. १ हिरोजी शेळके. १ त्रिंबक विठ्ठल. १ महादजी नारायण. १ बाळोजी शिवतरे. १ जानराव वाघमारे. १ संक्रोजी माने. १ अमरोजी पांढरे. १ रामाजी जनार्दन. १ मुधोजी थोरात. १ कृष्णाजी भांदडे. १ बहिरजी वडगरे. १ चंदो नारायण. १ खेमणी. १ खंडोजी आटोळे. १ राघो बल्लाळ १ बळवंतराव देवकांते. १ बहिरजी घोरपडे. १ मालोजी थोरात. १ बाळाजी बहिरव. १ देवाजी उघडे. १ गणेश तुकदेव. १ केरोजी पवार. १ उचाले. १ नरसोजी शितोळे.

हती व हतीणी, छावे सुमार	पाण्यांतील जहाजें	जहाजें आरमारचे सरदार,
१२६०	१ दर्यासागर (दर्यासांरग?)	१ इब्रामखान. १ मायनाईक.

हशम मावळे सरदार असामी १०००,००० सरदार:-

१ येसाजी कंक सरनोबत. १ सूर्याजी मालसुरे. १ गणोजी दरेकर. १ मुग्बाजी बेनमणा. १ माल सांवत. १ विठोजी लाड. १ इंद्रोजी गावडे. १ जावजी महानलाग. १ नागोजी प्रल्हाद. १ पिलाजी गोळे. मुधोजी सोनदेव. १ कृष्णाजी भास्कर. १ कलधोडे. १ हिरोजी मराठे. १ रामाजी मोरे. १ हिरोजी भालदार. १ तुकोजी कडू. १ राम दळवी. १ दत्ताजी इडि(तु)लकर. १ पिलाजी सणस. १ जावजी पाये. १ भिकजी दळवी. १ कोंडजी वडखले. १ त्रिंबकजी प्रभू. १ कोंडजी फरजंद. १. तानाजी तुंदुसकर. १ तानसावंत मावळे. १ महादजी फरजंद. १ येसजी दरेकर. १ बाळाजीराव दरेकर. १ सोन दळवे. १ चांगोजी कडू. १ कोंडाळकर. १ ढवळेकर. १ तानसावंत भोंसले. एकूण ३६.

गड, कोट, जंजिरे व देशांतील जंजिरे, गड, कोट बितपशील:-

१ कोंढाणा ऊर्फ सिंहगड. १ घनगड. १ येलबर्गीगड. १ रांगणा ऊर्फ प्रसिध्दगड. १ लिंगाणा. १ चंदन. १ मसीतवाडे ऊर्फ मानगड. १ जयगड. १ लोहगड. १ कोट फोंड. १ कोट लावड. १ रसाळगड. १ हडपसर ऊर्फ पर्वतगड. १ कोट केचर. १ सातारागड. १ परळीगड ऊर्फ सज्जनगड. १ वल्लभगड. १ जवळेगड. १ हरुषगड. १ कुरडू ऊर्फ मंदरगड. १ सालोभागड. १ रोहिडा. १ मदगिरीगड. १ जिवधण. १ कोट मंगळूर. १ कोपलगड. १ कोट कुष्टगी. १. पन्हाळगड. १.

नौबतगड. १ कोटसुपें. १ पुरंदरगड. १ पाली ऊर्फ सरसगड. १ अचलागिरीगड. १ भोरप ऊर्फ सुधागड. १ कोट अंकोलें. १ पांडवगड. १. वंदन. १ कोट शिवेश्वर १ खेळणा ऊर्फ विशाळगड. १ त्रिंबक ऊर्फ श्रीगड. १ कोट हलियाळ. १ बहादूरगड. १ तानवडा. १ सालेरीगड. १ मनोहरगड. १ अहिवंतगड. १ ठकरीगड. १ माहुलीगड. १ चाऊड ऊर्फ प्रसन्नगड. एकूण ४९.

नवे राजियांनीं गड वसविलें त्यांचीं नांव निशीवार सुमारी.

सुमार १११

१ राजगड चारी माच्या. १ तोरणा ऊर्फ प्रचंडगड. १ केळजा. १ वैराटगड. १ कमलगड. १ वर्धनगड. १ प्रतापगड. १ कांगोरी ऊर्फ मंगळगड. १ गहनगड. १ पताकागड. १ पद्मागड. १ सुबकरगड. १ सबलगड. १ बहिरवगड ऊर्फ सारंगा. १ गगनगड ऊर्फ बावडा. १ सारंगगड. १ सुरगड. १ जंजिरे विजयदुर्ग. १ जंजिरे सिंधुदुर्ग. १ जंजिरे खांदेरी. १ पावनगड. १ पारगड. १ भिंवगड. (भीमगड). १ भूधरगड. १ राजगड. १ सहन(ज)गड. १ नाकगडगड. १ लोणजागड. १ काचणागड. १ सिदीचा गड. १ वसंतगड. १ सुदंरगड. १ महीमानगड. १ मच्छंद्रगड. १ व्यंकटगड. १ माणिकगड. १ लोकलगड.(कलोल?) १ कोथळागड. १ श्रीवर्धनगड. १ कमरगड. १ वासोटा ऊर्फ व्याघ्रगड. १ खोलगड. १ प्रचितगड. १ प्रौढगड. १ वनगड. १ नरगुंदगड महदगड. १ रामदुर्ग ऊर्फ भुजबळ. १ बालेराजा. १ अंजनवेली. १ सरगड. १ मुरगोड. १ श्रीमंतगड. १ गजेंद्रगड. १ कोट येळूर. १ कनकाद्रिगड. १ रवळागड. १ नाचणागड. १ रामसेजगड. १ रुद्रमाळगड. १ समानगड. १ वल्लभगड. १ महीपालगड. १ मयोरगड ऊर्फ नवलगुंद. १ पटगड. १ सोनगड. १ कुंजरगड. १ तुंगगड ऊर्फ कठीणगड. १ महीपतगड. १ मदनगड. १ कांगोरीगड. १ वारुगड. १ भूषणगड. १ कोट बारगीर. १ कंबलगड. १ मंगलगड. १ स्वरूपगड. १ ढोलागड. १ मनरंजनगड. १ बहुलगड. १ महींद्रगड. १ रजेगड. १ बळवंतगड. १ श्रीगलडवगड. १ पवित्रगड. १ कलानिधीगड. १ गंधर्वगड. १ सुमनगड. १ गंभीरगड. १ मंदरगड. १ मर्दनगड. १ दहीगड. १ मोहनगड. १ गडागड. १ वीरगड ऊर्फ घोसाळा. १ तिकोना ऊर्फ वितंडगड. १ जंजिरे सुवर्णदुर्ग. १ जंजिरे रत्नागिरी. १ राजकोट. १ सेवणागड. १ सेवकगड. १ कोहजगड. १ कठोरगड. १ भास्करगड. १ कपलगड. १ हरिश्चंद्रगड. १ जंजिरे कुलाबा. १ सिध्दगड. १ मंडणगड. – एकूण सुमारे १०८.

कर्नाटक प्रांतींचे गड केले नवे एकूण सु॥ ७९ बितपशील :-

कोल्हार, बाळापूर-वरघाट

१ कोल्हार, बाळापूर भोर. १ नंदीगड. १ चंदनगड. १ ब्रह्मगड. १ गणेशगड. १ श्रीवर्धनगड. १ वज्रगड. १ मर्दनगड. १ कोट बिदनुर. १ भास्करगड. १ पिपला ऊर्फ प्रकाशगड. १ कोट ढमकूर. १ कोट कोलार कदीम. १ दुर्गमगड. १ भीमगड. १ सरसगड. १ अहिनिजादुर्ग. १ कट्टरगड. १

मकरंदगड. १ बुरवडगड. १ सोमशंकरगड. १ हातमलगड. १ भूमंडणगड. १ मेज कोल्हारगड. १ महीपालगड. १ भीमगड नजिक कपशेरी. १ बुंदीकोट. १ कोट येलूर. १ कैलासगड. १ महीमंडणगड. १ अर्जुनगड. १ अर्काटगड. १ पडवीरगड. १ भंजनगड. १ राजगड चंदी. १ मदोन्मतगड चंदी. १ मुखणेगड कोटवेल. १ भातुर. १ पालेकोट. एकूण ३८.

घाटाखालीं गड कोट

१ पतनगदनेगड. १ जगदेवगड. १ केवळगड. १ गगनगड. १ मदगड. १ कस्तुरीगड. १ रत्नगड. १ प्रबळगड. १ मार्तंडगड. १ कृष्णागिरी चंदी. १. शारंगगड चंदी. १ लागगड चंदी. १ कोट बिचंदी. १ सुदर्शनगड. १ महाराजगड. १ कृष्णागिरीगड. १ रंजनगड. १ शिदगड. १ मल्लकार्जुनगड. १ प्राणगड. १ कुंजरगड. १ आरकोटगड. १ कर्नाटकगड. १ बिगेवाळुंगड. १ बहिरवगड. १ कोटसुभा. १ मनगड. १ कोट त्रिकळूर. १ बेटवल ऊर्फ केमल. १ विशाळगड. १ कोट त्रिमल. १ चेलगड चंदी. १ कोट देवणापाटी. १ रामगड. १ चिंताहर कोट. १ वृध्दाचल कोट. १ चवीकोट. १ निलसाजितगड. १ यशवंतगड. १ देवगड. एकूण ४१.

एकदंर बेरीज ७९.

एकदंर गड बेरीज

५० प्रथम पन्नास. १११ नवे राजियांनी वसविले. ७९ कर्नाटक प्रांतीचें एकूण २४०.

११७. 'दोन प्रांत मिळून एक राज्य.'

एणेप्रमाणें आपलें राज्य सालेरी किल्यापासून गोदावरी नदी अलीकडे कुल देश वरघाट तळघाट तुंगभद्रा पावेतों हा एक प्रांत, व तुंगभद्रे पलीकडे देखील कोल्हार, बाळापूर, चंदी, येलूर सरद कावेरी पावेतों हा एक प्रांत. असे दोन प्रांत मिळून एक राज्य आहे. ऐशी तजवीज करून संभाजी राजियास पन्हाळ्यास ठेविलें. त्याजवळ जनार्दन नारायण सरकारकून व सोनाजी नाईक बंकी व बाबाजी ढमढेरे असे ठेविले. आणि पुत्राचें समाधान केलें कीं, "आपण रायगडास जातों. धाकटा पुत्र राजाराम याचे लग्न करून घेतों. मग राज्यभाराचा विचार कर्तव्य तो करूं. तूं वडील पुत्र आहेस. सर्व प्रकारें भरंवसा तुमचा." असें बोलून रायगडास गेले.

११८. राजारामाचे लग्न

धाकटा पुत्र राजाराम यास वधू पाहातां प्रतापराव पूर्वील सेनापती होते. त्यांची कन्या नवरी नेमस्त केली. आणि लग्न सिध्दी तें पावविलें. वधूचें [नांव] सौभाग्यवती जानकीबाई असें ठेविलें.

मोठा महोच्छाह केला. दानधर्म अपार केले.

११९. राजांस ज्वराची व्यथा

मग कांहीं दिवसांनी राजास व्यथा ज्वराची जाहाली. राजा पुण्यश्लोक. कालज्ञान जाणे. विचार पाहातां आयुष्याची मर्यादा जाली. असें कळून जवळील कारकून व हुजरे लोक होते त्यांमध्ये सभ्य, भले लोक बोलावून आणिले. बितपशील:-

कारकून : १ निळोपंत प्रधानपुत्र. १ प्रल्हादपंत १ गंगाधरपंत, जनार्दनपंतांचे पुत्र. १ रामचंद्र निळकंठ. १ रावजी सोमनाथ. १ आबाजी महादेव. १ जोतीराव. १ बाळप्रभू चिटणीस.

हुजरे लोक : १ हिरोजी फरजंद. १ बाबाजी घाडगे. १ बाजी कदम. १ मुधोजी सरखवास. १ सुर्याजी मालुसरा. १ महादजी नाईक पानसंबळ.

१२०. राजांचे देहावसान

असे मातबर लोक जवळी बोलावून आणिले. मग त्यांस सांगितले कीं, “आपली आयुष्याची अवधी जाली. आपण कैलासास श्रीचे दर्शनास जाणार. शरीर क्षीण देखून पन्हाळियावरि संभाजी राजे वडील पुत्र यांस सांगितलें [होतें] कीं, ‘तुम्ही दोघे पुत्र आपणास यांस राज्य वांटून देतों. आणि उभयतां सुखरूप राहाणें.’ म्हणोन सांगितलें. परंतु वडील पुत्र संभाजी राजे यांनीं ऐकिलें नाहीं. शेवट आपला तो निदानसमय दिसताहे. राज्य म्यां शिवाजीनें चाळीस हजार होनाचा पुणें महाल होता, त्यावरि एक क्रोड होनाचें राज्य पैदा केलें. हे गड, कोट व लष्कर पागा ऐसें मेळविलें, परंतु मज माघारें हें राज्य संरक्षण करणार ऐसा पुत्र दिसत नाहीं. कदाचित धाकटा कुंवार राजाराम वांचला तर तो एक हें राज्य वृद्धी तें पाववील. संभाजी राजे वडील पुत्र जाणता आहे, परंतु बुद्धी फटकळ आहे. अल्पबुद्धी आहे. त्यास काय करावें? आपण तो प्रयाण करतों. तुम्ही कारकून व हुजरे मराठे कदीम या राज्यांतील आहां. तुम्हांस या गोष्टी कळल्या असाव्या. आपणां माघारें संभाजी राजे पराक्रमानें राज्य सर्व आटोपतील. लष्करही थोरला राजा संभाजी म्हणून त्याजकडे डौल देऊन मिळतील. राजाराम धाकटा म्हणून याजकडे लष्कर येणार नाहीं. सरकारकून राजारामाचा पक्षपात करून उभयतां बंधूस राज्य वाटून दोन राज्यें करूं म्हणतील. शेवट लष्करचे मराठे कारकुनांचे विचारांत येणार नाहीत. शेवट अवघे सरकारकुनांसि विश्वास देऊन धरतील. संभाजी राजे हे आपले वेळचे थोर थोर ब्राह्मण यांस मारील. ब्राह्मण हत्या करील. पुढें मराठे यास लष्करचे सरदारांसही मारील, धरील, इजत घेईल. लहान माणसें, गुलाम, यांचा पगडा पडेल, आणि थोर लोकांची चाल मोडील. संभाजी कैफ खाईल, गांज्या ओढील, इषकबाजी करील. गड-कोट-देशामध्यें अनाईक होईल. राजा परामृष करणार नाहीं. द्रव्य खजीना सर्व उडवील. सर्व राज्य गमावील. संभाजीचे गूण ऐकून औरंगजेब दिल्लीहून चालून येईल. भागानगर, विजापूर

मोंगल घेईल. हें राज्यही घेतील, आणि संभाजी शेवट दगा खार्ईल. जे गती मलिक अंबर निजामशाहा त्याचा पुत्र फतेखान मलिका माघारां जाहाला, आणि पातशाही बुडविली, तैशीच संभाजी राजा करील. मग राजाराम राज्य करूं लागेल. तेव्हां गमाविलें राज्य साधील. मजपेक्षां पराक्रम विशेष करील. हीं पुत्राची लक्षणें. आतां कारकूनांमध्ये माझे वेळचे थोरले कारकून यांस तो संभाजी वाचू देणार नाहीं. त्यांपैकीं एक प्रल्हादपंत निराजीपंतांचे पुत्र व रामचंद्रपंत निळोपंताचे पुत्र हे दोघे ब्राह्मण पराक्रमी होतील. निळोपंत, प्रधानाचापुत्र, हाही नांव धरील. या वेगळे कोणी होणार होतील. मराठ्यांमध्ये बहुतेक संभाजी मोडील. उरल्यापैकीं संताजी घोरपडे व बहिरजी घोरपडे व धनाजी जाधव हे जरि वांचले तरि मोठे पराक्रम करतील. मोडिलें राज्य हे तिघे ब्राह्मण व तिघे मराठे सांवरतील.” असें बोललें. येणेप्रमाणें राजे बोलिले. सर्वांचे कंठ दाटून नेत्रांपासून उदक स्रवूं लागलें. परम दुःख जालें. त्या उपरि राजे बोलिले कीं, “तुम्ही चुकूर होऊं नका. हा तो मृत्युलोकच आहे. या मार्गे किती उत्पन्न जाले तितके गेले. आतां तुम्हीं निर्मळ सुखरूप बुध्दीनें असणें. आता अवघे बाहेर बैसा. आपण श्रीचें स्मरण करतो.” म्हणोन अवघियांस बाहेर बसविलें. आणि राजियांनीं श्रीभागीरथींचे उदक आणवून स्नान केलें. भस्म धारण करून रुद्राक्ष धारण केलें. आणि योगाभ्यास करून, आत्मा ब्रह्मांडास नेऊन दशद्वारें फोडून प्राणप्रयाण केलें. शालिवाहन शके १६०२, रौद्रनाम संवस्तरे, चैत्र शुद्ध १५ रविवारी दोन प्रहरीं काळ रायगडी जाला. त्या नंतर शिवदूत विमान घेऊन आले, आणि [राजे] विमानीं बैसून कैलासास गेलें. हें जड शरीर, (त्याचा) मृत्युलोकीं त्याग केला.

१२१. अशुभचिन्हे व उत्तरक्रिया

राजियाचें देहावसान जालें ते दिवशीं पृथ्वीकंप जाहाला. गगनीं धूमकेत उदेला. उल्कापात आकाशाहून जाला. रात्रीं जोड-इंद्रधनुष्यें निघालीं. अष्टदिशा दिग्दाह होऊन गेल्या. श्री शंभुमहादेवीं तळ्याचें उदक रक्तांबर जालें. पाण्यांतील मत्स्य बाहेर पडून अमासवणी उदक जाहालें. ऐशी अरिष्टें जाहालीं. मग राजियाचें कलेवर चंदनकाष्ठें व बेलकाष्ठें आणून दग्ध केलें. स्त्रिया राजपत्न्या, कारकून व हुजरे सर्व लोकांनीं सांगितलें कीं, धाकटा पुत्र राजाराम यांनीं क्रिया करावीं. सर्वांनीं खेद केला. राजाराम यांनीं अत्यंत शोक केला. त्यानंतर उत्तरकार्य कनिष्ठानीं करावें असें सिध्द केलें. वडील पुत्र संभाजी राजे वेळेस नाहीत, याजकरितां धाकट्यांनीं क्रिया केली. ऐसें राजियाचें चरित्र-आख्यान उत्पन्न काळापासून देहावसानापर्यंत जाहालें.

१२२. राजा अवतारीच.

राजा साक्षात् केवळ अवतारीच जन्मास येऊन पराक्रम केला. नर्मदा पासून रामेश्वरपर्यंत द्वाही फिरली. देश काबीज केला. अदलशाही, कुतूबशाई, निजामशाई, मोंगलाई ह्या चारी पातशाह्या

व समुद्रांतील बेवीस पादशाहा असे जेर जप्त करून, नवेंच राज्य साधून मराठा पातशाहा सिंहासनाधीश छत्रपती जाहाला. प्रतिइच्छा मरण पावून कैलासास गेला. ये जातीचा कोणी मार्ग जाहाला नाही. पुढे होणार नाही. असे वर्तमान महाराजाचे जाहाले. कळले पाहिजे.

१२३. फलश्रुती.

चरित्र पुण्यश्लोक राजियाचे जे घरीं लिहून ठेवतील. त्यांच्या भाग्यास पारावार नाही. व जे वाचतील त्यांस मोठे पुण्य जोडेल. निपुत्रियांस पुत्र होतील व दरिद्रियांस लक्ष्मीवंत होतील व अपेशियांस यशवंत होतील. व पुण्यश्लोक पराक्रमी होतील. जे पुत्रवंत असतील त्यांसही पुत्र होतील. जे लक्ष्मीवंत असतील ते विशेष भाग्यवंत होतील. यशस्वी असतील ते दिग्विजयी होतील. येणेंप्रमाणें सर्व मनोरथ पूर्ण होतील. बरे समजणें ही. बखर संपूर्ण जाहाली. चैत्र शुद्ध प्रतिपदा ते दिवशीं वर्णन समाप्त जाहाले. ईश्वर संवस्तर. मुक्काम चंदी. शालिवाहन शके १६१६ [त] जाहाली. कळले पाहिजे. बहूत काय लिहिणें? हे विनंती.